

Marsall László

Köznapi keserves

*Életnek megy el a kedve
emberben megújulni
megeszi a fészkes Fene
nekilát elpusztulni.*

*Gyilkosok meg öngyilkosok
szaporázzák a múltást
megeszi a fészkes Fene
sokszoros az elhullás.*

*Emberben megújulni?
jár halottas taliga*

*Életnek megy el a kedve
torkán akad az ima.*

*Veszkelődik szó meg írás
nincs már hová elbúni
szünetez a gyereksírás
Életnek megy el a kedve
emberben megújulni.*

*Maradék gyásznép zsugorul
megeszi a fészkes Fene*

a halott Hold legurul.

A „Piroska és a Farkas” közismert mese Ördög-módija

*Ballagdál Piroska az erdei úton,
kezében keszkenő, keszkenőben kosár,
kosárban lábaska, lábaskában ebédke,
viszi a kunyhóba öreg nagymamának.
Eléáll a Farkas csattogó fogakkal,
oldja a keszkenőt, tépi a kosarat.*

*Ám hamm-hamm Piroska
szőröstül-bőröstül
a farkast békapja.*

*Eléáll a vadász és fennen kérdezi:
„íme itt volt elébb, hová lett a Farkas?”
Piroska rámondul:
„Farkas-ölő Vadász! Farkasnak Embere”*

*Hamm-hamm-hamm a Vadászt
Piroska békapja.*

*Ordassal, Vadásszal, kosár- s keszkenővel
telített Piroska immár egymagában
rányitja az ajtót öreg Nagymamára.
Nagymama nyöszörög:
„Tüstént éhenhalok! Hol késik ebédkém?!
Ne tagadd, útközben fölfaltad, te fattyú!”
„Minden megehető – lihegi Piroska –
így igaz – fölfaltam!”
„Ocsmány pernahajder!” üvölt a Nagymama!*

*Piroska ijedten, keszkenőt bőföggve,
kosarat okádva kézi telefonján
tárcsáz, dadog-riaszt: „mehentőhők
sühürgős! Eherdej Kunyhóba!”
Éhében tajtézkzik az öreg Nagymama,
műfogsora csattog, fölpattan az ágyból
– bár már házközelben visítóz a Mentők
vércse-szirénája – ugrik Piroskára,
és csatt-csatt! Piroska fejét leharapja.*

*A belépő mentőst igencsak szaggatja.
Mentős elkábítja, nyomkodja-hánytatja.
Potyog nagymamából rendre ki Piroska
feje és keszkenő tömecsben szilács kosaracska,
vadászpuska agya, puskacsövű farkas,
gulyáshús kenyérrel... Ennyi tán elég is.*

*Végső nyugalásunkra
mintegy bezárólag: tudnunk kell, a mentőst
immár újra éhes Mama ropogtatja.*

Ferdinandy György

Snufákok

Péter alacsony, görbe lábú fiúcska. Az internátusban mégis tekintélye van. A szülei minden hónap elején átszekereznek, ledobnak két zsák burgonyát, dínnyét vagy tököt. Természetben fizetnek, parasztok. Itt gazdálkodnak a szomszéd faluban. Ősszel fejes káposztát, mert turaiak.

A papok gazsulálnak, még a pestiek is befogják a szájukat. Hitler-szalonnán és ragacsos rozskenyéren élünk. A koplalás nagy magiszter, és mi főoglalkozásban éhesek vagyunk.

Péter édesapja is alacsony, görbe lábú ember. Csizmát visel, fehér inget és fekete kalapot. Ha rászól a lovakra, akár a falurádió: húzza a szavakat. Taóth Peéter! – így mondja a gyerek is. Nem szégyelli, csak a sok pesti vigyorog.

Péter a barátom. Nem mintha meg tudnám védeni őt. Turai káposzta! – csúfolódnak a háta mögött. Pedig nem is kerek képű: ha már, akkor inkább tojásfeje van. De a jelenlétemben mégsem bántja senki. Tiszteletben tartják a barátságokat.

Én vagyok a kapus a csapatban. Ő, Péter, középpályás: manapság így szokták mondani. Mi még halfnak hívtuk a középpályásokat.

Az is volt, half. Igazi barát. Számíthattam rá, mióta a bizalmába fogadott. Pedig nem is tartoztunk egy tagozatba: ő latinus volt, én pedig franciás, mint általában a fővárosiak. Minket igazi franciák tanítottak, civil tanárok, a latinusokat pedig csak amolyan plébánosok.

A konviktusban már együtt élt a két tagozat. Nem is olyan rosszul: nem emlékszem, hogy megszökött volna valaki másfél év alatt.

Igaz, hogy felvilágosult emberek a papok. Még nők is megfordulnak az épületben, gimnazista lányok és férjes asszonyok. Vasárnap délelőtt – szentmise után – a tizórás HÉV-vel megérkezik az Endrédy-féle táncanfolyam.

Ami azonban még a szerelemnél is fontosabb: van egy szekrényke mindenkinek, ahol kulcsra zárva tartja a finomságokat. A szülők elemózsiát küldenek: gyümölcsöt, szalonnát. Kinek mit. Péter káposztás réteséből például mindenki kap.

Minden évfolyamnak prefektusa van. A miénk Knüppel Ottokár. A Snufák. A rend feloszlatása után Kövesre, Köves Ottóra magyarosított.

– Megjöttek a snufákok! – mondogatta év elején. Snufáknak nevezte – ki tudja, miért! – a pockokat.

Nekem Kirchhoffer József a példaképem. Csosza bácsi, az ifjúsági bajnok, akiből tornatanár lett, miután meglőtték a háborúban. Már akkor is ilyen min-

tákat követtem. Nem csoda, hogy később engem is leköröztek a legyőzhetetlen bajnokok.

Ötvenhat októberében nagy zsákot cipelt a Győri úti ideiglenes fahídon. Megállt, letette. – Gyurikám! – mondta. – Te vagy az? Nem felejtette el a nevemet. Akkor, ott, Gödöllőn, mindenki Gyurikámnak – Gyurikaámnak – szólított.

Ilyen tanáraink voltak. Igaz, néha megpofoztak. Ritkán: engem csak a Kuthi Berci vágott pofon. Az első, aki elolvasta a novelláimat.

*

Azután berendezkedett az új világ. Megszűnt az intézet, elvitték a papokat. Bejárók lettek a bentlakókból, már aki Gödöllőn maradt. Lett nekem is egy új barátom: Virág Béci, aki tangókat harmonikázott és éjjel-nappal sakkozott. „Búcsúzni jöttem” – fújta, mert énekelt is –, „a szívem olyan nehéz. Az összes álom, lassan a ködbe vész.”

Nem hittem neki. Volt a háznál egy női bicikli, útnak indultam, mindjárt az első nyári napon. A valkói út emelkedik a sorompónál, Ottlik Cipiék háza előtt, de Vácszentlászló felé már lefelé csorog. Tura ott van a Galga mentén, túl a dombokon.

Pétert nem találtam otthon. Megaludtam a tiszta szobában, barátom édesanyja nagy tál friss rétest adott. Másnap még elmentem Acsára, ahol egy másik snufák, Babinka Mihály lakott. Áttapostam Aszódra, mint Petőfi Sándor, és Galgamácsán, ott, ahol az asszonykórusok.

Babinka Mihály is nótás kedvű gyerek volt. „Röpül, mint a tábori golyó” – énekelt –, „fejemhez a krumpliszaggató”. Tizenévesen semmit se lát véglegesnek az ember. Úgy gondoltam, hogy pünkösöd után ismét keresem a barátomat.

Elmúlt húsz év, mire sor került erre a látogatásra. 1968 nyarán kaptam először a hazámba – igen, a saját hazámba! – beutazó, turistavízumot. Öten szorongtunk a francia népkocsiban, az idegen asszony és három apró gyerek. Péter a rendház közelében, a Cseresznye utcában lakott.

Mintha csak tegnap váltunk volna el. Lett neki is felesége, állatorvos volt, és tekintélyes ember. – Rendezünk – fogadkozott – egy ökörsütést a tiszteletedre! Azokban az időkben bizakodott az ország. Beindult valami reformmozgalom, meglátod – mondta Péter – ez itt már egy kicsit a Nyugat!

Emlékszem, díspárnákkal volt teli a Cseresznye utcai ház; Erdélyből hozott asszonyt a barátom, ő készítette a szebbnél szebb szötteket.

Azután az ökörsütés elmaradt. Péter éjjel érkezett haza, Gyurikám, lihegte, pakoljatok és menjetek!

Mindenütt tankok vonultak az utakon, gépkocsioszlopok. – Siessetek! – sürgett a barátom. Hogy még kiengedjenek!

Igaza volt. Igazoltattak minden útelágazásnál. És tankolni se lehetett.

Valahol Letenyénél léptük át a határt. Augusztus huszadika éjjel. Másnap megállta Prágát ez a varsóiak mondott hadsereg.

Mégis, legalább viszontláttuk egymást. A két snufák, harmincévesen. De a reformokból és a reményből semmi se lett.

Mi öten elhúztuk a csíkot. Idejében: visszatért – mint mondtuk – a kemény vonal. A félelem. Soha nem akart róla beszélni, másoktól tudom, hogy az ökörsütés naiv ötletéből a barátomnak baja lett.

*

Megint elmúlt húsz év, mire nemcsak én, hanem egy könyvem is turista-vízumot kapott. Így mondom, mert visszafogadni nagy szó. Állampolgárságot, letelepedési engedélyt az, amit írtam, soha nem kapott.

De hát nem panaszkodhattam. Volt könyvbemutatóm, ahol csak éltem, és én – mi mást tehettem! – a régiokról beszéltem. Arról, hogy elmúltak az évek, és hogy kiből mi lett. Kuthi Berciből Vácott orosz tanár, őt még meglátogattam. Az ominózus pofonra már nem emlékezett, de arra igen, hogy elolvasta a verseimet. Knüppel prefektus úr plébános Tornyosnémetiben. Furcsa történet ez is: nagybátyám mesélte, hogy milyen művelt, olvasott ember a szlovák határon, Németiben a pap. Én, szokásom szerint, nem figyeltem. Csak évek múlva, a nevére kaptam fel a fejem. – Nem is tudom! – mondta a bácsi. – Valami Köves.

Mire eljutottam a szlovák határra, a prefektus úr már nem élt. A templom udvarában áll a sírja, nagy, fehér kő. Itt élt le negyven évet a kis snufákok nevelője, a szerzetes, akit valaha bálványoztak Gödöllőn a gyerekek.

Amikor befejeztem, a szála mélyén felállt egy fehér inges ember. Az állatorvos, aki azóta már nyugdíjba ment. Megöleltük egymást, néma csendben figyelt minket a terem. Akkor értették csak meg, hogy mindez igaz: innen indult el a pikareszk. És hogy aki előttük áll, gödöllői gyerek.

Péter ragaszkodott hozzá, hogy megbeszéljünk egy dátumot. – Eljössz hozzánk! – erősködött. Egy pillanatra sem engedte el a karomat. Ma már tudom, hogy ez az ellentmondást nem tűrő hang mit jelent. Hallottam, újra meg újra, nem is egyszer, mielőtt eltemettem a szüleimet. De akkor, azon a könyvbemutatón, Péter könyörgése elkerülte a figyelmemet. A megbeszélte találkozót elmaradt.

Októberben, a felkelés fél évszázados jubileumán hívott fel a lánya. – Apa meghalt! – zokogta. – Nem jött el hozzánk, pedig ígérte! Hagyott egy borítékot magának. Egy fényképet, a csapatról. Kiírta az összes nevet.

Letettem a kagylót, előkerestem a noteszem. Végiglapoztam, Taóth Peéter! Kihúztam megint egy nevet. Fura címtár: elmaradoznak a barátok; cégek, összeköttetések vesznek át a helyüket.

Nemrég jártam újra Turán, de nem találtam a fehér tornácos épületet. Kevés időm volt, valami japán kastélyt akartak megmutatni nekem.

Az emlékek fakulnak. Egyre ritkábban jutnak eszembe a régiak. Gyurikám! – Csozsa bácsi hangja. Búcsúzni jöttem! – Virág Béci tologatja a bábokat. A káposztás rétes illata. Egy alacsony, görbe lábú fiúcska. A barátom. A nagy ökörsütések, amiből semmi se lett.

Ha jól meggondolom, ma már arra a régi, idegen asszonyra sem emlékezem.

Utassy József

Távlat

*Bízom benned, te kis gazember!
A tócsa távlata is tenger.*

Játék

*Egy lihegő gondolat
hasal az agyamban,
tekintete sunyítva
ballag végig rajtam.*

*Majd szökkenve fölugrik,
s leteper hirtelen.
Dulakodunk, de végül:
papírra fektetem!*

Intelem

*Júdás, engem ne csókolj meg,
nyáladdal ne csúfítsd arcom.
Fölösleges! Mint a rossz pénzt,
úgy ismer Pilátus.
Pardon!*

Szinte szisszent

*Hű, de nagy gólt rúgott Isten,
csak úgy reng a csillagháló!
Bevágódott, szinte szisszent,
az újhold a kapufáról.*

*Soha még ilyen remek gólt!!!
De nem!!! Nem érvényes! Les volt.*

Vári Attila

Tavaszi

*Virágszirom-szavazólappal,
a tavasz győzött
egy szavazattal.*

*Mandátumot kapott a tél is,
éjjel még fagyhat,
s tavaszi hérics*

*és nyárfák, nyírek, és a fűzek
lombbal, virággal
pártot ütnek.*

*Nyárra szavaznak, délibábra,
pipacssal bemázolt
aratásra.*

*Tavaszi többség jön
ciklusnyi télre,
s máris gyomok törnek az élre.*

Ősz

*Egy őrült járhatott itt éjjel,
Dávid-csillag a juharfákon,
És minden sárga, csupa sárga
Nyár-hamva: dér ül a határon.*

*Kökény kékül, mint halott arca,
Jég-hályog ül a tószemen,
A katángkórók hadrendbe álltak,
A múlt, jövővel fenyeget.*

*A Nap szemét is bekötötték,
S köd-est kivégzőosztaga,
Mindenkit elnyel: egyenlősdí!
November-kristályéjszaka.*

Acsai Roland

Sebesült angyal

*Imbolygó biciklilámpák
Emlék-fényei
A kikötő fölől.*

*A folyóparti sétány
Két párhuzamos sávja –
Mint egy templom
Oldalhajói.*

*A turkui dóm oldalhajójában
Egy hajómakett lógott –
Itt valóságos árbocok
Keresztjei alatt járunk,
A város testének templomában.*

*Odalent, a jégen ismét észreveszem
A bicikli titokzatos körvonalait,
És hirtelen rájövök,
Hogy ez a bicikli nem volt
Más, mint Hugo Simberg festményének
Sebesült angyala.*

*Elképzelem, ahogy a két
Fiú, túlméretezett csizmákban,
Lesétált érte a töltésen,
Majd feltette a sebtében összetákolta
Hordágyra, és most viszi, viszi valamerre.
Vonulásuk az idő olajával festve.*

Czakó Gábor

Rémmesék

Baljobb

– Szerintem a világ s Magyarország összes baja abból származik, hogy az emberek nem tudják megkülönböztetni a két kezüket. Hol a jobbat vélik balnak, hol a balt jobbnak, s összevissza döntenek – szögezte le Édesszájú Lóorvos, aki máskülönben inkább nevezhető bágyatag férfiúnak, mint határozottnak, de ez a gondolat most oly vadul tört át a lelkén, akár az Ős-Duna Dévény szorosán.

Bencze tanár úr bólintott, majd ivott egy korsó bodzaszörpöt.

– Bizonyára ismerős a sajtóból az az ifjú hölgy, aki mostanában sokat szerepel az egyik ateista párt hívó tagozatának szószólójaként. Nos, én őkelmét nemrég tanítottam, mi több, érettségiztettem hittanból a b.-i gimnáziumban.

– Nem sikerült beleverni a hittudományt? – kérdezte Szépasszony, és föltöltötte a hitoktató korsóját a maga készítette friss bodzaszörpből.

– A hitet se? – egészítette ki a kérdést Szőlősgazda, aki a bodzaszezonban kissé mellőzötteknek érezte magát.

Bence tanár folytatta.

– A leányzó rettenetesen izgult az érettségi előtt, mert bizony nem tanult semmit. Megpróbáltam megnyugtadni. Figyelj, kislány. A tételeket ki fogom teríteni magam elé. A bal kezemnél lesz az egyes, és utána sorban a többi. Mire ő: De ha én így szemben állok a tanár úrral, akkor melyik lesz a tanár úr bal keze?

Ha...

Szépasszony nem lett volna az, aki, ha nem tud valami olyasmit, amit a férfiak. Netán különbet. Az persze senki előtt nem világosodott meg, hogyan jutott a meséjéhez. Nem titkolózott, persze, hogy nem, ő soha, ő egyszerűen maga volt a titok. Csacsogott, minden részletet aprólékosan ecsetelt, ám végül mégsem tudta meg senki sem, hogy kivel, hogyan, mikor, hol esett meg az, hogy...

– Az én kedveseim gyermeket vártak. Már volt egy nagyobbacska, négyesztendős fiúk, Attila, amikor ez a beszélgetés megtörtént. Hogy szavamat ne felejtsem, az én kedveseim olyan fajták, akik nem nyitják ki karácsony előtt a véletlenül megtalált csomagot, tehát nem kérdezték meg, sőt elutasították a szülész orvos igyekezetét, hogy megsúgja nekik a jövőendő gyermek nemét. Így aztán volt miről beszélgetniük marosvásárhelyi kertjük diófája alatt. Mi legyen a neve a kicsinek, ha fiú lesz, ha kislány.

Attilát roppantul érdekelte a téma, izgatottan hallgatta szülei eszmecseréjét: Csenge lesz-e vagy Kincső? Netán Örs?

Óvatosan ő is megszólalt:

– S mi lesz, ha román lesz?

Hamvas társaság

Rezesorrú Drámaíró közismerten nagy rajongója vala Hamvas Bélának, a múlt század legnagyobb magyar gondolkodójának, így nem csoda, hogy meghívaták olykor Béla bácsi más tisztelői is.

– Éppen ilyen Soproni Kékfrankost ittunk az sz.-i Hamvas-körben, mert *A bor filozófiájának* olvasói és hívei legfőljebb titokban fogyasztanak sört.

– Helyes! – állapította meg Szőlősgazda.

– Sőt, jócskán akad köztük buddhista és mindenféle szinkretista – közös tanítónk iránti odaadó, ám félreértett tiszteletből. Hamvas ugyanis nagy kört tett a szellemi világban, de élete zenitjén visszatért kiindulópontjához, a kereszténységhez, mert meggyőződött arról, hogy „Jézus valóban Isten fia volt”, bűnbánatot is gyakorolt ezzel a sóhajjal: „Atyám, bocsásd meg, hogy valaha is személytelennek gondoltalak!”

– Nos, üldögtünk, beszélgettünk a kora nyári délutánon, miközben rajzoltak körülöttünk a szúnyogok. Lekaptam egyet a levegőből, mire rosszalló zúgás támadt a szobában: huúúú!

– Elszégyellte magát? – kérdezte Szépasszony.

– Túl öreg vagyok már ahhoz, és túlságosan szerencsés. Nem telt bele fél perc sem, máris újra ott zümmögött az orrom előtt egy másik kis ronda vérszívó: Ide nézzetek, megúsztá! Mire a többiek boldogan: huúúú!

Hunmese

Szőke adjunktus Szőlősgazda lelkét ápolgatta. Történt ugyanis, hogy a Mindennél is Többet Tudás Akadémiájának ülését látogatták meg, ahol a borok mestere súlyos lelki sebet kapott. Szépasszony szalonjában közismert volt, hogy Szőlősgazda a hun–magyar folytonosság lelkes híve; ez ügyben – akár a borban – nem ismer tréfát.

– Figyelmeztettem, hogy ne menjünk be, de kötötte az ebet a karóhoz, hogy ő kíváncsi az esetleges ellenvéleményekre is, mert családjá a tudományt a filoxéravész ideje óta fölöttébb tiszteli, s ő hajlandó minden értelmes és szakszerűen indokolt érvet megfontolni.

– Így igaz – bólintott súlyos fejével az érintett, és ó-furmintot töltött a poharakba a saját kancsójából. – Ilyenekre igen, de ezt hallgassák meg. Fölírtam az elől-hátul, sőt középen is doktor főszónok három fő mondatát.

Koccintás után elővette szivarzsebéből kicsiny irkáját: – Tekintsék holmi szillogizmusnak: Első mondat: „Összesen három hun szó maradt fenn, melyek közül kettő szláv.” Második mondat: „A hunok valószínűleg valamilyen török nyelven

beszéltek.” Harmadik mondat: „A magyarok és hunok közt nincs (nyelv-) rokonság.” Most mondják meg, mi ez így egy kupacban?

– Zagyvaság – mosolygott Szépasszony.

– Ez vó’ na a tudomány? – háborgott Szőlősgazda.

– Hát persze! – nevetett a beavatottak fensőbbiségével Barna adjunktus. Aztán kissé elfancsalodva hozzátette: – Ilyen a mi kenyérünk. Irigyli valaki?

Kegyelet

Barna adjunktus erdélyi útjáról hazatérve vert kenyérrel, édes ordával, juhsajttal kínálhatta a Szépasszony szalonjában összegyűlt kalandosokat. Mesét is hozott nekik a Hargitáról.

– Egyszer volt, hol nem volt, volt egyszer egy jóképű, jófejű székely legény: még akár papnak is állhatott volna, de ő inkább részeges lett. Akkorákat nyakalt néha, hogy szinte kiitta magát a világból. Olykor több napra. Történt egyszer, hogy este elkarikázott a kocsmából, s másnap nem került elő. Harmadnap sem, egy hét múlva sem. Szülei ekkor kerestették, rendőrséggel köröztették, de nyomára nem akadtak. Fél év múlva az eszténa közelében találtak egy összeaszott hullát: annak fűrtös szőke hajában Andrásra ismertek. No, elsiratták, eltemették, gyászmisét mondatnak érte, sírjára fejfát állítottak.

– Telt-múlt az idő, az örökösnek gondolt Ceausescu-rendszer is megbukott, amikor egyszer csak előkerült András. Ugyanazon a rozszant kerékpáron érkezett, amelyiken áthajtott a túlvilágra. Előbb persze csak Erdély-szerte kerekezett, majd a zöldhatáron áttekert Magyarországra, ahol mindenféle alkalmi munkákból tengődött és iddögált. Ennyit árult el az őt faggatóknak. Azok persze nem nyugodtak, s próbáltak többet kiszedni belőle. Az egyik megkérdezte: Aztán miért jöttél vissza? András elgondolkodott, sokáig szemlélte a sörösüvegének a kicsiny lyuka fölött emelkedő végtelen eget, aztán kibökte: Hogy virágot vigyek a síromra.

Hol volt, aki hol nem volt

– Nekem is van egy székely történetem, családi – szólt Szőke adjunktus.

– Maga székely? – kérdezte Szépasszony.

– Hogyan lehetnék az, amikor csak az anyai nagyszüleim születtek orbaiaknak? Édesanyám már itt, Butapesten látta meg a szmogot. Csak amolyan árnyékszékelynek mondhatnám magamat, ha azok közé tartoznék, akik szeretnek dicsekedni kiszáradt gyökerekkel. De a történetem eredeti.

– Halljuk!

– Nos, dédnagybátyám egyszer csúnyán összeveszett a feleségével. De oly erősen, hogy mindenféle gorombaságokon túl, ahogy a nóta mondja: „tálat, csiprot, fazekakat” is hajigáltak egymás fejéhez. Bácsikám végül kemény pofonokkal zárta le a vitát. Aztán lefeküdtek. Ángyikám az ágyba, nagybátyám az istállóba ment.

Reggel nem jött elő. Egy hét múlva sem, fél év múlva sem. Kerek tizennyolc esztendő telt el, amikor megnyitotta a konyhaajtót, s belépett. Az asszony föluggrott, mintha kísértetet látott volna.

- Hát kend hol volt eddig?
- Künn.

A szavazó joga

Szőke adjunktus gyászszalaggal a karján jelent meg Szépasszony szalonjában. Az ilyesmi nagyjából Tamási Aron idejében ment ki a divatból, s akkor is csak közeli hozzátartozók elhunytá alkalmából viselték a finomabb emberek.

– Béla tanár úr halt meg – felelte az adjunktus az érdeklődők kérdésére. – Emeritus professzor volt a tanszékünkön, de rendszeresen bejárt az egyetemre megoldani a nagy kérdéseket, és kikeresni a doktorjelölt-hallgatók kutatásaihoz himmi-hummi adatokat.

Az egybegyűltek koccintottak Greifenstein Jóska jelentős decsi kékfrankosával a megboldogult egészségére.

– Béla tanár úr azon kevesek közé tartozott, akik a 94-es választáson a nemzeti oldalra szavaztak. A tanszéken a túlnyomó többség az MSZP-re és az SZDSZ-re, s ebből nem is csinált titkot, mint amúgy egyébként szokásos. Nos, teltek-múltak a hónapok, jött a Bokros csomag, s mindenféle húsba vágó intézkedések, többek közt a tudományos kutatást is sanyargatók. Erre az említett túlnyomó többség háborogni kezdett. Béla tanár úr fölemelte hosszú ujjú, száraz kezét a könyvbásta mögül, ahol valami hiábavalóság után nyomozott. Ácsi! Rájuk szavaztatok, noha ismertétek őket, tudtátok, mi következik. Zúgolódni és tiltakozni itt csak Szőke adjunktusnak szabad meg nekem. Ti ezt a jogotokat eljátszottátok, tehát a következő választásig lelkendezetek és tapsoljatok! Esetleg kussoljatok!

Népek barátsága

– Még létezett a béketábor, a szocializmust építő népek örök és megbonthatatlan testvérbarátsága – kezdte történetét Szőke adjunktus. Ám Barna adjunktus nem lett volna az, aki, ha nem szól közbe:

– Akárcsak ma, bár minden ízében megváltozott, hogy megmaradhasson régi mivoltában.

Szépasszony töltött neki teát, hogy nyughasson.

Szőke adjunktus folytatta:

– A kies Fölvidéken jártam, a mai Szlovákiában, a mai európai uniós társállamunkban. Kedvem támadt valami helyi finomságra: például valamely enyhén bűdös, ám erősen finom füstölt sajtra. Bementem hát a városka legfényesebb élelmiszerboltjába, melynek ajtaján tábla hirdette, hogy odabent beszélnek a szlovák mellett németül, angolul, oroszul és magyarul. Ezt biztatásnak vettem, mert ilyen esetekben jól jön a helybeli tanács. Meg is szólítottam az egyik eladó hölgyet magyarul, mire az kígyócsipettként odébb ugrott. Így jártam a többiekkel is. Elvesztettem a fejemet, és kiabálni kezdtem, magyarul persze, hogy mit jelent akkor az a kiírás, hogy itt magyarul is kiszolgálják az embert?

Némi szünet után megszólalt az egyik eladó, kifogástalan magyarsággal:

– Sajnáljuk, uram, de ma éppen szabadnapos az a munkatársunk, aki magyarul beszél.

Tévkenés

A kertekben üvöltőversenyt tartottak a fűnyírók, a motoros permetezők meg a kapagépek. Hiába, sokan azért költöznek kertes házakba, mert nyugalomra és csöndre vágnak. Aztán beszereznek mindent, ami e kettőnek árt, és a felelősséget a szomszédra kenik.

– Ugyanígy áll a dolog a tanügyben is – szögezte le Barna adjunktus. – A szülők az iskolát vádolják gyermekeik nevetlensége és tudatlansága miatt, az iskola a szülőket.

– Én nem vádolok senkit – szólt csöndesen Piroska tanárnő, inkább elmesélem egy friss kalandomat.

– Nosza! – csillant föl Barna adjunktus szeme, lévén Piroska igencsak reávaló: ott karcsú és ott telt, ahol kell – véletlenül sem fordítva.

– A tanterv meghagyása szerint föladtam hetedikeseimnek kötelező olvasmány gyanánt a *Légy jó mindhalálig*-ot. Kellő idő elteltével megkérdeztem a gyerekeket, elolvasták-e már. A többség ógott-mógott, hogy felibe-harmadába', egy fiú viszont azt állította, hogy ő már kétszer is, és baromi jó volt, tele szexszel, verekedéssel. Morajlott az osztály, én is fölkaptam a fejem: Mit olvastál te? Amit a tanárnő föladott. Anyukám hozta ki a könyvtárból. Itt is van nálam. Mutasd. Mutatja: *Légió mindhalálig*...

Tandori Dezső

Érzületi pótkötet

Megj. Ikerdarabja a Tiszatáj valamelyik számában
(sorrendi igényem nincs) a LÉTÉRZETI PÓTKÖTET.
Egyik sem „I.”, másik sem „A”, pl.

1.

„Néznék-e” más-máshonnet a nyelvek? Nyelvérzületemben (még inkább akkor nyelvérzetemben, de nem nyelvérzésem szerint, ez utóbbi nálam a magam igényei szerint csak a magyarra vonatkoztatható), ugye, máris itt a baj: máshonnet... másunnét... mely másik nyelven tudnám így tenni-venni? De a német *Gefühl*, ha csak a szótárban nézem is meg, jelent érzést, kedélyt, gondolatvilágot (és felfogást), nem sorolom. Jelent-e érzületet is? Érzetet – talán. Rilke a maga anyanyelvén ezt jól át-meg-átjárta. Az angol *mind* nekem bajosabb. Agy, gondolat(világ), lélek, alkat, emlékezet (emlék) stb. Szellem, elme... bocsánat, hogy nem törekszem teljességre. Nézze meg ki-ki a maga legjobb szótárában.

Másképp „néznék-e” (mert néznek! világot néznek, talán világnézet nélkül, de, ismétlem, világ-nézetük jegyében) a nyelvek? Akkor hát néznek. Maradjunk a magyarnál. Az érzet (pl. létérzet, hőérzet) más, mint az érzés; érzület – az alap-felfogás, eszméken innen és túl, de nincs pl. létérzület (szerintem az nincs); akkor jön még az értelem stb., vagy toldalékokkal a ráérzés stb.

Jelentéstartalmaik átfedik egymást, másfelől-másfelé meg különböznek. Elkülönböznek (laza, tarthatatlan szó), elkülönböznek (nekem ízes szó, bár az olyan ízes szavaktól, mint az „igazándi” meg a „mindösszesség”, feláll a hátamon a csigolya), s pedig hogyan? Az érzés: érzésvilágot jelent, aztán lelki állagot, szíves vonalmat; objektíven az érzékelés rokona; és kinek-kinek ez a legegyszerűbb ügy, ez az érzés, még toldalékaival is.

Érzület: ez már a nagykoalíciót kizáró horizontális-vertikális világa. (Viccemmel: vorizontális és hertikális, valahol a vízszintesbe és függélyesbe írt két szó metszi egymást, így, torzítva.) De félre a tréfát: hazafias érzés, hazafias érzület: kicsit más a kettő. Az érzés jegyében szeretjük pl. Szentkuthyt, Szép Ernőt, Berda Józsefet, de érzületünk esetleg nem tűri őket, mert Ady, József, Kosztolányi van belénk nevelve. Vagy: család iránti érzék... megyünk át... ez érzület is. Érzület: pfuj. Trianon. Gonosz fehérek, hogy az indiánokat kiirtották. Hajrá Liverpool!

(Régen volt az „éremény” szó, kinél is? Petőfinél? Mint evidencia. Az érzület, az éremény szeret kizárólagos lenni. Bár az éremény az érzéshez is hajaz.

Az érzet más. Hőre, hidegre, érdesre – nem vagyok tudós! –, sok mindenre van. Bár érdesérzet, édesérzet ily szó nincs valami nagyon. Hőérzet van pl. Van egy sanda gyanúm, hahaha. Egy olyan érzésem. Sejtésem. Kavarofunk, szédülünk? Vannak olyan nézeteim, hogy... Az érzület a nézetvilágnál erősebb, szinte rendíthetetlenül az. Mindez nem vág egybe a németéknél, angoléknál használatossal. Cikkem címének oka: értelmi, érzeti, érzületi, könyveim utáni írás.

2.

Nem kizárólagosan az érzületről lesz szó itt. (E mondatomat inkább ajánlhatnám Nemes Nagynak, mint Szentkuthynak, Németh Lászlónak, mint Szép Ernőnek... tehát a logikai és ...pardon, érzületi rendszerek szerint szellemük élő nagyoknak közelebről, holott Szép Ernő és Szentkuthy, igen, még ez utóbbi se valami távoli tőlem, hah.) Mégis pár érzületi példával kezdem.

Ha nagyon erősen kell azt mondanom, hogy „az az érzésem” (érzet itt szóba se jön, olvasott szövegről van szó), akkor már érzületgyanús az ügy. Sokat gondolkodtam meta-matematikán. Nem értek hozzá. De a halmazok... a végtelen... Nem értek ezekhez sem. Mégis. Itt még nem érzületről beszélek.

Mi a(z érdeklődésre számot tartható) gondolat? Egyszerűre fogom: a legbonyolultak konstrukciók (s ahogy fejlődnek; „a technika”, a számítógép, a „mikroszkóp”, pardon... csak ahogy az általam leginkább ismert helyszínelési fogalmakból látom – egykori krimiíró, én! –, a biológiai vetületek stb.), ezek a mai-világbeliségek a gondolatnak valami végtelenségét tárják. Haladást mutatnak. Az emberi lélek (bocsánat) szinte még ott tart, hogy a(z általam nehezen felfogni bírt) kóreseteket (elme-, egyebek) a csecsemőt-a-hideg-vízzel-ki-ne-öntsük harcában is összefoglalhatjuk. (Van-e, megszűnt-e az L. mező stb.). Tovább: valaki öngyilkos lesz. (Technikája nem tükröz haladást, meta-tudományt, de nincs ő többé, nekünk fáj.) Ki a vétkes? Az a szegény is, biztos. De az orvos. A környezet. Stb. Csak „én” nem, aki nem jól törődtem tán minden részlettel. Etc. Ez bonyolultabb, az emberi tényezők (pardon, lenyúzott szó) együttese megoldhatatlanabb, érzületibb világra vezet, mint a holnap, holnapután újabb eredményekkel kecsegtető tudomány. Cantor, Gödel (aki érti, tudja) végtelenfogalmai... hm... megoldódtak? Vagy csak ők voltak, akik belerokkantak? A maibb tudomány érzületileg is mértéktartóbb? Nem tudom, nem dolgom.

Mivel e kérdésekhez nem értek (matek, meta...), nyilván nem az eszem okán (mely ész főleg speciális, az érzések anyagával egészül ki), nem józan megfontolásból foglalkozom velük. Rövid lesznek; hanem: érzületből.

Ha tehát én egy mókás, sokban (olvasom) alapvetőbben fontosnak vélhető görög pasit szedek elő abszurd paradoxonjaival, ennek oka lehet. Nyilván nem tudói, szépirói előrehaladásom világát élem (a nemzetközi porondon), hanem el vagyok (már örökre) akadva magamban, ahogy 1994-ben írtam (más tárgyban): „kentaurrá sose bomolva, magam akadálylova egyben” (lettem, mint félbölcs öreg-akadályzsoké). Tehát vonz, érzületileg, az elakadás, elakadtság.

Hogy a vonal végpontjának (a végtelennek, haha, így érzem, érzületileg, én) elérése lehetetlen akkor, ha felezéses alapon haladunk előre. Marad „a legkisebb” egységnek (félnek) is a fele. Akhilleusnak a teknős hátára kéne álnia, meglovagolnia kellene a nyulat. (Majdnem „állniát” írtam, mert az egy álhős már; és nullát a nyulat helyett, mert az egy elvont izé már, semmi, így.) Tehát manapság, vagy tíz-tizenkét éve (kb. még a rendszernek az ő váltása érzületi jóreményén is kifulladásra és csalódottan túljutva; s ezzel hagyjuk is „a hazát”) ezzel a végpontot-úgyse! fogalommal foglalkozom. De nem *fogalomkozzom*, hanem *érezületekzem*, s mert író vagyok ilyképp: íróskodom. Ezt illetett volna értenie a recepciónak, s nem sokallnia etc.

3.

Tehát ha én (mert ha következetesen végigvitt gondolat, hát érzületileg létjogos lehet, és ha bizarr, az érzésnek adhat valamit) a pont fogalmát elfogadom mint elméleti pontot, de a fizikai kiterjedésű pontot megkaparom kicsit, így: a pont akkor nem elméleti, hanem kiterjedése van. Tehát? Létre kell jönnie. (Erre mindig visszatérek. Mi van, ha nem kell „külön” létrejönnie, ha létezését érzékeljük csak, nem létrejöttét.) S ha felezéses alapon akarok létrehozni, durván

ezt (bocsánat a rajzok tökéletlensé!), akkor ez indulhat egy elvi pontból, már ha ilyen összefüggést elismerünk, mondjuk, a kész cucc (nem lesz kész!)

átmetsző vonalának széléről, és úgy akarom létrehozni (abszurdum, tudom!), hogy jussunk egy vonal végpontjáig, avagy, ami nekem nehezebb ügy, onnan kezd kiterjedni a dolog... de én a vonalnál maradok, mellette a kör-szándéknak megfelelően alakul a kör (Olvasóm, vágd a falhoz, ha...!), akkor a pont nem lehet kész soha, mert a félnek a fele, annak a fele stb. örökké megmarad. Jó, a pontból csak a vonal jöhet létre, a két felet kifestőkönyvszerűen kitölthetném... de a vonal, átmérő (ha jól mondom) se jöhet létre. A kör sugara sem! Ez az, a pont itt egy telire kifestendő kör.

De akárhogy is! Ha nem vonal, hát még bonyolultabb a helyzet. És itt jön egy közbevetés: ha a pont = megtelt kör fizikai kiterjedésben, hát... a kör: az egy vonal. Ha elméleti, hát rendben van. Mert adva van, elképzelem. Ha pontról pontra haladok, nos: szeletek jönnek. Egyiknek a szélessége sem lesz meg, a felezéses alapon. Sőt, ha nem szeletelem fel a körvonalat: Zenón alapján úgy sem lesz meg.

Továbbá: ha a kör állítólag végtelen, hoppá, akkor nincs vége. Mégis: a kész kör (erre mindjárt kitérek!) zártnak látszik. Higgyük el, zárt. Akkor is baj van. Mert egy kör hány kör? Egy kör végtelen sok kör. Ahányszor végigmegyek rajta, úgy „közeledek” a végtelen felé. Nincs az a gép, mely a „végtelen-számot” dobna nekünk. (Gondolom én ma.) Tehát valahol... meghalok. Abbamarad a körözés. De ha eszem van, más dolgokkal is foglalkozom. Tehát valahol abbamarad a körjárásom. A kör ott, mint végtelen-vonal, végetlen-jelenség, érzetem (és érzületem! e kettő itt, szerintem, egybeeshet), *felismerésem* szerint abbamarad. (Móka, hogy a felismerésben ott a *merés*, mint merészség, mint merités stb. Csoda, hogy borzadályos műfordítói pályámat jól-rosszul végig tudtam csinálni, ennyire érzetileg a magyar nyelv rabjaként. Nem érzületileg, persze. Hahah.) Talán elég ennyi. A kör sem jöhet létre létrehozásos alapon.

Miért van mégis végtelen mennyiségűnek nevezhető pont? (Csak nevezhető! mert mindig véges számú pont van! legfőljebb minimális idő alatt osztódnak ezek, létesülnek újak, halnak el... változik a pont-szemléletünk, az ám!) *Mert ezek a pontok erőszakrendszer részeként léteznek.* Eleve! Ez az én érzületem szerint az erőszakelvűségből, sőt, erőszakgyakorlatiságból adódik.

Tetszik, nem tetszik, van

a) az elvi, elméleti pont,

b) van az erőszakgyakorlatú pontok irdatlan sokasága (országok, rendszerek, távolságok, ehető és ehetetlen dolgok, mérgek, törvénybetűk stb.).

Köztes – az nincs. Nem mondhatom: vettem egy gyönyörű katyó köztest, egy szomáliai brhumbgrrhcsombor köztest. Csak katyó szőttes van, és... talán szomáliai stb. szőttes. A köztes az a szabadságom lenne, melynek biztos érzete a Zenónt tagadó tudás: hogy felezve (bárhogyozva! 3/5-ödözve se megy! pl.) nem jutok soha célhoz, nem jön létre... bocsánat... egy rohadt pontos pontom se. Hát még másom. Csak erőszakilag. Így születnek új emberek (fizikailag), ebbe a fizikumba költözik (van benne stb.) a lélek, az érzület... állatnál kicsit másképp (? nem biztos!), jön a beszéd, a gondolkodás (állatnál kicsit másképp, „sehogy”, ez utóbbit kétlem, s itt már a tudomány – szintén erőszak! – dolgozik).

A világ tehát három részből áll:

a) az elvi dolgok (pont, jóság stb.),

b) a létrehozhatatlanból (pont, jóság stb.),

c) az erőszakból, az eleve adott, elfogadandó (vagy kontrázásával nagyon is erőszakcselekményekbe kényszerülő) érzetektől, érzületektől, érzésektől, felismerésektől, ám ezek már nem fizikaiak, nem okvetlenül ily eredetűek, semmiképp sem meta-matekosak. Tehát az egész világ: erőszak tárgy, az őserőszak pedig homályban marad. A végtelen megfelelője, az ellenkező „vonálvégén”. Mivel pedig vonálvégpont nincs, teremtdés sincs, erre mondhatják sokan: az élet álom... vagy hogy az életen, a világmindenségen (túlzó szó?) kívüli mindenebbségből, térbeli végtelenből csapódott ide egy szerves, netán szerves alakulásra képes meteorit stb. Rajzban:

És hogy a vorizontális-vertikálist is lássuk, bár megrajzoltam sokszor, még boldogult Korniss Dezső piktor úr konstruktivizmusával kapsz. (Dicsérve legyen hanyagolt emléke):

H
E
V O R I Z O N T A L I S
T
I
C
A
L
I
S

(Avagy, Ausztria példáján ugrott be épp: A nagykoalíció. J nélkül.)

Mielőtt a „Töredék Hamletnek” című kötet pár dologára, cikkem tkp. tárgyára rátérnék, kis közbevetés következhet, úgy érzem (gondolom, nézem, látom, hiszem – ah, a nyelv.).

4.

Nem lesz ez haszontalan, sőt, és igencsak szükséges, viszonyítási... pont, na. Mondom erőszaktevően. (Mert létrehozható, szabadon választott pont – nincs. Ahogy végső soron csak a nem helyeslendő állapotanyagok választanak „szabadon”, a többi szabadság messze nem „igazán” szabad választósi eredménye, hanem hiedelem, érzület, szükségszerűség stb. kérdése.

Ahogy a manapság nálunk – hála ég! – igen népszerű nagy meta-matematikos (és matematikus) Gödel mondja: a nemteljesség jellemzi a teljességet, már amennyiben saját (hozott?) anyagából akarnánk bizonyítani benne mindent, az nem megy. Elolvasandó a kiváló könyv, „a” Gödel, itt, ma.

Nekem az egész meta-matek végképp nem hazafiúi, állampolgári, társadalomgyermeki okokból (nem is ellenkezőjükből) kezdett izgalmas lenni, hanem saját 1960–1966 közötti írói emlékeim (és „műveim”) révén, nyomán, érzületével. Erről lesz szó mindjárt. Amikor nevezett kötetnek eredetileg az állami-kiadóilag elhárított címét adtam volna (EGYETLEN), naiv nem a létezőszocialista társadalom (sokszor a létezőkapitalista!) viszonyairól alkotott véleményemben voltam, hanem a magam bicskájába szaladtam volna horgászás (és nem szalonnázás!) közben. (Tőlem, megj., mindkettő idegen, a horgászás főleg.)

Címe: A csodálatos horgászat.

Vagy: Az intelem, lejjebb:

Még a horgász inti a halat! Vagy az egész csak egy ilyen jel. (Itt nem sikerült igazán horgászásosra, de:)

Ez se. Volt, ahol igen.

Ám a belső érzet (majdnem érzület) lehet a gátló.

Ha „EGYETLEN”, hát nem bizonyítható minden alaptétele (axiómája) önmagából. Én pedig a szoc. vagy nem szoc. rendszereken kívül, polgári családokat kikerülve, nagyobb és hígabb társasságot is (tehát az önlétem fenntartásától eltekintett kényszeren túl... félve fogalmazok, innen a zűrzés... minden társasságot! félreértés nem esik, „híveimmel”, főszerkesztőimmel etc. ez nem társasság, hanem érzületi (literátor-, ember-, gondolatérzületi stb.) összetartozás. Ez fokozatokat ismer, az én összetartozásaim eléggé jó fokozatúaknak hihetők általam – különben meg nix a dolgok tömege, nagyján. Nekem.

Ergo ezeken a zenóni dolgokon elgondolkodom (elgondologkodom, ezt a szót be kéne vezetni végre, nem?), s nézem az egyik Gödel-könyvet. A remek mókamester, matekor, filozófiaprofesszor, fondorlatos úriember, egy *örményman* in New York? a kezdet kezdetén ezzel jön: hogy mármost ha a mondat tartható, a gép kidobja, eredményként, ahogy kidob nekünk, tehát megad stb. minden érvényes mondatot (tessék megkeresni, remekkönyvszerűség, amúgy – brr, e szó). A gép!

Lecsaptam a művet.

(Amúgy se könnyen értettem. Ez jellemző mindünkre.)

Nálam megállt a világ az első igazi fizikaórán: 1. gimi oszt. Valami ilyen törvény a nyugalmi helyzetről *vagy* egyenes vonalú, egyenletes mozgásról.

Ez az én jelmondatom! Nincs lobogóm, de rajta még csak Petőfi se (az ántivilág jelszava szerint), hanem Newtonnak ez az I. törvénye, ha jól mondom. Ha nem, úgy is jó. Nyugalmi állapotban akartam lenni (semmi szervezetszerűség... minden időm felett én vágytam rendelkezni... no karrier etc.), és egyenletesen, egyenes vonalban mozogni. Ld. Zenó, nem cél felé. (Nem sorolom a világi célokat.) Most, hogy ÖRDÖGLAKAT, ANGYALHINTA című könyvemét összeállítottam (ideogrammak, aforizmak és „vallomások”/ életem mai ily foglalatata... hangsúlyozom, „ily”), ez az egyik pótkötet. A másikra is utaltam itt. Kiinduló- és végpontom, ergo kezdettelen és vége-se vonalam a „*Töredék Hamletnek*”. Bizony, külsőkből elemzem. (Nem vagyok már ennyire botor!) (Hogy másképp.) S innen jön ez.

Közbevetés

Mielőtt a *Tiszatáj*nál akár Diákmellékletnek is nevezhető kis értekezés-töredék jönne, hadd tegyek egy nem okvetlenül udvarias, de jogos megjegyzést. Lassanként neveletlenségnek tarthatnám (visszatekintve? nem csak) azokat a megjegyzéseket, „bölcselemes” megállapításokat, melyek szerint a szükségesnél többször megírtam ezt vagy azt. Egyszerű okát is közreadtam többször: nem remélhetem, hogy valaki/k ezt vagy azt a folyóiratot, könyvet stb. olvassa/ák épp. Mivel pedig nem sujtás vagyok a lajbin (még ha a lesújtottság rám van is írva itt ma, úgy 50 éve, meg előbből is, sokszor, de nem ezt írom tovább, ld. lajbi, németesen laubi, laub = lomb, lugas etc.), hanem érdemesnek azt tartanám, ha valami viszonylag pontszerű (mégsem) egész jönne létre, olvasók gondolatában, velem kapcs., adtam arra, hogy ahol szükséges, a magam példáival előhozakod-

jam. Bocsánat, hogy e művelet mindenkori fontosságának belátását magamra hagyjam. Sajnos így sem láttam be a dolog fölöslegességét. Aki így bírál, nem érti, hogy minden emberi-lelki „számrendszerben” 9–10 alapszámjegy van, hagyom most a jeleket... és 4019 más, mint 108, 941 v. 19 csak. Sokféle – nem is mindig üdvöztető – jó elemzést ismerek, de az ilyen alakiságpiszkálást nem sorolom közéjük. De épp a következőkből derül ki, hogy nem durvulás, ha azt mondom, az irodalmi értékelés (szüksős, nem szükségszerű) teréből én kihajolok. Kezdem dolgom.

Tekintet nélkül az irántam való affinitás itt-ott még jóindulatokban is szárba szökkenő hiányára.

5.

Nem tudom, nem fogok-e mégis a téren-belüliség kicsinyességeinek egyik hibájába esni, vagyis: *mindenkin* be akarnék hajtani valamit. Senkin sem akarok behajtani semmit. Olyan szemponttal hozakodom elő csak, amely új lehet. Új, mert 68. életévem múltán – s az említett kötet összeállítása során – adódott.

Vagyis: mennyire azonos maradtam (azaz: lettem újra, merek lenni megint) a „Tör. Haml.” filozófiai vizsgálat figyelmére méltó 15–20 darabjához. Csak most, mondanám tudománytalanul, ez konkrétan van meg velem. Levezetem azonnal.

Ha a kicsit romantikus, hangzatos címadású *Koan bel canto* első szakaszát nézem, a tanulság majdnem vulgáris. Hogy „már csak azt a jövő időt/kívánom, ami elmúlt...” Hogyan gondolhattam akkor én ilyeneket? Csak csodálkozom. Igaz, semmiféle ilyen érzékenységet nem vesztettem el aztán sem, vagyis amikor tematikus író (tárgymegjelenítő, nyomkövető) lettem (egyebek között). A rajzirodalom (ideogramák stb.) részben az EGYETLEN folytatása volt. (Na, tandorieltárs, ugye, nem volt az egyetlen?! nem ízetlenkedem így. Jajdezsőkém, biztosezajócím? a másik hang.)

Tehát nyilván nem vágyom rengetően új dolgokra. De mire lenne az jó? Nem vagyok sehova se „járó”. De pl. a német theaterkanal egy olyan Csehov és egy olyan Gorkij akármivel örvendeztetett, hogy mintha az első-utolsó színházzserelem lenne az nekem. Hagyom, azóta sincs párja nálam. Nekem pont bejött. Nem „várok” tehát mást, csak az azonosnak maradást. Nix betegség, nyista baj, se nekem, se szeretteimnek... de érzékelésem itt lanyhulni kezd.

Bármi ilyenről beszélni: durvulás. A legjobb: ha az író a maga közönsége legalább megérti, gombás szeletén pedig se tűzdelt-kapros fácánhúst, se szilvás gombócot számon kérni, száján kérni nem akar. Mégis: „Ne legyen több pillanatom, ami előtte nem volt.” Két dolog is van itt.

A hang véglegessége. S hogy ezt én komolyan gondolom? Igen, és erre nem jó vicc, hogy ezért írok meg mindent tíz alkalommal, vagy összevétel a keddet a péntekkel stb. Amit írtam itt: ha egy gondolat nem konkrétan emberiségnek ártó, senkit föl nem jelent, be nem feketít (maga előtt stb.), és más baromságok, akkor az a gondolat-cucc, ha nívós (remélem!) figyelmet érdemel. Így az alábbi négy sor, kettős osztásban is, azonos érdeklődésre tarthat számot (1966-om tájáról), mint metamatekozásom (1999–2007).

„Feledhessem, ami leszek.

Az legyen, aki nélkül.”

Tehát mit akarnék? Ami leszek, mert nyilván nem az eddigi pillanatok ismétlődnek kizárólagossággal, az – ez a leendőm – feledjen engem. Mondjuk, ez a Tandori egy kénklorid-alsói bakterházszáritás, akkor az, ami leszek, engem feledjen (a kén... – alsói bakter... legyen küldve a francba, bocs.), és legyen ő maga legjobb esetben egy Kulettandor Bagandor nevű ulán hely, talán ló, vagy épp Ronda Ősezid, homárszáritó kisiparos, pillehammeri síugró stb. De a földön maradva: ami leszek, az „én” lesz, valami én, de ne plagizálja azt az éneket (énem-túlmat), mi is most vagyok, vagy aminek hinni szeretem magam. Legyek, de könnyítsen meg engem az a levésből-lelt akármilyen attól, hogy régi valómat hurcolásznom kelljen. Sőt, nagyon is kérem: nyomom se legyen benne úgy, hogy én valaki volnék. Ne legyek újra valaki. (Ez esetleg tizedszeri ismétlődéssel megy, haha.) Nagyon is akkor lesz „meg” ez az én leendőm, az, ami belőlem, révémen, vámomon, általam lesz, hogy feledi... stb. És valaki nélkül legyen valami! És mégis emberi. Zen, úgy is hívják ezt, de én nem hívom. Mert én kihajolok ebből is. Íme, a 3–4. sor:

„S én – mint aki félrehajol
egy teljes térnyi szélből –”

Bajlódttam a gondolatjellel... a három pont nem tetszett, a kettőspont se, és valami kellett s „S én” után. Nem biztos, hogy így jó, de se baj. Ha sehogy se jó, még jobb.

Egy teljes térnyi szélből félrehajolni, hm. A tér egésze csak szélből áll. Félrehajlok. Abszurdum. De a képtelenség ténye, materiája fejezi ki, hogy „NAGYON...!!!!” Nagyon nem itt. De nem az 1966-ban, 2001-ben, 2007-ben adott szellemi-polit. környezetben, nem a globál világban. Nem. E dolgokról az irodalomnak főleg beszélnie (szerintem). Hanem egy teljes kívülség érzete. Nem érzület. Ez érzet!

S nem ital, drog (bahh), nem lila gőz, nem elmélet hatására. ILYEN NINCS, félrehajolni egy teljes térnyi szélből. Jó, s az nem képtelen, hogy ami leszek, az feled... vagyis eleve az, aki nélkül van, másképp létre se jöhet... Ez 2 db ilyen, a leltárban. És ma ez érzületem, vágyam (nem érzetem, mert nem hozható létre), eszményem, így téren a mindenem. Lira-e a líra? Vics, nem.

És nem logika, nem tudomány, nem esztétika, nem vics, az se ám, végképp. Hanem? Aki nélkül?

6.

Nem bírok találkozni akarni, valahova menni akarni, beszélgetni akarni... egy ilyen dolgot is nehezen hozok létre, de ha ráadtam magam, annál elemibben jó, érzem, „elkél”... kell, az túlzás. Ugyanaz vagyok, aki voltam, csak ennek teljes térnyi széléből, szőlőjéből, tengermélyéből, összefüggésszerkezetéből, kíváncsóságukból ki vagyok szakadva, hajolva.

KI VAGYOK HAJOLVA EGY TELJES TÉRNYIBŐL... ÉS IDŐNYIBŐL. Ergo majd én telefonálok (a posta még elmegy, sőt/jó!), hosszas halogatás után 5 helyett 1-szer elmegyek egy fordítás dolgában... gyönyörrel mesélgetem, hogy a személytelen munkavégzésekkel is mi behozható... és marad...

Mi marad? Hogy lejön a hidam, jön a fogorvoshoz menés.

Prosztatám stb. És műtét.

Lábam töröm, aztán...

Meg a többi.

Teljes kudarc. Tehát nem olcsó ez a végesített végtelen, ellenkezőleg. A legveszélyesebb. Vagy madárkám élete. Mondom, szeretteim épsége. Nem nevetség: az ország valami fennmaradása. (Holott mikéntjeiről igencsak megvan a véleményem.)

Kihajolhatok-e a környezetpusztulás (állatok, óceánok, fák) teljes teréből? Nem. Majdnem azt mondhatom: az olvasó érzületén (szinte érzetén) múlik, hol szab „nekem” határt, mi az, amennyit elfogad, hogy még azt érezhesse, neki is szólt a dolog.

Ez annyira tiszta és átütő példa volt, hogy se önmagam illusztrálására, sem bizonyítására nem hozhatnék fel továbbiakat. Egy darabig mégis. Évszámok mellőzve, 1960–66, ez a lényeg.

Nézésem mögül elmozdulok, képeivel nem fedi el, aminek már nevet sem adok... és áthullok eszméletemen, állandóan következem. Zenőn. S a végcél nem lesz meg, a végtelen vége. Vagy az, hogy megrémülök, mi készül. Itt is: mindent végképp egyféleképp kapom vissza. Másutt: elvesztem egészemet, megylem részeit, de ezek a töredékek már csak idegen egészek.

Nem mondom, egy verébkét nem nevelnék fel ilyen „elvek” alapján. Nem, de ezek nem elvek. Ez gondolati produkció, melynek magam fizetem az árát, de nekem épp ez az azonosulás – ha nehéz is! – életemé a gondolattal, ez az „üdv”. Ahogy már lennem se kell, úgy már nem is vagyok. (Verseket a kötet elejéről.) Ha én annyiképp nem akarnék meglenni (ez nem becektti stb.), hát jó, minél kevesebbféleképp kell meglennem. Társalogni stb., magyarázni. Felháborodni. Bizony, még globális dolgokon se. Ez aztán vitatható. A felháborodás helyett a meg-nem-lét gesztusai jöhetnek etc. De nem is keleti kolostor, nem ám, vagy ily hite-se-hit. Kis pátosz is volt anno, de a hirtelen rám nyílt határ: tisztára Wittgenstein, létezésünkről, mely nem a világ, csak annak határa. Persze, hogy lemarad, átlépésünkkor. Legalább jó világ-szellemáramlatokból meregettem, nem? Azt meg, hogy valami két fele nélkül összeérhet, magyaráznom sem kell. Az fogad be, ahol nincs folytatásom. Az, hogy valami egyre előbb (érintkezés, társalgás, vita, érvelés stb.), attól csak egyre kihaltabb. Sorra megyek a kötetben. Olvasóm, bármi ilyet találsz, vonatkoztasd rám. Velem ez ma (2007. jan.) mind konkrétan van.

Minél konkrétabb, én annál fenyegetettebb vagyok. Ilyen, lám, az üdv. Verseket, melyekben ezt keresheted (Tör. Haml.), pl. Egymás; Elenged... Ah, menj sorra. Vannak kimondott zsengek, a Kert-ciklusban. Meg egy másikban. De pl. a monodráma, ma látom csak, tisztára meta-matek-geometria-bohóctragikum.

7.

Fájnak némely forgóim, vállak, mellizmok a gépelés nehéz műveletétől. (Bányamunka, mondják.) De érzületem csak mechanikus írógépet enged. Az írás

nekem, ha nem kézzel teszem (mind többször), ilyen iparosság a fizikai részben. A munkát nem feledni: ez nem az, hogy fahordónak tanulok ki vénségemre, bádogegyengetőnek.

Öreg vagyok. Rosszak a láb- és kézlehetőségeim, nehéz a légzésem, lefogyok, meghízom, verébkém mellett vagyok csaknem egész nap, nem mozgok. Nem olvasok – és sokat (pl. könyvfolyóiratoknak) olvasok. De könyveimet együtt-tudni imádom főleg. Churchill írt ilyet, nem akarok törleszkedni. Jó vicc. Rábízhatom ügyem olvasómra? Hogy az EGYETLEN (Tör. Haml.) kötetben megtalálja ezeket? Így a jobb.

Nekem jó lenne vajon, ha minden úgy valósulna, ahogy evidens, nekem... érzületem szerint? Vagy ez már egy érzület-plusz? Az érzületből is kihajoltam, mint egy teljes térnyi szélből?

Élet és líra között ez a különbség: költészetben JÓL mondható, hogy félrehasznolt... teljes térnyiből. Aki az életben ilyet mond, az sajnálatos, röhejes, kötöznibolond alak.

Igen?

Vagy valaki, aki még most sem adja meg magát, és mint főszerkesztőm biztattott rá, küzd?

Hát... ki-ki döntse el maga.

Vigyorogva végzem ezt, azért.

Bár igen komoly is. Nem épp elismerésük írtam a múltkor: „Köszönöm... csak az ilyen irodalmi elemzésben” (mint a tiétek, ott) hinni nem nagyon hiszek. Vigasz legyen: *nem hinni már inkább hiszek.*”

S: Zárszó

Na ne. Csak ezt még: főszerkesztőm mondta, „ne add meg magad semminek”. Nem adom.

Ld. a bíró megadta a gólt, a találatot, a pontot. Én nem adom meg magam.

Mit adok meg, mit nem, az én dolgom.

Más, megint, amit elvesznek.

Megint?

Ennyit se kell mondani. Kezdetől ez volt. A teljes térnyi szél. Egy érzületet legalább félrehajlítok. Ez is nagy bizalom és szent-az-én-hitem kérdése.

Hibbantság? Nem. De az a bizonyos porszem sem hibbanhat „el”.

Hamlet? Ez volt ráérzés: „Egy verébfi se eshet le a Gondviselés akarata nélkül.” (Módosításomban.) Most a verébkém már „arra” jött, hogy verébkét se többé, én nem. A kiváló szakházaspár, Becsei Annáék... de hagyom, profiság volt jelen. B. A. felhívott minket: nevelek magának egy verébkét, kétnaposan került hozzám. (Bevitték az Élet-Halál-Házba, Állatkert.) Mikroszkóp alatt etették stb., az össze-tört lábú, sebzett hasú, tollatlan húscsomót? Ki volt a Gondviselés? B. Annáék szerint én (feleségemmel itt mi ketten), mert „hogy el ne szálljon”, mármint én ne szálljak ki a teljes térnyi szélből. Most aztán. Itt a Veréb Józsi. Épp dalol a gépelésre, hím madárka, hanganyag! Percem sincs mellette, nem is akarom. De ha ő nem lenne, volna percem is? Hát ez az.

Csak ne kérdezze itt senki, hogy mi.
Feledett hát, ami lettem, az lett, aki nélkül?!

* * *

Ezt is megírtam valahol: nagyanyám óbecsei volt, Turfitt Anna. Apám szerint: aki az annyt se bírta, hogy az Anna nagymamával kijöjjön, az... Nem fejezem be. Becsei Annaékat elég gyakran felhívom.

S kezdődik elöltől, irodalmian: nem lehet azt mondani, hogy reménytelen, mert – sorolhatnám őket – esztétáim, irodalmárain... akik érdemleg írnak rólam, értésből... nekem ez jó érzület. Mégse félrehajolni? De nem, nem.

Azt nem szabad feledni, hogy – jóimmal együtt – velem együtt – az egész mégis: reménytelen.

Remény helyett az ember tesz ezt-azt. Az aztán hátha feledheti, hogy mi volnánk azok.

* * *

(És hát jó, igen, hogy az egész művészet-ügy nem ér annyit, hogy bárkit lenyeletlenezzenek, vagy bárkit előtte megsértsenek... bizonyosága a mellékelt rajz. Igen, ami komoly: engem akkor sért meg igazán bárki, ha nem hiszi el, komolyan távol vagyok... NE! ÉS A VILÁG! S hogy ez a rajz minden részében rossz, egészében mégis tünemény, nem? Na.

Szuromi Pál

Egy kivételes nyomhagyó

Deim Pál művészi számvetéseiről

A számok önmagukban kedves, takaros és ártatlan teremtmények. Szépen, békésen megférnek egymás társaságában, mintha tényleg a létezés átfogó rendjét, tökéletességét képviselnék. Csak ezt az éterikus tisztaságot sehol sem találhatjuk meg igazán. Még az elméleti matematikusok észjárásában sem. Hisz a számok, a mennyiségi viszonyok egyre-másra kapcsolatba kerülnek az emberi élet anyagi, szellemi dimenzióival, s nem ritkán épp a minőségi erények dokumentálására szolgálnak (l.: sport, szavazatos demokrácia, népiólét stb.). Holott másfelől pont a képlékeny számmisztikákban rejlik korszakunk egyik legkísértetesebb cselvetése. Elég most csak az életnívó pénztárcás, anyagiasság megítélésére utalnom. Ami azért csak-csak felemás, szűkössé felfogás. Szerencsére a művészeti közéletben némileg nagyobb becsülete van a komplexebb, minőségcentrikusabb mérlegeléseknek. Az ismert szentendrei képzőművész, Deim Pál történetesen a közelmúltban lépte át „hetvenkedése” középzónáját (1932. június 29.). És jelenleg is úgy gondolunk rá, mint egy nemes veretű, nagy formátumú alkotóra.

Mint egy élő klasszikusra.

Ez pedig rendhagyó, kivételes pozíció. A klasszikum képzetköre ugyanis mérhetetlenül megoldítja fantáziánkat. Prehistorikus őseink mindazonáltal még aligha rendelkeztek a képszerű látás potenciáival. Ezt bizony kénytelen-kelletlen meg kellett tanulniuk. Bizonyára észrevették hát, hogy az állatok és önmaguk testrészei jellegzetes nyomokat hagynak a hófödte vagy vizenyős földeken. Másrészt a természet elementáris, fény áztatta „mozijáról” is előbb-utóbb tudomást kellett venniük. Nevezetesen: az árnyékvetések meg a tükröződések különös misztériumáról. S mindezek révén máris a megkettőzöttség, az elemi öntudat, egyben a képzőművészeti nyomhagyás gyökérvidékein járunk. Más kérdés, hogy archaikus elődeinket korántsem csak az anyagi, térbeli és formai tapasztalatok motiválhatták. Volt ennél egy húsbavágóbb, katartikusabb élményünk is. S itt az emberi élet végességének keserű felismerésére gondolhatunk (l.: törzsfőnökök elpusztítása, az „ösgyilkosságok” jelensége). Csakhogy a mi fajtánk nehezen képes az efféle korlátozottságok elviselésére. Nem csoda így, ha megannyi robusztus idol- és bálványplasztika született az örök életre keltett ösvezérek, a legrégibb istenségek tiszteletére.

Annyi bizonyos: a művészi nyomteremtések gesztusaiba a kortársi idő- és emberszemlélet minduntalan érzékenyen beleszólt. Az előbbi periódusokban mindenesetre még édeskeves helye volt az életszerű, részletezett fejformáknak, a hasonszórú alaki kiképzéseknek. Elvégre e kultikus alkotások a nemzetségek rendjét, állandóságát reprezentálták, amit legjobb elődeik testi, szellemi energiái nélkül nemigen bírtak elképzelni. Ebből fakadt műveik mágikus, közösségi karaktere. A középkori ikonokat ellenben a hierarchikus, eszményi felfogás járta át. A szentek, apostolok ábrázolásából ugyanúgy kiebrudalták a köz-

vetlenebb testi, mint az anyagi képzetű árnyékszórás felületeket. Sőt gyakran a háttér is az aranyfényű, isten közeli régiókhoz igazodott. Majd a reneszánsz, az újkor realiztikusabb századai után a modern művészet ismét rátalált a tipologikus, jelszerű és személytelen emberkép megannyi leleményes változatára. S ezzel együtt nomád, természeti vonzalmait sem titkolta el (l.: Brâncusi, Apr, Henry Moor, aztán Léger, Miro, Klee munkásságát, nem beszélve az olasz metafizikusok vagy a bioromantikusok széles sodrú mozgalmáról).

Hogy mi köze e vegyes, historikus példáknek Deim Pál kortársi életművéhez? Szigorú pozitívista értelemben bizony vajmi kevés. Lényegi, szellemtörténeti vonatkozásban viszont annál több. Aki valamelyest ismeri e termékeny alkotó több mint fél évszázados munkásságát, az tudja, hogy nála is perdöntő szerepet kap az embercentrikus láttatás. Már pályája elején egy olyanféle organikus, síkszerű és mobilis alakzatot teremtett, amely mindenekelőtt báb- és idolszerűségével fogja meg tekintetünket. S ahonnan a törzsökös analógiák is értelmet nyerhetnek. Aztán a fiatal, magára találó művész egyre-másra jellegzetes, komplett motívumkészletekre hivatkozik. Előfordul például, hogy alakjai környezetében átlósan sodródó raszteres, ornamentális hatású ovális formulákat szerepeltet. Mintha korszakunk sorozat- és mennyiségelvű mentalitásáról akarna érzéki jelzéseket adni. Ahogy ezt a hajdani ikonfestők az arany ragyogású istenkeresésben találták meg. Ennyit a távlatosabb történelmi kohéziókról.

Máskülönben az egyik leggyökeresebb, leghagyománytisztelőbb hazai képzőművész-szel van dolgunk. A szentendrei Deim Pál magvas, szuverén formanyelve tudniillik jórészt az itteni festészet progresszív örökségéből sarjadt ki. És itt elsősorban Barcsay Jenőt, Vajda Lajost és Gadányi Jenőt kell kiemelnünk. Szinte a legnagyobbakat. Ami azért nem akár-milyen kihívás egy pályakezdő alkotónak (hatvanas évek közepe, vége). Jó páran bele is buktak ebbe. Ő azonban remekül ráértett az elődjére alapozó formamodulációs, tovább-építési lehetőségekre. Mármost az egyre általánosabb, személytelenebb figuraképzésre, egyszerűségekre, lakonikus, önelvű térstruktúrákra. Nem is szólva Vajda kifinomult, lebegő pointilizmusáról, ami nála elég gyakran tapétaszerű motívumhálónak vedlett át. Valószínűleg a pop-art sorolások, profán technikáinak hatására. Ennek köszönhető azután, hogy művei átfogó, értelmező szövevei időnként kimondottan felerősítik, időnként pedig ellágyítják, intimizálják ember- és bábközpontú világképét.

Talán ennyiből is kiderül: Deim Pál érett, kimunkált művészetében a hangulati, tartalmi dinamikának erőteljes sodrása van. Pedig valójában egy szokatlanul koncentrált, szűkszavú művésztől kell tudomást vennünk. Marionettes lényei körül többnyire csak architektonikus képzetű fal- és boltívelemeket, egyben beszédes ablak-, képeret- és corpusmotívumokat találhatunk. Miként színvilágát is egyféle visszafogott, pasztelles lágyágú dekoratív, lírai atmoszféra járja át. Más kérdés, hogy a gömbölyded, organikus alakok és a szikár, mértánias miliók kapcsolatrendjében nyilvánvaló feszültségek vibrálnak. Amit a sík- és térszerű formatartalmak, a fény-árnyék komponensek még inkább felhangolnak. Már csak azért is, mivel képei felületén sorra-rendre talányos, statikus és titokzatosan elszuhanó halandók bukkannak fel. Ezeknek pediglen egy racionális küllemű, de mégiscsak nyitott, végtelen univerzumban kell megtalálniuk a maguk speciális küldetését.

Úgyhogy egy meditatív, filozofikus nyomkeresővel állunk szemben.

Jól mutatja ezt a korai esztendőik egyik legrangosabb teljesítménye, a *Csend* című temperasorozat (60-as évek vége). Itt már a címadás is jelzi: a szerző amolyan szubjektív, bensőséges ember- és létanalízisre vállalkozik. Lépten-nyomon variálja az ablak- vagy képszerű térrácsok formai, iránydinamikai pozícióit, nem beszélve a kugliszerű figurák mennyiségi, alaki megjelenéséről. Ami annyit tesz: Deim Pál különleges gondot fordít tematikai szakmai, szerkezeti és tónusritmikai kidolgozására. Ahogy ezt Barcsay mestertől

lelkiismeretesen megtanulta. Csak nálunk e puritán, fegyelmezett – formacentrikus építkezést elég kevesen bírják hitelesen követni. Amúgy a jelenlegi művek felelős konstruktőre is valami megnyugtatóbb vizuális, gondolati bizonyosság irányában kutakodik. Feltehetően a legtisztább, legnemesebb belső fényeket szeretné elcsipni. És lássunk csodát: a legvégső alkotáson pont a konok állandóságban, egyúttal a riasztó árnyékvetések corpusi sugallatában találja meg a legreménytelibb fénysugarakat. Nem pedig a nyugtalan kalandozások hedonisztikus hálózatában¹.

Aligha kétséges: ez az etikus, puritán és variatív igényesség mindmáig ott kíséri a művész magatartását. Noha a hetvenes évektől műfajilag is imponálóan kiteljesedik munkássága. Ami eddig tempera, olaj és grafikai produkció volt, az innentől egyre többször átcsap a domborszerű képek, a festett vagy bronzplasztikák, netán a színpompás üveglablakok tartományaiba. Amivel kifejezőmódja is jelszerűbbé, monumentálisabbá és egyneművé válik. Többek közt spontán, lírikus hangú szálkás és pontozott hátterei mellé a mechanikus lüktetésű ovális, nudli sémák is felzárkóznak (pl. *Jel II., Piros bábu, Minden értelmellenül meghalt ember emlékére, Golgota*). Most derül ki csak igazán: mennyi alak, tematikai rugalmasság lakozik az alkotó karakteres eszközszerendszerében. Itt akár a magányosan, duálisan, torzó- vagy tömegszerűen használt bábfigurákra is gondolhatunk. Nekem azonban az a megható, ahogy a tárgy- és eszközszerű emberfelfogás vetületében is makacsul előjönnek a hagyományos elvű ünnepi, drámai, kozmikus és humanisztikus emberi kérdésfeltevések (pl. *Menyasszony ikon, Lehajló bábu, Szmog, 56-os emlékmű*).

Lényegében tehát egy klasszikus vénájú modern mesterral szembesülünk.

Monumentális és humanisztikus ideák? Deim Pál méltatói nemigen respektálják, hogy benne egy vérbeli, avatott környezetformáló egyéniség bújik meg. Akinnek szinte lételeme az átfogó, szintetikus térszervezés: a kollektív szellemiség méltányos adaptálása. Csak éppenséggel nem tisztelték meg elégszer efféle köztéri megbízásokkal. Sajnos. Egyébként e termékeny, többműfajú alkotó munkásságában ismét csak egy szembetűnő változás következett be (a nyolcvanas évek közepétől). Míg az egyik oldalon megjelennek nála a vitálisabb erotikus, tantrikus képzetű látomások, addig a másik térfélen feltűnően megsza-
porodnak a vészterhes corpusos, golgotás produkciók. Sőt némileg az ironikus, groteszk nyomhagyás is beépül képeibe. Mi tagadás: én nem tudom felhőtlenül élvezni a szexuális művek nyersebb, eklektikusabb kiképzését. Bár ez jottányit sem módosít az életmű minőségén. Kiderül azután: a legutóbbi időszakban ugyanúgy megelégnék a művek, a figurák dinamikája, mint ahogy az elevenebb színhatások és az életszerűbb formaelemek is benyomultak a felületekre. Akárha az alkotó a startolás közvetlenebb élményeihez akarna visszanyúlni. És miért is ne! Deim láthatóan kedveli a hajlatos, ciklikus rajzolatokat.

Alighanem e vázlatos pályakép is támpontokat kínálhat az itteni képek vizsgálatához. Bár a művi részletekben rejlő érzéki, gondolati többleteket ezúttal sem érdemes figyelmen kívül hagyni. Igaz, a jelenlegi összeállítás korántsem nyújt átfogó rálátást az alkotó rendkívül gazdag, sokrétű pályájára. Itt inkább az utóbbi évtizedek tematikai, formai kutakodásai bontakoznak ki előttünk. Szerencsére olyan művésszel van dolgunk, akinél a szemléletbeli folyamatosság, a szellemi koherencia minduntalan tetten érhető. Nála ugyan sorra-rendre módosulnak, variálódnak a tónusértékek, az arány- és térdinamikai viszonyok, ám mindezek hátterében csupán egy egyszerű igyekezet működik. Legbensőbb énjében ugyanis Deim Pál is csak egyetlen művet, egyetlenegy eszmét szeretne minél alaposabban kibontani. Lehetőleg úgy, hogy a különböző alkotások szinkronban legyenek a múlt idővel, egyben mindenkori önmagával is.

¹ E kiváló művet tüzetesebben is elemeztem *Telítettség, talajtalanlás* című esszémben. (In: Szuromi Pál: *Tükrök, tükröződések*, Juss Alapítvány, Szolnok, 1992. 390–407. o.)

Az érdeklődők nagyrészt csak végleges produkciókkal találkozhatnak a tárlatokon. Most viszont Deim Pál legszűkebb szakmai műhelyébe: a vázlat- és tervkészítések gyakorlatába is bepillanthatunk. A *Rajz I.* című tushmanca mindenesetre egy potenciális dombormű kezdeti elgondolásának tekinthető. Látszólag a hajszálnyi, kimódolt vonalak formamozgására esik a hangsúly, bár a szerzőt a térviszonyok rendje érdekli inkább. Az előreugrások, a visszahúzódások párbeszéde, aztán a bábszerű főszereplők és a raszteres oválisok közti kapcsolat. Nem nehéz észrevennünk például: a jobboldali félalak szellemtestét ugyanolyan hullámhajlatok töltik ki, mint a szemközti háttér motívumait. Amivel máris egy érdekes felismeréshez jutunk. Rájövünk tudniillik: itt csakugyan komolyan kell vennünk a szemléleti egyneműség szokványos meghatározását. Hisz csupán a külső hajlatok mozgalmasságában különböznek egymástól az eleven és mechanikus képelemek.

Ezzel az organikus tárgyiasság evidens, szinte rendszerszerű létfokozatai villannak fel előttünk.

Persze önmagában a gömbölyded, organikus elkötelezettséget sem célszerű szó nélkül hagyni. Ne feledjük: Deim pályáját mégiscsak egy mértanias, szigorú, lélektelen lakótelepes korszak övezi. Így a lágyabb, emberségesebb alakvariációkban az ellenkezés, a kompenzálás gesztusa is felfedezhető. Még akkor is, ha a mester szemlélete alapvetően a konstruktivizmus mércéihez igazodik. A jelenlegi vázlatnál is a térvágásos, duális térszervezés ötlük szemünkbe. Miként ez Ben Nicholsonnál is gyakran előfordul. S ahogy ez az egyszerű organizálás már a hajdani diptichonokban is természetesen megtalálható. Hogy miféle szellemi ingyencséget nyújthat az efféle megkettőzöttség? Nos, elsősorban a tükrök, tükröződések nyilvánvaló dialektikájára gondolhatunk. Majd mégis azt látjuk: az önazonosság, az önszituálás kérdésköre igenis összetett, rafinált dolog. Mintegy az idő- és látványbeli elmozdulások, csúsztatások különös szövevénye, amiként ez a filmművészetben megfigyelhető. Ennélfogva a stílári egyneműségből voltaképp egy alternatív, relativisztikus antropológia szabadul ki. Mint ketrecéből a szárnyalásra termett kismadár.

A következő *Vázlat* is hasonló dilemmákkal folytatódik. Itt nincs ugyan vertikális térvágás, pusztán két jellegzetes fantomlény tűnik fel. Különös azonban, hogy vetett árnyékaik közel sem az optika realizisztikus törvényei szerint alakulnak. Hol jobbról, hol balról sugárzik a fény: ahogy ezt a képi önelvűség eszméje megkívánja. S ahogy ezt a kubista mesterek oly bravúros gazdagsággal megalapozták. Deim Pál mostani skicce mégis inkább a metafizikus Chirico látomásaival kokettál. Aki azért ugyancsak ráértett az árnyékzónákban megbúvó emberi képződményekre. Arra, hogy ezek a jelenségek időnként láncreakciót alkotnak, sőt nemritkán önálló életre kelnek. S lám: a *Tükörben* című vízió pont ezt a groteszk, meghökkentő helyzetet érzékelteti. Minthogy alkalmanként tényleg képesek vagyunk önmagunk csalárd, szemfényvesztő kitupírozására. Közben az is kivehető: itt a magasságos, omlékony felhőfoltok a legalsó ruharészletekkel tartják a stílári rokonságot.

Akárha egy eszelős, tudathasadásos világban leledzenénk.

Könnyen úgy tűnhet, mintha Deim Pál életét izing-vérig átjárná az eleven közéletiség. Holott szó sincs erről. Őt inkább a közvetlen élmények, az intimebb dolgok foglalkoztatják. Ám Antonionitól is tudhatjuk, hogy adott világunk árnyékteli korszakától semmiképp sem bírnak elzárkózni (l.: *Nagyítás* című filmjét). Az árulkodó jelek ott lapulnak a parkok bokrai mögött, netán a közeli, baráti társaságok felemás mentalitásában. És a példákat vég nélkül sorolhatnám.

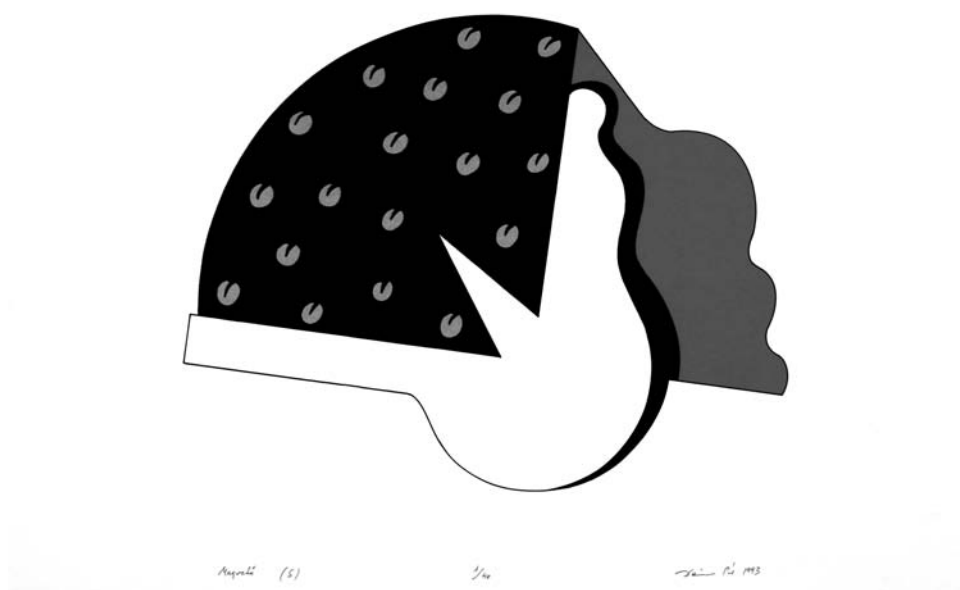
Nem véletlen így, ha a művész karakteres, önmozgásos bábu teremtménye már a hetvenes években a *Beprogramozott* létezők fanyar, tragikus szituációjába kerül. Mert e robusztus, átlós és perspektivikus emberkép mindenféle egyéni, közvetlen adottságnak ellentmond. S némiképp a pop-art végzetes tárgymisztikája visszhangzik benne. Itt ugrik

be, hogy mennyi érdemi rokonság rejlik Schaár Erzsébet és Deim Pál munkásságában. Majd a *Panelok közt* és a *Jel III.* című műveket is irgalmatlanul átjárja ez az abszurd, elidegenített fuvallat. Az előbbi munkán a lakók, az élőlények már csak töredékes árnyékbetétek, semmi többek. A következő látomáson pedig az egyik nudlikisé valahogy megelégteli hátteres, szolgaszerű szerepét. És rögvést uralkodni, brillírozni akar. Akár mások vesztére is. Mintha nálunk semmi sem lenne drága, az égvilágon minden megtörténhetne.

Pedig de sokszor emlegetjük az emberi élet szentségéről, méltóságáról szóló szakállas szentenciáinkat. Csak a szavak, a számok ezúttal is roppant keveset érnek. Az igazi művészek azonban rendszerint a felszínes, pillanatnyi tendenciák ellen ágnak. Deim mester pályáját is megannyi felkavaró, rekviemszerű műalkotás övezi. Jelenlegi *Sorfalában* is a történelmi kataklizmák iszonyatos légkörét érzékelteti, s a súlyos, végzetes árnyéktömböt szinte a tömeg centrumában helyezi el. Másrészt a *Golgota* vázlatokkal is nyomtatékosítja egyre komorabb, reménytelenebb hangulatait. A tömör, viharfelhős megoldás mindenestre közelről mutatja, hogy a nagy hagyományú sakrális témákat is fel bírja frissíteni. Elvégre a Szent Antal-kereszt vízszintes tagozata magával az emberi áldozatvállalással azonos. Annál is inkább, mivel a horizontális testhelyzet egyebek közt a halál képzetét is asszociálja. A *Vetített Golgotán* ellenben az emlékezések, tisztelgések művi és mesterséges természete dominál. Közismert, hogy technicizált világunkban a legelementárisabb élmények is közvetett, távlatos arculatot nyernek. Amivel aztán óhatatlanul elsatnyulunk.

Ennek ellenére a felajzott *Magvető* az élet folytonos megújítását hirdeti. Amiként Millet és Van Gogh is sokra tartotta ezt az átfogó érvényű gondolatot. Az érzékenyen cizellált, monumentális *Plakáttervről* pedig újra csak eszünkbe juthat Barcsay mester példája. Habár nem árt észrevennünk: Deim eszköztárában a figurális léptékváltások is polgárjogot nyertek. Amit Goya vagy Kondor Béla is előszeretettel alkalmazott. Végül a *Nyitott ablak* valamelyest a magára találó művész térstruktúráira emlékeztet. Csak ott valami áhítatos „csend” és kifinomult mikrodinamika éltette motívumait. Most viszont egy nyugtalanul vívódó, szenvedélyes alkotóval szembesülünk, aki a méretes, elsuhanó emberi triászra és a benti puttó figurára hegyezte ki kompozícióját. Mi több: a parányi teremtménynek még szárnyas kiszögelléseket is adott. Ebben tán a szerző eszmei állásfoglalása is tetten érhető. Mintha anyagi küldetésünket próbálná óvni, védelmezni.

Nem először mondom: nekem Deim Pál amolyan Braque-szerű jelenségnek tűnik a hazai modern művészetben. Akkor is, ha számottevő tematikai, stílári eltérések feszülnek közöttük. Mégis úgy látom: nincs még egy magyar alkotó, akinek munkásságában a szerkesztő elvű igényesség és a könnyed, lírikus hangvétel oly átütő biztonsággal ötvöződne, mint pont az övében. Holott közel sem tartozik az érzelmesebb, festőibb modorú képzőművészek közé. Dehogyan. Inkább a kristályos, tektonikus, virtuális ritmika jellemzi műveit. Csakhogy e puritán, mives és tárgyias szellemű mester folyton-folyvást meghaladja önmaga zárkózottabb természetét. Hisz egyre-másra az emberi létezés aktuális és távlatos dimenzióit feszegeti. Amivel máris megtagadja az oldottabb, felszabadultabb Braque-szerű rokonságot. De csupán azért, hogy ismét Vajda és Barcsay súlyosabb, etikusabb nyomdokaiba lépjen. S egy olyanféle szuverén, sokrétű és hiteles nyomkollekciót tessen ránk, amely a szépség- és igazságkeresés reménytelibb stációjától egész a szikárabb, tragikusabb igazmondásokig elvezet. Egészen: a legvégső tisztaságig.

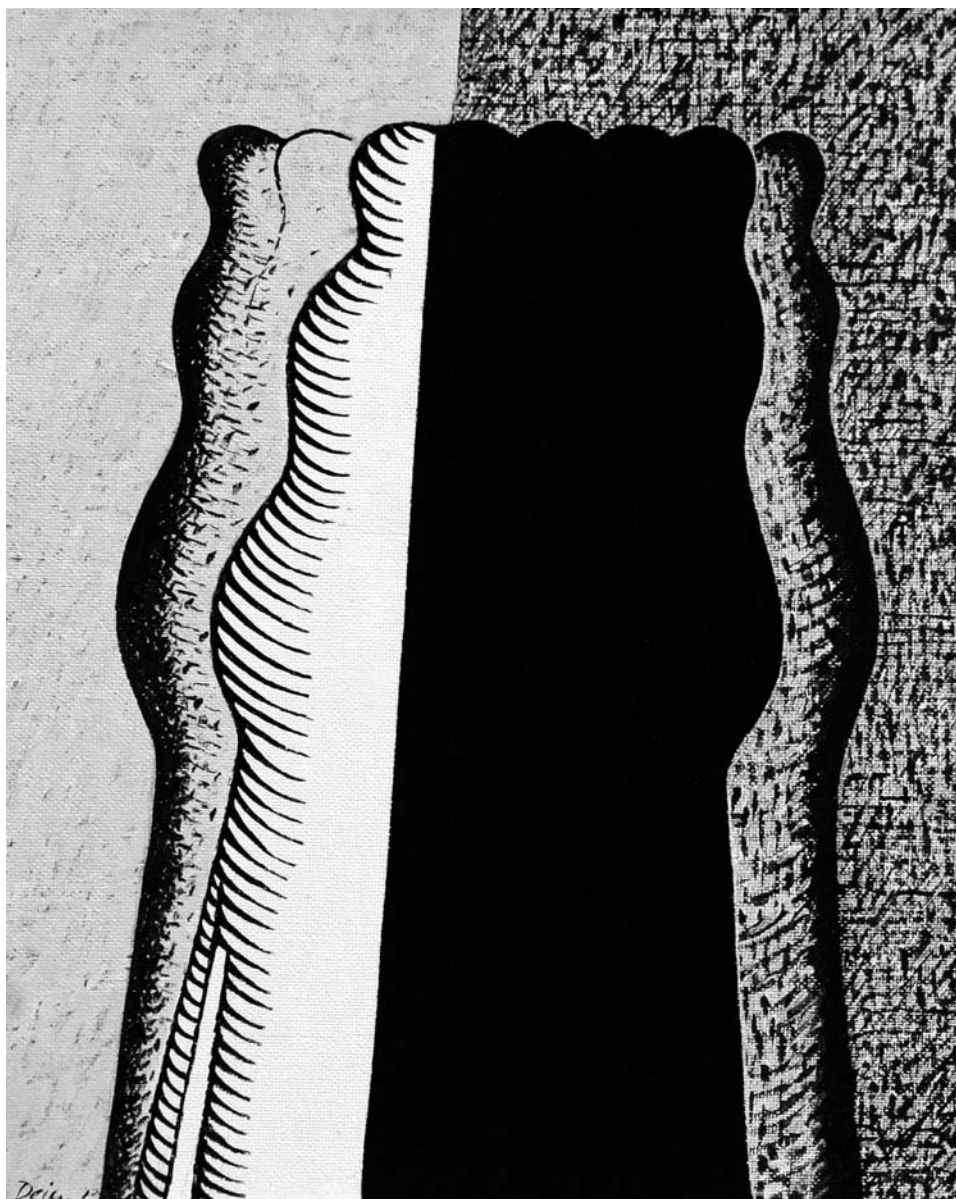
Magvető

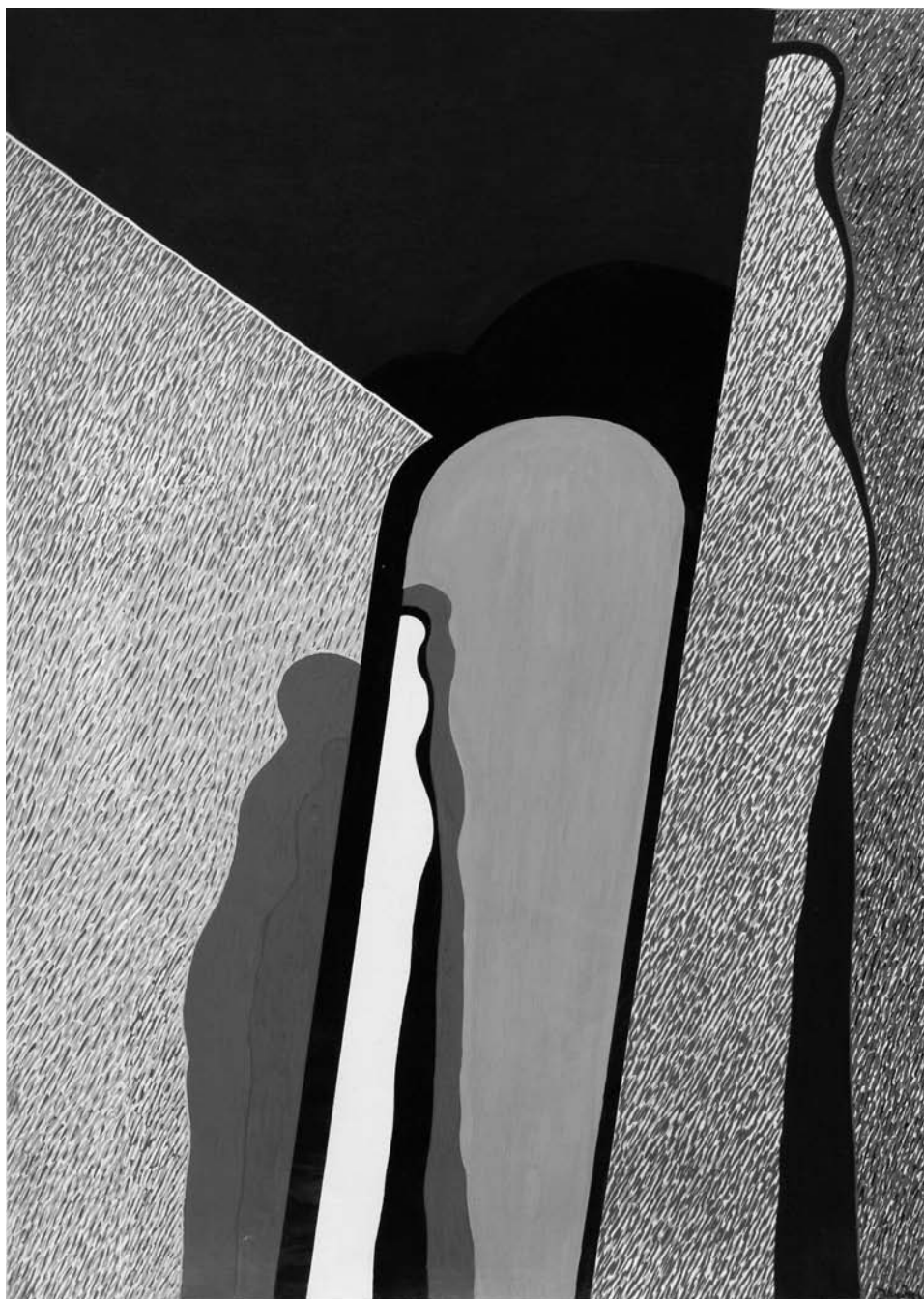
Vetített Golgota

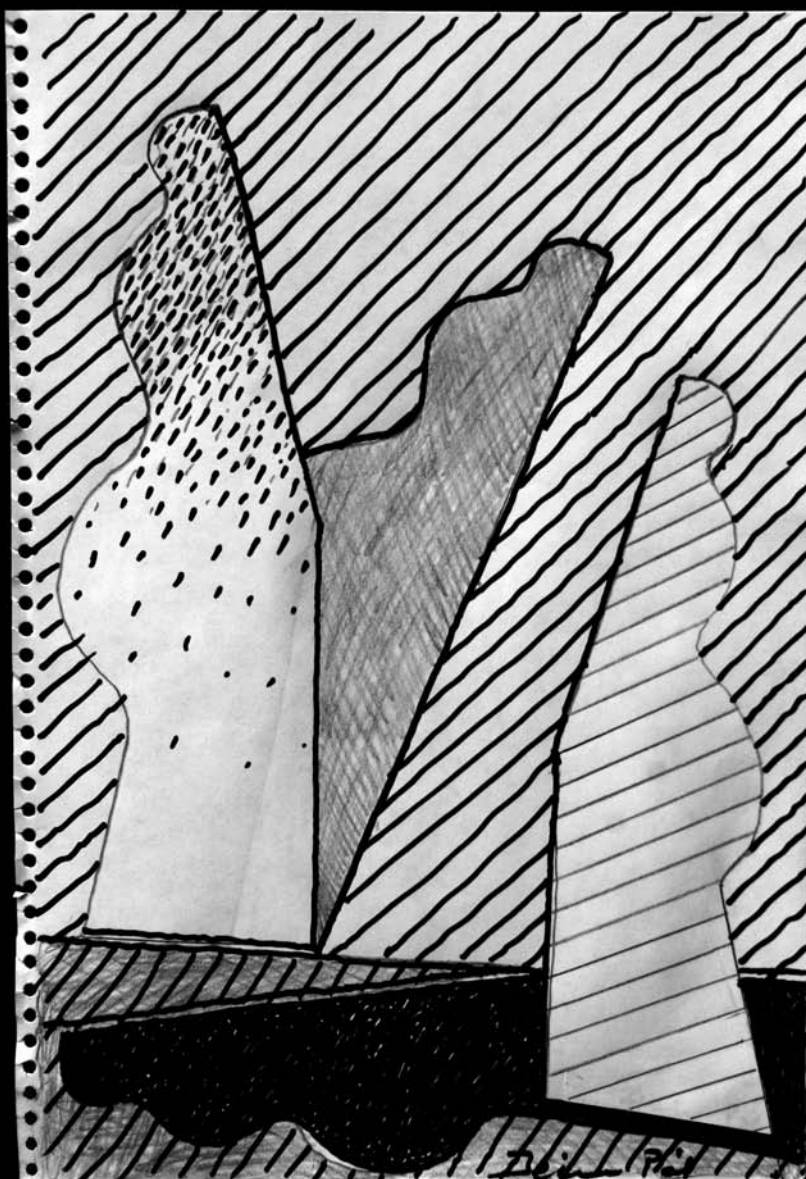
Tükörben

Sorful

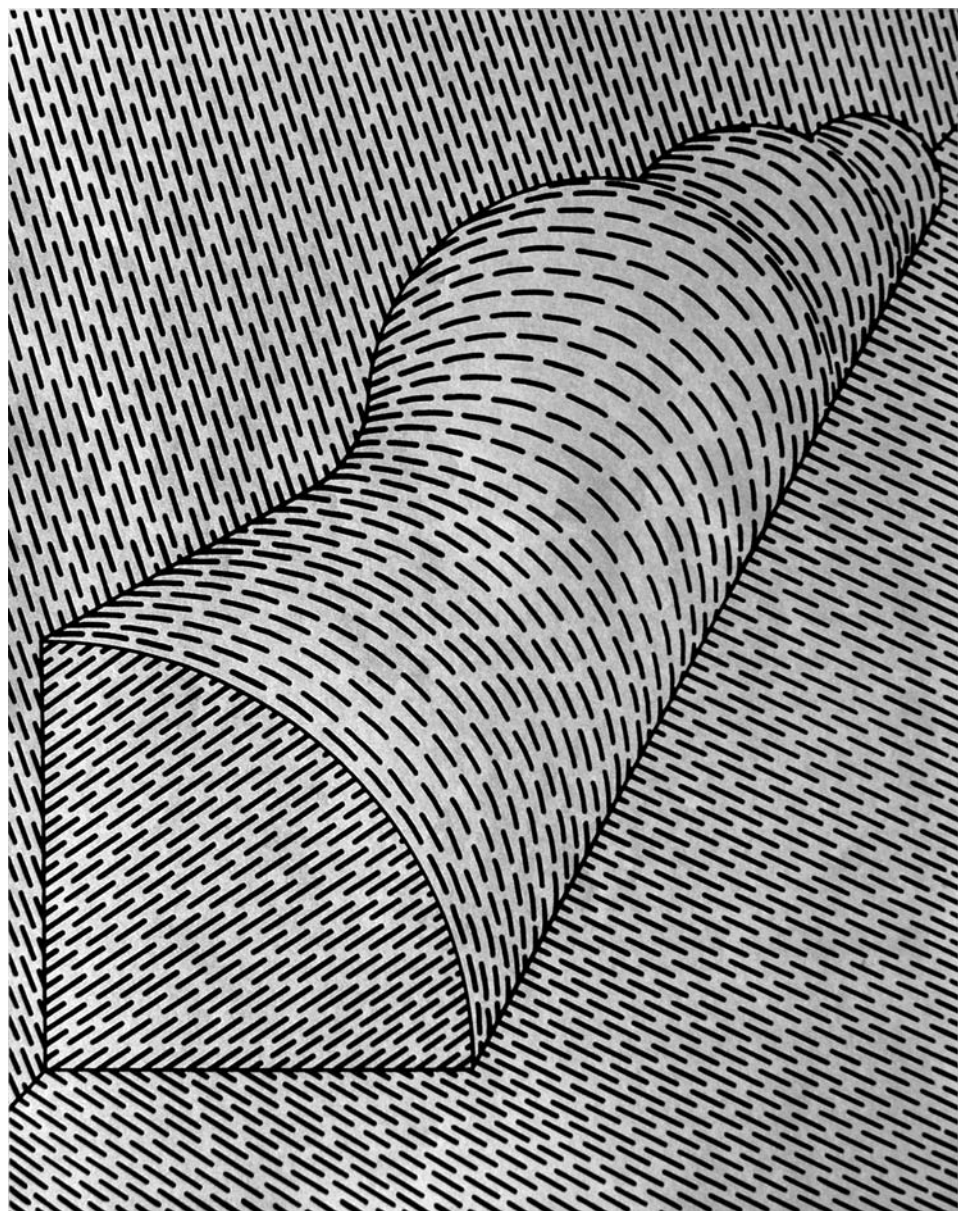
Plakätterv

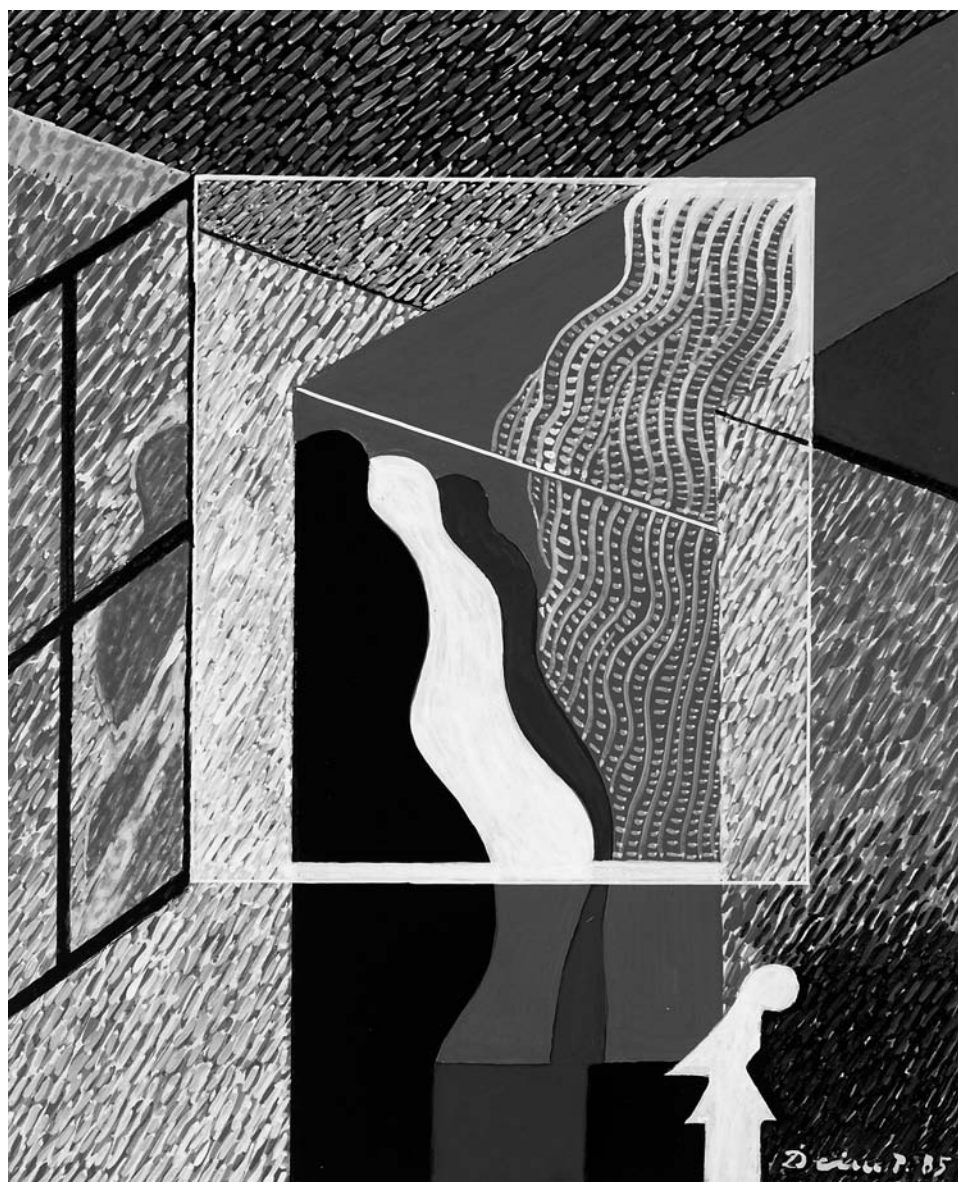
Vázlat

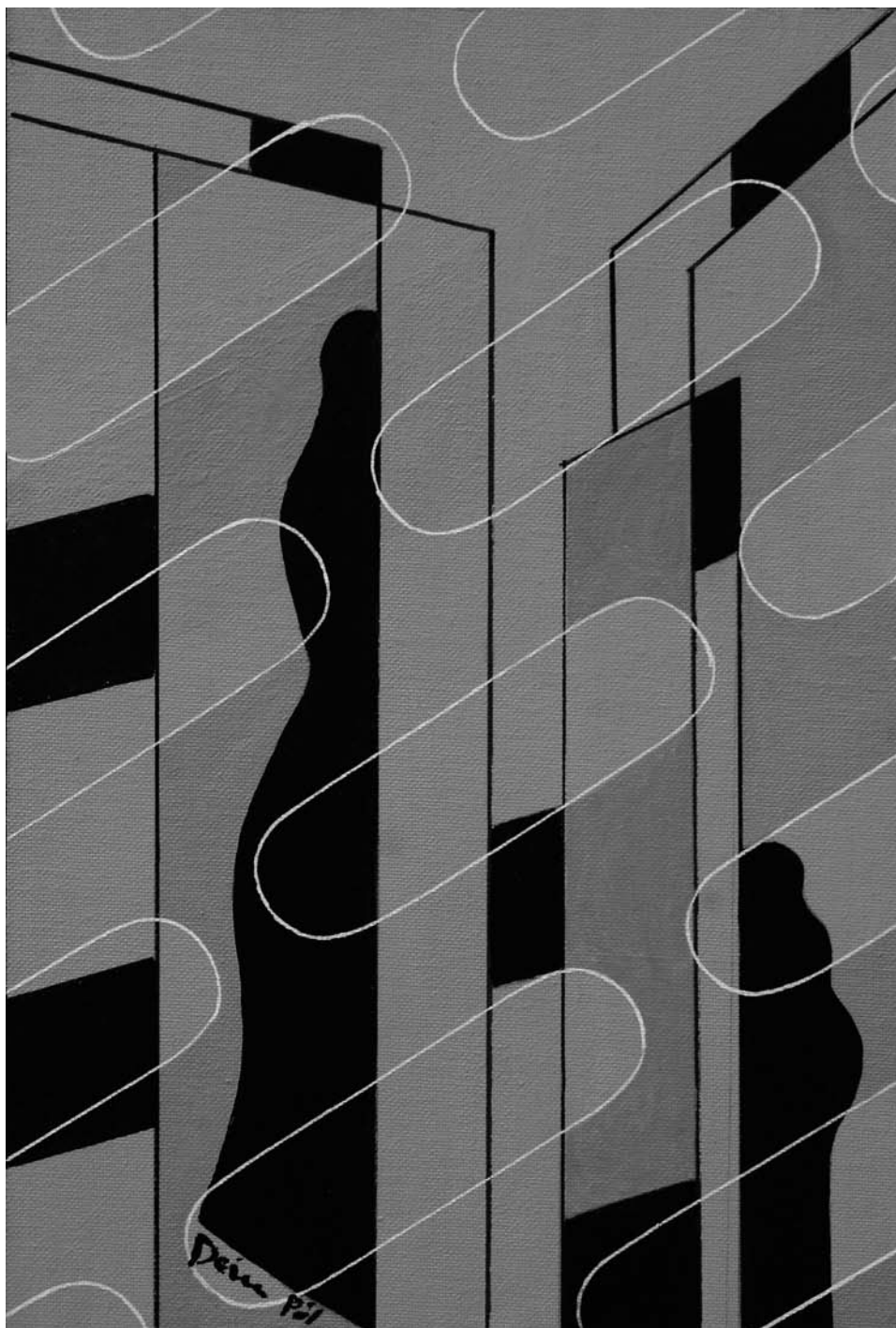
Golgota viharfelhővel

Beprogramozott

Nytött ablak

Panelok közt

Jel III.

Fekete J. József

Aki a csöndet választotta

Sánta Ferenc 80 éves

A forradalom erkölcsi kategória, mely az ember örök és elpusztíthatatlan, bensejében hordott igazságérzetéből fakad. Ezért újra és újra megismétlődik mindaddig, amíg az ember méltó életet nem teremt magának.

Sánta Ferenc: Lakiteleki találkozó, 1987

Sánta Ferencnek tulajdonképpen 1968-ban jelent meg utoljára szépirodalmi alkotása, Az áruló regényből írt Éjszaka című drámája, utána már csak válogatások és összkiadások sorjáznak, kivéve az 1993-as, A szabadság küszöbén című kötetet, ami azonban nem minősül szépirodalomnak, hanem esszéket, cikkeket, felszólalásokat, interjúkat fog keretbe, olyan írásokat, amelyek hivatkozási kapcsolatban állnak a korábbi regényekkel és elbeszélésekkel, arra azonban ez a kötet se ad egyértelmű választ, hogy a kivételesen sikeres pályakezdő, majd szuverén művészi világot teremtő Sánta Ferenc miért zárta le már majdnem negyven éve az alig tucatnyi esztendő alatt kibontakoztatott szépirodalmi életművét, egyszerűen elfogyott a mondanivalója, kiapadt az ereje, vagy úgy érezte, művészigleg tovább nincs mit kezdenie a világgal. Ez utóbbira mutató utalást találunk a *Költőnk és kora*¹ című írásában:

„Az író úgy véli, hogy ítéletet mondhat mindenek fölött. Vannak idők, amikor ezért a legtermészetesebb igényéért az emberi közösség hivatalos ítélői előtt kell vállalnia a felelősséget.

Ezek az idők, mint tudjuk Szókratészről napjainkig tartanak, és a jövődőt még csak sejtjük, illetve most alakítjuk.

Vállalnia kell azonban az írónak a felelősséget minden időben az utókorral szemben, mely ugyancsak nem tévedhetetlen, de összehasonlíthatatlanul ritkábban téved, mint a hivatalos ítélők, melyeknek tévedését, és nemegyszer éppenséggel bűnnel felérő tévedését a jövődő nem is marasztalja el túlságosan, mert tévedéseiket s bűneiket a Kor tévedésének és bűnének ítéli.

Ez az elnézés, mely ekképpen felmenti a hivatalos ítélőket, az írónak soha nem adatik meg. Azért nem adatik meg, mert az emberiség magasabb igénnyel méri az író, mint az említetteket.

Ez így is igazságos.

Mint tudjuk, minden korok legszabadabban utat kapó ítéletei minden esetben a hatalommá szerveződött társadalmi erők elkötelezett, s ily módon a legtermészetesebben elfoglalt kifejezői. Míg az író nem ritka esetben éppen elkötelezetlen humanizmusa okán formál jogot az ítélkezésre. Megszabadulhat az író a kor katedráján ülő ítélők elmarasztalásától, ha belátása a kor javára billenti a mérleget.

¹ Új Írás, 1962. február

De ezzel még nem szabadult meg attól az ijesztő lehetőségtől, hogy az utókor korával együtt fogja elmarasztalni.

Pedig úgy lehet, nem is szegődött a Hatalom szolgálatába – csupán nem volt szeme a Jövendőre, hogy annak szolgálatába álljon. Ekképpen megszabadult az egyik rossztól – és megy a másik, a nagyobb rossz felé, amikor a Jövendő ítélkezik majd felette.

Örök dicséret illeti, ha úgy ítélik majd a Kort a jövőendő emberei, hogy valóban méltó volt arra, hogy szolgálhassa az írói gondolat, de hiába a legjobb szándék: bukni fog a korrallyal együtt, ha az érdemtelennek ítéltetett.

Ilyen kétségek között kell tennie az író napjainak, míg véglegesen nem tisztázza viszonyát a Korral.

Mennyivel más annak, ki pusztán anyagi ellátottsága alapján képes határozni. Mennyivel könnyebb ezeknek az embereknek, mint az írónak, ki mindig a mindenséggel mérné magát és önmaga legjobb szándékaihoz a kort. S mi sem könnyebb, mint mindezek megmondolása közben áldozatul bukni az Óvatosságnak.”

A hosszasan idézett gondolatmenet három kiemelten fontos, Sánta Ferenc művét előre- és visszamenőleg egyaránt meghatározó kitétele az elkötelezetlen humanizmus mint etikai, nem pedig mint politikai életelv, az örök kételkedés mint filozófiai alapvetés, és az óvatosságból fakadó simulékonyság vagy közöny elutasítása, mint morális parancs. Ezek a tételek a későbbiekben részletesebb kifejtésre kerülnek, itt azonban csupán annyi szerepük van, hogy sejtessék, az erkölcsösség, a művészi megvalósítás és a politikum háromszögellésében merültek el Sánta Ferenc meg nem írt szépirói munkái. Tudjuk, még a rövid prózaírói munkásságában is volt másfél évnyi kihagyás, de az nem a megtorpanást jelezte, hanem a felkészülés felszentelt idejének számított, ami alatt az író a megformálás művészi kérdéseivel foglalkozott, s a felkészülés végső idejének lejártára már három regénykézirat volt a fiókjában.

Mostanra azonban nehezen lenne hihető, hogy újabb novellák vagy regények gazdagítják majd a közel négy évtizede lezártnak tekinthető életművet. Ezzel azonban nem tisztázódott az elnémulás kérdése, bár meglehet, hogy nem is ez a legfontosabb, amivel itt most foglalkozni kellene. Lehet, hogy csak egyszerűen így alakult, talán Sánta Ferenc nem is akart elhallgatni, hanem egyszerűen túl hosszúvá nyúlt a csönd ideje, ami után már nem lehetett megszólalni. A Györffy Miklósnak adott, *Önmagamban kellett legyőznöm a reménytelenséget* című interjúbán² tizennyolc évvel utolsó szépirodalmi munkája megjelenése után is csöndről, nem pedig hallgatásról beszél az író:

„Ez nem hallgatás, hanem csönd. A hallgatás oppozíciót tételez föl, énbennem pedig oppozíció – a körülvevő világgal szemben – nem volt. *Viszont voltak olyan dolgok, amelyekre sem magamnak, és következképp az olvasónak sem tudtam volna választ adni.* (Kiemelés tőlem.)

Gondolom, hogy jól tettem, ha időt hagytam magamnak arra, hogy ne a keserűség és az elkeseredettség szemüvegén keresztül lássam a világot, mindazt, ami történik körülötünk, hanem a józan mérlegelés foglalhassa el bennem a legfőbb helyet, és ez tegyen alkalmassá arra, hogy idézőjelben szólva, írói módon ítéletet alkothassak azokról a dolgokról, amelyek körülöttem történnek.”

E felől a gondolatmenet felől előre- és visszatekintve számomra egyértelmű a válasz: Sánta Ferenc a magyarság sorsa feletti keserűségében művésziileg képtelen volt párbeszédbe állni a mindenkori jelennel. Ami úgy is értelmezhető, hogy mindent elmondott, amit elmondhatónak tartott, és úgy is, hogy írói szereptudatából fakadó felelőssége és morális

² Új Tükör, 1986. november 23.

helytállása nem tette lehetővé számára a reménytelenség kimondását, minden egyéb pedig hazugság lett volna.

* * *

A *Sokan voltunk* novella volt a sorsdöntő, ami egy csapásra íróvá avatta Sánta Ferencet. Az 1954. március 13-án megjelent, de tulajdonképpen már két évvel korábban megírt novella egyfelől előre vetítette a balladás ökonómiával való szerkesztést, a hajszálpontos megfigyelést, a kifinomult jellemábrázolást, a lírai hangütést, a szociális indulat lázadásának panorámáját, s ezzel egyetemben az írásban megnyilvánuló művészet felelősségvállásként való értelmezését, másfelől pedig túl magasra tette a mércét: Sánta a legjobb novellájával indult el a pályán, minduntalan azon kellett tehát igyekeznie, hogy túlszárnyalja magát, ami nem, legalábbis a *Sokan voltunk* típusába tartozó novellákban nem sikerült, alkotói válságot okozott, kétszeri téma- és hangnemváltást eredményezett. Az elbeszélő történet drámai fokozása a gyermeki értelem előtt kibontakozó tragédia nyomvonalát és tempóját követi, az elbeszélés a felnőtt olvasó számára a végkifejletet illetően több és könnyebben értelmezhető információt tartalmaz, mint a történetet gyermekként megélt fiú felfoghatott, illetve az ugyanebbe a pozícióba visszahelyezkedő elbeszélő feltárhat. A nagyapa öngyilkosságában tetőző nincstelenség és éhezés éppen ez által a pozíció által nyer nyomatékot: a gyermeki naivitás és a felnőtt elszántság közötti feszültség emeli drámai elbeszéléssé a történetet, amit még külön színesít a székeley beszédmód, ami egységes stílust jelezve formálja az elbeszélő szolamát és a megszólaltatottak beszédmódját, ami ritmusában a székeley népballada prozódiaja szerint lüktet.

A nagyapa önfeláldozása, pusztán azért, hogy eggyel kevesebb éhes száj legyen a házban, kemény, kíméletlen választás, végletes erkölcsi cselekedet. Az öreg a fojtó, gyilkos gázzal teli barlangba való belépése előtt ruháját is levetette, hátrahagyta a családnak, fejszéjét azonban, ami kenyéradó szerszáma lehetett egész életében, székeleyhez méltón magával vitte a meghívott halálba. Az író itt tovább fokozza a fokozhatatlant. Elmondja, hogy még ugyanezen az estén az öreget követte a halálba a hasonló korú barátja, amiből egyértelmű lesz, hogy a hasznot nem hajtó öregek halálba küldése a szegénység ilyen fokán erkölcsössé minősül. Sánta Ferenc novellisztikájában mindvégig alapvető erkölcsi tételnek számít a munka révén az utódokról, a családról való gondoskodás, noha két különböző megvilágításban jelenik meg ezen alapvetés értékelése a korai és a későbbi novelláiban. Itt az apára nehezedik a legsúlyosabb döntés felelőssége, neki kell a halálba küldenie szülőjét, hogy a gyermekei élhessenek. Lényegében nincs is választása, hiszen mindenképpen az Isten képére teremtett emberrel, ezzel egyetemben az isteni akarral szemben vétkezik. Drámai választásra kényszerül, akár a görög tragédiákban vagy a székeley balladákban.

A gyermekkort idéző novellák alakjai, miként az író nagy mesélőnek számító édesapja és még inkább nagyapja történeteinek szereplői, mint „nagy kő, miből embert faragtak” magasodnak büszkeségük és erkölcsösségük önnön emlékoszlopaként, ám a szegénység rémuralmát eszközként használó emberi gőg ledönti ezeket a szobrokat (*Kicsi madár*), a szegénységgel szembeni reakció drámai jeleneteket teremt, amelyek a józanság és az örület határára sodorják a hősokeket (*Tündérvilág*). A nincstelenségbe és tehetetlenségbe merevedett léttelenség közvetlenül jelenik meg a családregény fejezete(i)ként is olvasható novellákban: „Anyám arcáról s apám szeméről semmi sem oldódott. Akár van tűz, akár nincs, egyforma az arcuk, merev a vonásuk, s nem gyullad szemükben semmi az örömből” – olvassuk a *Téli virágzás* balladás ritmusú elbeszélésében a letargikus hangulat megidézését, amikor a gyerekek a rettenetes, ínséges telekben mást se tehetnek, mint a közös ágyban egymást melengetik, minden tevékenységük helyszíne az ágy, enni se kel-

nek fel róla, hiszen annyi meleg sincs a szobában, hogy a pár falásnyi ételt vacogás nélkül bekapják. Amikor Ferkó gyerek nem tüzelővel érkezik haza a fázó családhoz az erdőből, hanem egy fagyott, de még dobogó szívű madárral, az ágyban fekvő, törött lábú apja, aki keményen a maga családfenntartó feladatára igazította gyermekét, nem szidalommal és ütleggel fogadta a tűzfát hátrahagyó fiát, szinte példázatául azon tételének, hogy minden baj ugyan a szegénységgel kezdődik, de a jóság és a szolidaritás is a szegénységben gyökerezik. A novellák időbeli folyamatosságot sugalló, az idősebb fiútestvért, az apát, az anyát, a nagyapát és a halott kishúgot történetbe vonó sora a gyermekkor félelmeit, traumáit, a nincstelenség egyetemes rettenetét, a túlélési ösztönt és a tehetetlenségbe való beleroppanást idézi meg újra és újra, ezektől az emlékektől képtelen szabadulni az elbeszélő, amíg, akár valami titkot, meg nem osztja olvasójával. Miként a pszichológiában az ilyen felszabadító közlést „kibeszélésnek” nevezhetjük, az irodalomszociológiában „kiírásnak” hívhatnánk. Sántánál ez a kényszer nem önmagáért való, hanem az irodalmi alkotás módszertanának része, természetesen a gyermek- és ifjúkorból megőrzött alapvető élményekre és elbeszélőmodorra épülő, családalközpontú, történetfelidéző elbeszélésekre vonatkozóan, amelyek átgondolt szerkezeti és stilisztikai tényezői feszesre fogják a lírai átéltséget, egyben oldják az elbeszélés drámai feszültségét. Így a mágikus realizmusnak nevezett megjelenítési mód ironikus metafizikája, miként az erdélyi és erdélyi származású írók némelyikénél, Sántánál is közvetlenül telíti a mondatokat: „Ma sem értem, hogyan kerültünk ebbe az üzletelésbe. Biztos az ördög csinálta. Mert ezen az estén nem nyughatott, míg meg nem kísértett bennünket. Azóta tudom, hogy csak egyszer kell rácsapni, többet nem tolakszik.” (*Mécsek*) Ezeknek a történeteknek az olvastán elemi erővel tör fel a kérdés: meddig fokozható a nyomor? Ugyanakkor világossá lesz, hogy a nincstelenség megszenteltségteleníti a Sánta által legtisztábbnak tartott közösséget, a családot is (*Sokan voltak*). A *Szalma-boldogság* hőse már nem gyerek, hanem felnőtt, családos férfi, aki az éhes szájak egyik újabbjával, a tömetlen szalmazsák szájának éhségével szembesül. Az elbeszélő gyermekkorában nagyapja az önkéntes halált választotta unokái túlélésének érdekében, ő maga énekléssel, gyertyaárusítással, egyéb munkával igyekezett pénzt teremteni anyja kezébe, önállósulva pedig még a szalmazsákot se képes megtölteni, hiszen a szükséges szalmára ráment volna egy napi keresete, pedig annak nagyon megvolt a helye. A kín végül nem fordul tehetetlenségbe, hanem kacagásban oldódik, mintha a komor tragédia során egy pillanatra felragyogna az idill. Ennek a novellának az egyes szám első személyben elmondott családi történetek sorában, amelyek elbeszélője Ferkó vagy Ferike, időbeli előzménye az *Emberavatás*, amely a munka, a felelősség, a családról való gondoskodás szent feladatának újabb kifejtése. A kamasz, munkát vállaló hős első keresetéből a régtől áhított falatokat vásárolja meg, vaját és tepertőt, a rosszul visszaadó kereskedőnek leszámolja a nem neki járó pénzt, még egyszer megerősítendő a szegény ember erkölcsösségét, majd amikor hazatér, meg se kóstolhatja a sóvárgott csemegét, fiatalabb testvérei lakomáznak belőle, ő mégis boldogan mosolyog, mintha a saját nyelvén futna szét a vaj, és foga alatt roppanna a tepertő.

Ez a népi humanizmusban gyökerező feloldás nem csak a novellairodalomban fordul elő – a *Mécsek* című elbeszélésben már szinte szájbarágó tételességgel –, hanem visszaultra arra a gyerekként magába szívott mesekincsre, amit Sánta nem csak történetihető alapként, hanem elbeszélői módszerként is kiaknázott. A *Szegény leány, szegény legény* című elbeszélése például mesében elmondott, meseformulával indított ballada, a lázadás értelmetlenségét jelző tanulsággal, ami a kíméletlen világgal való személyes szembesegülés hiábavalótlanságát nyomatékosítja. A választás lehetősége itt is adott, csak hát ismét a két elfogadhatatlan lehetőség közül kell választani. A leány választása igazolást is nyer, a fiúval már viselősként nem hajlandó belemenni egy tehetősebb férfivel, bár ideiglenesnek

mutakozó viszonyba, amire a fiú igazítaná későbbi egzisztenciájuk megteremtése érdekében, a könnyen múltó testi kapcsolat helyett az öngyilkosságot választja. *Bíró Juli* történetét ugyancsak meseformulával vezeti be, majd a saját beavatottságát nyomatékossító, ám az első kézből való közelséget mégis kizáró személyes ismereteket is a történetbe elegyít, és mindvégig a szóbeli előadás fordulataira támaszkodva mesél. A becsület hatalmáról szóló történet mindvégig kimondottan balladaszerű, súlyos, drámai fokozásai nyomán az emberek közötti történések mögött mintha valami más természetű, ősi, emberfeletti gonoszság is munkálna, ám az általa gerjesztett gőg és döllyf kegyetlen büntetést von maga után. Mint a mesében. Talán ebben a történetben van jelen minden, amit Sánta Ferenc ösztönös íróként magával hozott, és amit ebből a gazdagságból formailag felhasznál.

A novellák sorában megjelenik egy teljesen más szöveg, a szociográfus megfigyeléseit, a történések alanyainak megszólalását szintetizáló, tényszerű közlés, ami azonban ugyanazokat az erkölcsi alapvetéseket hangsúlyozza a megváltozott körülmények között, a közelmúlt és a jelen tükrében, mint a mese homályába vesző kor felidézésében. Sánta írói tehetsége ezeket a történeteket is messze átemeli a szociográfia sematikus buktatóin. A *Föld* című novellája 1960-ban játszódik, amikor az 1945-ben földesckéhez jutott nincstelenségbelekényszerül a kollektívába. A kedélyesen indított történet egyszerre elbeszélőt, vele együtt szerkezetet vált, s a szőlőhegyen találkozó három férfi beszéde mély keserűséggel vall a nincstelenség, a valamicske birtoklás, az újbóli földnélküliség három stációjának embert próbáló, kíméletlen idejéről. A Sánta által szerepeltetett egykori cselédek legmélyebb meggyőződése, hogy a föld a munka mellett egyedüli letéteményese, megalapozója a birtoknak, a vagyonnak, a kenyérnek, az életnek, a megélhetésnek és a jövőnek. A *Föld, csillag* történetében bennfentességét az eseményeknél való jelenlétével hangsúlyozva a maga elbeszélése és a külső beszélő szövege által mutatja be a cselédből lett, majd megbukott tsz-elnököt, vele együtt a kort, a falunak és a tanyavilágnak az új viszonyok között magát nehezen fel- és megtaláló embereit. A nincstelenséget, a kétkezi munkát gyökeréig megélt, a marxizmussal barátságot soha nem kötő Sánta Ferenc elbeszéléseinek erkölcsé és meggyőződése, hogy az ember csak a saját birtokán és saját munkájával termelt javak által képes emberi módon élni, de ez tulajdonképpen együtt soha nem adatott meg számára, vagy kiszolgáló, ritkábban kiszolgált lehetett, s az ezer évből az a másfél évtized, amikor a szolgáló is valamicske birtokhoz jutott, nem propagandára lelkesítette íróként, hanem csak megerősítette az örök igazságtalanságban való meggyőződésében. A *Hold* című elbeszéléseben fejt ki, hogy a földosztásig minden az uraságé volt, aki az égre is úgy tekintett, mintha sajátja lenne, és a cselédek is titokban hozzá imádkoztak a templomban, hiszen övé volt minden, amiből csak valami hasznuk volt. A földosztás, majd a kollektivizálás feje tetejére állította ezeket a viszonyokat, és tulajdonképpen mindenkit választásra kényszerített, valahogy folytatni kellett az életet, de semmi se volt már olyan, mint régen, a reflexek még működtek, de az újra való rászakásra nem jutott idő. A három novella, a *Föld*, a *Föld, csillag*, s a *Hold* a falu és a paraszti világ átalakulásával foglalkozik, ami – kortársként szinkron eseményt művészi élményként megfogalmazni – író próbáló vállalkozás, teljesen más irányvétel, mint az *Olasz történet* ciklusának tehetetlenségképe, noha ezekben az írásokban is ugyanúgy a hatalom, az erkölcs és a választás lehetősége, illetve lehetetlensége kerül középpontba. Sánta tépelődései, munkájával szembeni örökös elégedetlensége ezekben a novellákban biztos, ma is érvényes szerzői nézőpontot hoztak létre, és megteremtették a megfelelő nyelvi formát is az elbeszélhetőséghez. A történetek lejegyzője szinte csak véletlen szem- és fültanúja a történéseknek, nem is riporterként, inkább szenvtelen jegyzetelőként van jelen az eseményeknél, ahol kell, a főszereplőkön kívül mást is megszólaltat. Bemutat pro és kontrát, a kisparaszt küzdelmét a kevés földdel és a bukott tsz-elnök mosolyát afőlött, hogy karrierjét tulajdonképpen a kollektív építésé-

ért áldozta, azokat a zselléreket, akik a földosztáskor nem voltak hajlandók elfogadni az ingyen holdakat, azokat a földhöz jutottakat is, akiket kényszerrel se lehetett rávenni, hogy csatlakozzanak a közöshöz. Az elbeszélő maga nem szól, csak beszéltet. Úgy beszéltet, hogy egyben alakjait is pengeélesen formázza, a Laci Imrék, Csókos Cuha Andrások³ nem csak típusok, hanem egyszeri és megismételhetetlen hús-vér alakok⁴, amihez a népmese és a ballada ábrázoló tudományát hasznosította. Ez a módszere később meghatározó lesz *Az ötödik pecsét* című regényében, ahol az asztali beszélgetésben résztvevők vitamódszere hasonlatos ehhez a távolságtartó magatartáshoz: amikor a történelmi jelen idő aberrációi kerülnek szóba, azzal foglalnak állást, hogy *csupán leszögezik a tényeket*.

Legdöbbenetesebb szociográfiai helyzetképe talán a *Kicsik és nagyok* című elbeszélésében olvasható. A gyerekek játékuk során szüleik kegyetlen mindennapjait játsszák újra, nem álomvilágot teremtenek játékuk során, hanem a szenvedést és a nyomort, a napról napra ismétlődő valóságot imitálják minduntalan, ám képtelenek azonosulni még a játékkal is, folyton sügniük kell egymásnak, hiszen lényegében törölni szeretnék a minduntalan ismétlődő jelenetet a tudatukból.

A társadalmi-gazdasági realitás nem bizonyult tényleges megoldásnak a halmozódó problémákra, Sánta Ferenc novellisztikája is elfordult tőle. Megpróbált újra a meseszerű előadással, amiből gunyoros anekdota kerekedett (*Sok úr, egy paraszt*), hősét saját nevére keresztelve példázatot írt az emberségességről (*Isten a szekéren*), a korábbi, tanulságot is kimondó történet helyett nyitva hagyott, a jóság átruházhatóságát sugalló történetet mondott (*Sárga virág, kék virág*). Az 1956-tal és minden társadalmi fordulattal közvetlenül kommunikáló, *Az öreg ember és a fiatal* című groteszk és morbid parabolában azt mutatja be, hogy miként készíti fel a hóhér a leendő segédjét tennivalójára, s miközben az élet kioltására készül, a bőséges gyermekáldás boldogságát ecseteli. Nem nehéz kibontani a parabolát: a fiatalok nemzedékét megcsúfolták, hóhérmunkára kényszerítették az „öregnek”, ami behelyettesíthető a mindenkori zsarnoki hatalommal, az erőszakszervezetekkel, a parancsuralmi rendszerekkel egyaránt, amelyek az élet és a humanizmus nevében ölnek és gyaláznak. Ettől fogva aligha lehet a népmesék igazságérzete nyomán az erkölcsös kiállás imperativusát hirdetni, hiszen minden, ami nemes, és minden, ami az önfeláldozás végleteig terjedő erkölcsösséget jelent, a bukást vonja maga után. Az ellenpontozás remeke ez a novella, ami a *Tyúk és a kakas* című első világháborús front-, illetve senkiföldje-történeten keresztül már ismét más tematikájú történetek felé mutat, el egészen az *Olasz történetig*. Ezek a novellák már elhagyják a balladás, dalszerű szerkezetet, a hangsúlyos líraiságot, a családi bensőségességet, az ösztönös író magával hozott készletét, hosszabb csönd utáni megszólalásként bizonyítják, hogy Sánta Ferenc túltette magát az 1956 okozta döbbenetén, ismét meg tudott szólalni úgy, hogy a mindenkori hatalom, az erőszakszervezetek iránti viszony ábrázolását a szegénység és a népi humanizmus színteréről idegen földre terelte – az *Olasz történet* egy egész ilyen kihelyezett területű ciklus megnevezése (*Tyúk és kakas, Kicsik és nagyok, Olasz történet, Nácik, A Müller család halála*) –, közben igyekezett lereagálni a személyi kultusz identitástorzító módszereit, és természetesen magát a forradalmat is. A megszólaláshoz keresett hang megtalálása az alkotói válság leküzdését is jelentette, immár nem a *Sokan voltunk* volt az etalon, hanem új fejezet kezdődött, más nyelv, más hang, más rálátás, ami egy kegyetlen világot tár fel, amelyben nem érvényesül a népi humanizmus, hanem a hatalom elpusztítja az emberi értékeket.

Megkerülhetetlenül fontos elbeszélések sorakoznak köztük, erre az is utal, hogy az 1970-ben megjelent *Isten a szekéren* válogatásba több történet került be a második

³ Akinek novellában elbeszélte története szinte változatlanul olvasható a *Húsz óra* XIV. fejezetében.

⁴ Akik sorra visszatérnek a *Húsz óra* lapjain.

novelláskötetből (*Farkasok a küszöbön*, 1961), mint az elsőből (*Téli virágzás*, 1956), illetve, hogy a szerző válogatásában megjelent *Halálnak halála* (1993) című kötetbe egyetlen történet se került be az első, családcentrikus ciklusból. (Bár ez utóbbinak szerintem kizárólag tematikai-szerkezeti indokai lehettek, hiszen minőségi cezúra nem vonható a két ciklus közé.) A *Müller család halála* az Isten törvényével – az apáknak fel kell nevelniük gyermekeiket – szembeszegülő emberi (?), ez esetben náci törvénykezés példázata, amiben a hatgyerekes apa végül azon ártatlan mesterkedésébe bukik bele, amivel biztonságban és kellő gondoskodás mellett kívánta gyermekeit felnevelni a második világháborús Németországban. Előbb hivatalnoki állását feladva rendőrnek állt, hogy a családnak járó élelmiszerpótlékot biztosítsa, majd a bukás láttán az ellenséget éltető falragaszokat terjesztett a saját körzetében, hogy a háború után a fegyveres erők tagjaként, de mint ellenálló, kegyelmet nyerjen, és továbbra is gondoskodhasson familiájáról. Rebellis magatartásáért felakasztják. A Müller monológja által meghatározott elbeszélői hang itt polgári szólam, illetve annak valamiféle kifordított, úrhatnámkodó, racionalitást kereső kispolgári változata, ami hangsúlyozza Müller jószágából, együttérzéséből, humanizmusából, a gyűlölet teljes hiányából táplálkozó naivitását. Azt, ami vesztét okozza, a felette bíraskodó katonatiszt ugyanis ebben a racionális naivitásban a náciizmus eszméje által elítélt gyengeséget, életképtelenséget látja, és a gyűlöletre való képtelenséget bünteti, akárcsak Müller legidősebb fia, aki apja bebörtönzése alatt, a családtól megszökve, tizenöt évesen beáll Hitler vesztes hadseregébe. A fasizmus keretébe helyezett didaktikus történet visszautal a korai novellák eszmeiségére. A *Téli virágzás* gyermekhősét a betegágyon fekvő édesapja a fontos tennivalók tanításával az életre készíti fel, Müller a túlélésnek csupán a fiziológiai kérdéseivel és a maga számára erkölcsösnek tűnő vetületével foglalkozik. A fasizmus bukására 1944-ben anyósa figyelmezteti, a halálsoron továbbra is naivan remél, a szerelmi gyilkosságért halálra ítélt cellatársának felkínálja, hogy magához veszi és felneveli a gyereket. A nevelése azonban eddigre már kudarcot vallott, s miként maga sem tudott a családnál szélesebb körben gondolkodni, vagyis választani a fasizmus és az ellenállás képviselte morális magatartások között, az elbeszélés végére naiv áldozattá fokozódik le, szemben az ellenállóval, akit vele együtt kötnek fel, s aki tizenegy gyereket nem kalóriatáblázatokkal próbálta éltetni, hanem példát mutatva emberré nevelte őket. Müllert végtére a történelem, a társadalom és a nemzet iránti közönye ölte meg, Sánta szerint pedig a közöny a morális fő bűnök egyike. A történet ugyan nem, de az erkölcsi-bölcseleti gondolatmenet egyenesen folytatódik az *Olasz történetben*, ahol az emigráns fiatalember oroszánidomárként próbál egzisztenciát teremteni, de a produkció során revelálja az erőszak és a félelem viszonyának a közönybe forduló feloldását, ami annyira felháborítja, hogy banális indokkal – bűdösek az oroszlanok – otthagyja az előleget és biztos állást kínál munkát. Valószínűleg éhen hal, pedig az oroszlánketrecben először érezte, hogy ő sem fél senkitől, s tőle se fél senki. Attól azért többet ér nincstelensége, hogy ostonnal hadonászva begyakorolt produkciókra noszogassa az idomított, ráadásul bűdös jószágokat. A Müller-féle isteni törvény – emberi törvény filozófiája itt a Cicerónak tulajdonított, a kötelességek két kategóriájára vonatkozó elmélet lép, ami a felsőbbrendű, eszményi kötelesség mögé sorolja az alacsonyabb rangú, úgynevezett hasznos kötelességeket, egyebek között a család és a gyerekek eltartását. Ami eddig imperatívusz volt, most a második sorba került volna? Nem. Müller mindenbe belemegy, nélkülözik, munkát vált, kalóriatáblázatokot tanulmányoz gyermekei túlélése érdekében, közben megfigyeli gyermekei neveléséről, amivel alapvető törvényt szeg meg, hiszen arra nem gondol, hogy gyermekeinek is a családon felül a nemzet, a világ közösségében kell majd élniük.

A *veder* című elbeszélés egy pedáns német család nevelte, majd a Hitlerjugend és a Wehrmacht által személyisége sokszínűségének elfojtására, parancsteljesítésre fegyelmeztet fiatalberről szól, akinek életében egyetlen feladata az volt, hogy úgy tegyen, miként előírták számára, amikor azonban homokszem kerül a megszokás gépezetébe, fölborul a világa, pszichés és szomatikus rohamok törnek rá lelkének ismeretlenjéből, amit Sánta remek lélekrajzban jelenít meg. A *Müller család halálában* nem volt alkalmá a nevelés hatásának részletes kifejtésére, ott Franz búcsúlevele a néma tanú, A *veder* Wilhelm Güntere esetében ezzel szemben végigkísérhetjük, hogy miként idomul a fiatalember a hatalmi gépezetbe, és hogyan csúszik ki lába alól a talaj az első, legbanálisabb probléma felmerülésekor. A *Halálnak halála* című történet a groteszk körébe lenne sorolható, ha nem lenne döbbenetes. A példázatban az őr akasztásra kíséri két foglyát a városba a hegyvidéken át, azok pedig a civilizáció és a kultúra számukra fontos tényeit és mellékszövegét mondják föl egymásnak, kedélyes társalgásukat és műveltségüket szegezve szembe az őr rideg, érzelmentes géppisztolyának, majd midőn az őr megbotolva, egyenruhája és felszerelése súlya alatt a hegyi patak sodrásába zuhan, megmentik, életre keltik, félelmét és megdöbbenését enyhítendő, kezébe nyomják fegyverét, majd folytatják útjukat a kivégzőhely felé, hogy immár emberségüket is némán szembefeszítsék a parancsteljesítés stupiditásával. Ez a fegyveres kérdezi kétszer döbbenettel: „Micsoda emberek maguk?” Valóban, micsoda emberek? Elfuthattak volna, sorsára hagyva az őrzőjüket. Megmenthették, és fegyverét megszerezve elkergethették volna. Ám mindkét esetben a sántai etika ellen cselekedtek volna: az őr vagy a patakba veszik, vagy sajátjai kivégzik, mert elveszítette foglyait, ráadásul fegyverét is. A két fogoly életet mentett saját életük feláldozása árán. Halálukkal legyőztek egy másik halált. Humanizmusuk, amiről mint elméletről csevegtek, egyszerre cselekvővé lett. Csakhogy az alapszituáció, a lázadás – hiszen nyilvánvalóan azért ítélték halálra a két illetőt, mert valamiben, ha másban nem, intellektusukban, szemben álltak az időszerű hatalommal – az első keresztény vértanúk halála óta nem kedvez a cselekvő humanizmusnak. Ennek felismerése (is) oka lehet Sánta Ferenc elnémulásának.

Sánta prózájában az effajta „micsoda emberek?”, erkölcsösségükben felmagasztosulók és a maguk amoralitásába pusztulók feszülnek egymásnak, azok, akik követik Isten törvényét, azokkal, akik a hatalom törvényét szolgálják ki. Ezek a novellák, A *Müller család halála*, a *Nácik*, A *veder*, a *Halálnak halála* a fasizmus által teremtett totalitarizmus iszonyatát fogalmazzák meg, de ebben a megfogalmazásban benne van minden más totalitarizmus embertelensége elleni tiltakozás, így a szocializmusból való kiábrándulás is, a személyi kultusz által keltett döbbenet is, akárcsak az ember emberségében való kiteljesülésének intézményes ellehetetlenítése. Ahol a közösség embertelen, az egyén tehetetlen – sommázhadjuk Sánta tételét –, ilyen körülmények között az elkötelezetlen humanizmus csupán a mesében érvényesül, miként arról az *Isten a szekéren* szép történetében olvashatunk.

Sánta az én-elbeszélések után ritkán jelenik meg első személyű narrátorként, inkább úgy szerkeszti novelláit, mintha csak hagyónak beszélne a szereplőket, egymáshoz igazítja a monológok nagy tömbjeit, vagy párbeszédbe elegyíti szereplőit, esetleg dokumentumot, levelet idéz. Elbeszélői rálátása azonban mindig átfogja a történet teljes horizontját, pontos arányérzékkel szerkeszt, tudja, mikor kell neki beszélnie, és mikor bízhatja a szöveget a hőseire.

* * *

Sánta Ferenc maga válogatta írásait az *Örökségünk* sorozatban megjelent *Halálnak halála* című kötetbe, novellái közül A *Müller család halála*, a *Nácik*, A *veder*, a *Halálnak halála*, *Az öreg ember és a fiatal*, valamint az *Olasz történet* kapott benne helyet *Az ötödik pecsét* regény mellett. A szerzői válogatás arra utal, hogy életművéből az általános érvényű, emberi

erkölcsösséget és az isteni törvénynek való megfelelést tartotta legfontosabbnak írói munkásságában.

* * *

Az *ötödik pecsét* 1963-ban jelent meg. Az 1944 decemberében játszódó, másfél nap eseményeit feldolgozó regényben egyenes ágon folytatódik az 1959-es *Olasz történet* és a köré fonódó, ugyanazt a témát variáló elbeszélések alaptémája: hogyan élni a hatalomnak való kiszolgáltatottság és az egyéni szabadság korlátainak felismerése közepette. Ezt járja háromszor – együtt, majd külön és ismét együtt – körbe a kedélyes kocsmai asztaltársaság: Svung úr, aki tulajdonképpen Király úr, a könyvügynök, Kovács úr, az asztalos, Gyurica Miklós órasmester és Béla kolléga, a vendéglős. Vitáik mindaddig az asztali beszélgetés és cseverészés szintjén zajlanak, amíg közéjük nem keveredik Keszei Károly művészi fényképész, aki személyes, egyben az egész emberiséggel szembeni sérelemként éli meg, hogy állásfoglalását, miszerint ha választhatna, áradó humanizmusában a kiszolgáltatott, az erkölcsös boldogtalan, nem pedig a zsarnok, a boldog erkölcstelen sorsát fogadná el, a többiek kétségbe vonják, ezért ítélt és büntet: feljeleníti az asztaltársaságot a nyilasoknál, akik cselekvésre, életük tétjére menő választásra kényszerítik az eddig csak legfeljebb a lelkiismeret-furdalás szintjén dilemmázó polgárokat, akik eddig úgy vélték, emberi voltak méltóságát és életük értelmét annak tudata adja meg, hogy jogukban áll azt cselekedni, ami saját elhatározásukból ered. Miközben a szociális igazságot fürkészik, a maguk kispolgári létehez igazítják ezt a tételt, ugyanis előbbre tartják a maguk polgári nyugalma a hatalmasságokra háruló felelősségnél, vagyis erkölcsi-szociális igazságként tételezik, hogy a szegénynek kisebb a társadalom iránti felelőssége, a tehetősnek meg több a vesztenivalója. Nincs gazdagság, nincs hatalom, de lelkiismeret-furdalás sincs – ez Kovács asztalos filozófiája, ő tudja, hogy az anyagi javakra való vágyakozás intenzitása annak elérhetetlensége által fokozódik, mindaddig, amíg az ember be nem látja saját tehetetlenségét, ezért életét gyermekei jövőjének biztosítására teszi fel. Ezzel az életbölcselettel száll szembe Keszei Károly fényképész, aki a Donnál veszítette el fél lábát, szerinte a pusztaság létbiztosítása mellett az embernek magasabb célok iránt is vágyakoznia kellene, s ő veti fel az általános és egyetemes jó érdekében történő önfeláldozás lehetőségét. Félénk megjegyzései és közbevetései mögött ekkor még nem érezzük a későbbi látomásában kivetülő hőskultusz betegességét. Az asztaltársaság többsége már közmegegyezésre jut abban, hogy minden úgy jó, ahogy van, akkor boldogok, ha azt tehetik, amit a többi ember, és nem üthetik bele az orrukba olyasmibe, ami nem az ő dolguk, amikor Gyurica mester példázatot mond a kiszolgáltatott és megalázott rabszolgáról, aki minden veszteségeért és fájdalmaért azzal vigasztalta magát, hogy mentes maradt a büntől, a gyalázatot nem ő, hanem rajta követték el, uralkodója pedig a legnagyobb bűnöket és gonosztetteket is gátlástalanul hajtotta végre, mert korának erkölcsé ezt lehetővé tette, és ő a kora erkölcsé szerint élt. (Ez a példázat tükröződik vissza a bevezetőben idézett *Költőnk és kora* című írásban.)

A kocsmában játszódó első és második fejezet megteremti a szituáció kellő hevületét, az elbeszélő ezt követően a szétszéledő társaság minden tagját elkíséri, hogy nyomon követhessük tépelődéseiket és vívódásukat. Az asztalosmester Kovács a jóság és a gonoszság viszonyának értelmezését leviszi szakmájának realitásszintjére, s ebből vezeti le egyszerűen megfogalmazott magyarázatát, miszerint „nem egyformák az emberek”, majd a két lábbal a földön járó iparos ennél jóval mélyebbre hatol énjének fölülvizsgálásában, ami során rájön, hogy: „Én mindenesetre nem vagyok olyan, amilyennek hittem magam, amilyennek szerettem volna lenni... és amilyennek lenni kellene.” Végiggondolván cselekedeteit rájön, hogy a jótevés a nyomorult szociális helyzetben csak elméletben működik, a gyakorlatban csődöt mond az elkötelezetlen humanizmus. Amikor ugyanis egyik ismerő-

sének a bombázásban odaveszik a felesége és minden vagyona, majd a fia elesik a fronton, ő készíti neki valamicske bútort, amit azonban a saját családja túlélésének érdekében meg kell fizettetnie, így fakad ki: „Micsoda világ ez, ahol az ember azért nem lehet jó, mert élni akar!” Ha a tisztesség szenvedéssel jár, akkor nem is biztos, hogy jó dolog a tisztességet választani – morfondírozik az asztalos –, milyen világ az, amely a tisztességet szenvedéssel jutalmazza? – fogalmazza meg a humanizmus ezeréves kérdését. Töprengése során a zsarnok erkölcsét választja, ám a regény végén kiderül, az erkölcs nem választható, hanem valahonnét belülről működik. Kovács, Király és Béla kolléga is hajszálnyira közelít a szolgai lét és a zsarnoki lét közötti harmadik létforma, a lázadó lét felismeréséhez, de végül nem fogalmazza meg ezt a lehetőséget, csak a regény végén lesznek ösztönös renitenssé, amikor megtagadják a nyilasok aljas parancsának teljesítését.

Béla kolléga is a realitás embere, az ínséges idők közepette is megél a kocsma működtetéséből, paraszti gondolkodása ennek ellenére inkább a föld birtoklása és művelése felé húzza. Számító: akit kell, azt megvesztegeti, akitől a jövőben remél támogatást, azt segíti, amit parancsolnak, azt elvégzi, más dolgába nem üti az orrát. Magatartását így foglalja össze a felesége előtt: „Bebizonyítottuk, hogy ennivalóan rendes hülyécskék vagyunk, olyan, amilyennek egy ideális állampolgárnak lennie kell!” Az ő törvénye így szól: „Mindenki felelős a maga dolgáért, amihez meg nincs köze, ahhoz nincs köze. Ez a törvény! Élünk – és felelősséggel tartozunk magunkért!” A magunkért vállalt felelősség parancsa nyomán bocsánatosnak érzi kétkulacsos helyezkedését, azt is, hogy hazudik barátainak, akik mellesleg ugyanúgy nem őszinték vele, sem egymással. A szófogadó, meghunyászkodó magatartásán azonban a végső parancs megtagadásával felülkerekedik erkölce, aminek lényegében nem is volt tudatában. Az asztalossal egyetemben, és Gyurica úrral szemben az a véleménye, hogy nem érdemes jónak lenni, végül azonban a jóságot választják, még akkor is, ha választásuk az életükbe kerül.

Miként az asztaltársaságból mindenki – Gyurica urat kivéve – morális önvizsgálatot tart, így Svung úr, a könyvügynök is, övé a legviharosabb, mert cselekvés közben teszi: kocsma után a szeretőjéhez igyekszik, táskájában feketén szerzett borjúszeeggel és karajjal, amit majd lelke minden berzenkedése ellenére odaad a nőnek, az pedig megcsalt férjét eteti vele, s Svung úr tudja, emiatt szerető, gondoskodó felesége tányérjába vagy két hétig nem kerül majd hús. Háborgó lelkiismerete megnyugtatóására kiépített elmélete szerint gazemberség és álszentség tölti ki a világot, nem is áll egyébből. Svung úr szabad ember kíván lenni, aki előtt nincsenek korlátok, olyan szabadságot kívánt magának, akárcsak az órásmester példázatában szereplő zsarnoké, akiről látványos víziója támad a hazafelé tartó út során. A tényleges és kényszerű választás percében azonban ő is úgy érzi, ez a szabadság nem erkölcsös szabadság, az ember előtt mégis állnak korlátok, amiket nem hághat át.

Gyurica órásmester alapmeggyőződése, hogy az ember eleve jó – ami szinte védhetetlen álláspont a nyilasok brutalitásával szemben –, ő négy éve özvegy, három gyermekét egyedül neveli. Barátai sejtik, hogy valamit titkol, feltehetően fiatal lányokkal henteleg, egyedül a kocsmárosnak van olyan benyomása, hogy ha valami vaj lehet az órák fején, akkor az nem rosszból köpülődött. Gyurica nekik se mondta el, hogy a maga három gyereke mellett még kilencről gondoskodik a házában, árván maradt zsidó gyerekeket rejteget, főz rájuk, tisztán és rendben tartja ruháikat, oktatja, neveli őket. Gyurica alakjában jelenik meg Sánta meggyőződése, hogy az ember lényege az erkölcsi jóra való törekvés, és a regény üzenete, miszerint végül a jó kerekedik a rossz fölé, de addig rettenetes áldozatoknak kell még esniük.

Keszei, a fényképész törvénye: „Ne tartóztasd meg magad a szenvedéstől, hogy jó lehess, és ott légy majd azok között, akikről János Jelenéseinek angyala feltöri az ötödik

pecsétet!”, dilemmája pedig: „érdemes-e hősnek lenni, ha senki nem tud róla!”, a cselekedete meg: egy ártatlan szóváltás miatt bevádolja a kocsmai asztaltársaságot a nyilasoknak, ami három ember ártatlan halálába kerül. Keszei a halál oltárán is hajlamos adózni az általa felsőbb érdeknek tartott eszme megvalósulásának érdekében, szerinte a gyengét, a maga érdekében tenni képtelent el kell pusztítani. Ez a meggyőződése addig magánügye, amíg pazar vízióként éli meg hamis felsőbbrendűségi tudatának kivetülését, amikor azonban e tudat kiteljesítése érdekében társai önkéntes árulójává lesz a nyilasok előtt, maga is a hatalmi gépezet részévé válik és erkölcsi nyomorékká lesz.

Az őket bántalmazó különítmény civil ruhás „ideológusa” és „bölcsész” végrehajtója ugyanarra építi továbbfejlesztett filozófiáját, amit az asztaltársaság az élet rendjeként elfogadott: a tömeghez tartozó egyedek lényegtelen elemek, mindaddig, amíg meghúzzák magukat, és teszik, amit a hatalom diktál, parancsol és elvár, nem esik bántódásuk. A hatalom – itt a nyilas – erőszakmódszereivel ezt sulykolja még mélyebbre bennünk. Meg azt, hogy sohasem tudhatják, teljességében megfelelnék-e a hatalom elvárásának, ezért bármely pillanatban megtorlás áldozataivá válhatnak. A retorzió, a verés-megalázás központú nyilas „pedagógia” célja az eleve alacsony szinten tartott polgári önbecsülés teljes megszüntetése, az önérzet megtörése, és egy olyan atmoszféra megteremtése, amelyben a világon mindenki egyaránt fél a hatalomtól, a bűnös is és az ártatlan is, ami a Keszei-féle gondolkodás egyenes, gyakorlati folyománya. Az asztaltársaságnak is ezt kellett volna megtanulnia az egész éjszakán át tartó tortúra során, hogy hajnalban, hazafelé tartva elrettentő példaként keltsenek iszonyatot ismerősökben és ismeretlenekben, ám a civil ruhás nyilas végül olyan helyzetbe hozza őket, amelyben az önbecsülés és a halál a választás két téje, életüket önbecsülésük földadása árán menthetnék: kétszer pofon kell ütniük egy halálra kínzott foglyot.

A zárójelenet előtt a négy fogvatartott sorsuk alakulása fölött töprengve arra az álláspontra helyezkedik, hogy amikor az élet forog kockán, annak védelme érdekében minden megengedett, ezt nem akadályozza semmiféle erkölcs, se etika, a túlélés ösztöne mindent eltöröl maga elől, sőt föl is ismerik, hogy a nyilasok előtti meghunyászkodással megmenthetik életüket. Ennek ellenére hármuk képtelen megütni a halálra gyötört foglyot, vagyis végrehajtani a feladatot, amit a nyilasok átnevelésük és megleckéztetésük záróvizsgájául, egyben szabadulásuk árául szabtak, kivéve Gyurica mestert, aki lelkiileg szinte belerokkan tettébe. De a túlélésnek számára volt a legnagyobb téje: tizenkét gyermek élete.

Ebben a végkifejletben a *Halálnak halála* fogolytörténete visszhangzik: ott a két halálra ítélt áldozza föl magát, hogy megmentsen egy életet, itt Gyurica elköveti azt a bűnt, amire társai képtelenek, magára veszi a bűnt, amivel egy még nagyobb bűnt és bajt hárít el.

* * *

A hatalom és az egyén viszonyának Sánta Ferenc egész életművét meghatározó megválaszolási kísérlete mellett *Az ötödik pecsét* az író egy másik dilemmájára is választ keres. A kocsmai társaság évődő asztali beszélgetésének szinte első témája az irodalom, a könyv létjogosultsága és értéke, ami a háborús inség idején az asztal körül ülő iparosmesterek körében haszontalanságnak minősül, kivéve a könyvügynököt, aki nemcsak a könyvek által tartja fenn magát, családját és szeretőjét, hanem olvas is. Sánta számára ez alapkérdés, eleget tépelődött rajta, hogy egyáltalán egymás mellé állítható-e a kétékezi munka és a művészi alkotótévekenység, a kérdést pedig úgy oldotta fel, hogy egymással párhuzamosan végezte a kettőt.

A korábban kizárólag elbeszéléseket író szerző elsőként megjelent regénye is remeklés, akárcsak novellái. Szinte tökéletes. Az elbeszélés sajátos nyelvezete mindvégig eredeti, amikor kell, egymás mellé tereli hőseit, amikor kell, elkülöníti őket, de velük marad, így

az olvasó a mímelt kivoltuk mellett legmélyebb énjüket is megismeri, a vitatott erkölcsi témákat szinte ráütésszerűen ellenpontozza, finom árnyalással készíti elő a kirobbanó tragédiát, amit döbbenetes erővel ábrázol. Motívumait is ellenpontozó szerkezetben értelmezi. Majdhogynem vitadráma *Az ötödik pecsét*, hiszen érvek és ellenérvek ütköztetésének sorozatára épül, de Sánta Ferenc a párbeszédek és monológok mellett megbújó apró észrevételek, utalások, megjegyzések hálójával annyira képszerűen ábrázol, hogy mindvégig magunk előtt látjuk a szereplőket, akik konkrét alakot öltenek, s ha szembetalálkoznánk valamelyikükkel az utcán, azonnal fölismernénk. Ezért furcsállom, hogy a regényben az elbeszélő két ízben is önigazoló, önreflexív hangot üt meg⁵. Amikor az egyébként kedélyesen ironikus Gyurica először nevet fel az asztaltársaságban, az elbeszélő a következő mondattal lép be a történetbe: „Megemlíti: ha az olvasó az emlékezetébe idézi azokat a kellemetlen arcú embereket, akik elmosolyogva magukat szinte gyermekes ártatlanságot tükröznek, akkor maga előtt láthatja a mi órásmesterünket.” Nem több, ennyi, de felesleges, mert Sánta annyira mesteri ábrázoló, hogy a külön magyarázat csak ront a szövegen.

A regényben nyoma sincs a korábbi novellák nyelvének, az elbeszélő hangváltása tökéletes, a kispolgár parvenü modorosságát idéző párbeszédei, megszólításai és megszólalásai mögül érezhető, hogy az egymáshoz szokott asztaltársaság ezzel az úrhatnám modorossággal tulajdonképpen elhatárolja magát a lényegi parvenüségétől, tréfálkozik és kedélyesen szórakozik. Sánta azonban mintha nem bízna nyelvének megjelenítő erejében, ezért egy hosszú (és felesleges) önreflexív, esszézerű betét regénybe iktatásával világossá teszi a helyzetet: „Az olvasó nyilván tisztában van már azzal, hogy dacára az olyanfajta megszólításoknak, mint Kovács úr, uram, és kedves barátom, meg a gyakori és különböző udvariaskodások, mint: ha engedi megjegyezni, ha szabadna a figyelmét kérem és hasonló, tehát ezek ellenére olyan társasággal van dolga, melyben régóta ismeri mindenki egymást. Ez effajta emberek lélektanát ismerve, az ilyenfajta embereknek, mint amilyenekkel most e történetben van dolgunk, a szokásait és apró allűrjeit ismerve, tudhatjuk, hogy az érintkezésnek ez a formája igen erős összeszokottságot, szeretetet és megbecsülést takar. Ez, a külső szemlélő előtt olyannyira nevetségesnek tűnő érintkezés, a maga közhelelyeivel egy sajátos társadalmi rétegnek egyfajta társalgási formája. Ha elkísérnénk egy alkalommal Királyt a barátjához, az asztaloshoz, akkor hallhatnánk, amint így köszönti a háziasszonyt: Á, csókolom a kezeit, drága nagyságos asszonyom, hadd pusziolom meg azt a kis kacsóját. ...! Mire az asszony: Ó, a Király úr, az ember mindig jobbat vár, lám, lám... A dologban az a különös, hogy mindez tréfás felhanggal történik. Arra kell következtetnünk, hogy nem egyébbel van dolgunk, mint holmi »alászálló kultúrérték« szemérmes és egyben ironikus befogadásával. S ez olyannyira kötelező magatartás, hogy elmulasztása vagy egyszerűen az, ha valaki nincs birtokában e formáknak, az idegenség letörölhetetlen bélyegét nyomja a homlokára. Mindezt azért jegyeztük meg, hogy az olvasót ezzel is megerősítsük abban az eddigiek során már amúgy is kialakult véleményében, hogy egymást nagyon becsülő, örömeikben és bánataikban megosztó és együttérző polgárocskákról van szó – olyanokról, akiket az olvasónak már számtalan irodalmi alkotásban volt alkalma és szerencséje megismerni. De kikről mondhatnánk el, hogy teljesen ismerjük már őket? S ha már ezt elmondtuk, hadd tegyük hozzá: nincs kevésbé szabad és inkább kötöttebb ember az írónál. Nem tehet engedményt a hűség rovására mivoltának kockáztatása nélkül. S ha úgy követjük e pár ember beszélgetését, mint azt az eddigiekben is tettük, akkor az éppenséggel a nagyon célszerű – a végén kiderül majd, hogy mennyire szükséges – hűség kedvéért történt.” Az olvasó bezzeg egy percig se érzi kérdésesnek az elbeszélő nyelvi ábrázolókézségét, ezt a kiszólást viszont annál inkább.

⁵ A később megjelent művekben ennek a hangnak nyoma sincs.

A Sánta Ferenc novelláiban megjelenő lírai szenvedélyesség átsüt Gyurica szólamán és cselekedetein egyaránt, de csak amikor a gondjába fogadott gyerekek között van. Ugyanígy ráismerünk az elbeszélések érzelmi túlfűtöttségére Svung úr erkölcsi dilemmáját előadó belső monológjában, ami a benne lakozó gondos családfő eszméjének, illetve az ugyancsak benne lakozó, szeretőt (ki)tartó gazember élvezeteg gyakorlatának vitadrámája, amelyben a hús kihívása kerekedik felül az etikán, a képmutatás pedig az őszinteségen.

* * *

Az *áruló* (1966) története egyetlen éjszakára korlátozódik, a *Húsz óra* nem egészen egy nap története, *Az ötödik pecsét* másfél nap eseményeit mondja el. Az időbeli leszűkítés ugyanolyan jellemző Sánta regényeire, akár a hősök, vagy inkább szereplők cselekedtetése. Az *áruló* öt szereplőjének esélye sincs cselekvésre: négyüket az ötödik vagy fél évezreddel haláluk után föltámasztja az éjszaka néhány órájára, hogy egymással szembesülve az általuk ismert mozaikkockákból összerakják közös történetüket, és ebből igyekezzenek kihámozni a történelemfilozófia sarkalatos tételeit. Ők már nem cselekedhetnek semmit, hiszen életüknek vége, amit tehettek, megtették, statikus figurákként vitatkoznak, az Író hívására megérkeznek, bort isznak, ha kínálják őket, elmennek, vagyis visszatérnek a halálba. Egyedül az *áruló* ragadhatja magát a jelenben is cselekvésre, késsel fenyegetve kényszeríti az Írót, hogy a megidézettek közül egyet ne küldjön vissza a halálba, de ezen kényszerítés kimenetele az Író ellenállása esetén igen csak kétes lett volna, hiszen lényegében csak egy szellemalak fenyegetéséről volt szó.

Sánta három regénye közül *Az áruló* jelent meg utoljára, de ezt írta meg legelőbb⁶, ami magyarázatot adhat arra, hogy miért annyira sötét a világképe, hogy megválaszolatlan marad a mű alapkérdése: hogyan élni, miként cselekedni a forradalomban? A kisregény⁷ születésekor Európa túl volt a huszadik század két világháborúján, a magyar 1945-ön és 1956-on is, addigra a két szellemi ikertestvér, Sztálin és Hitler gáztettei, a politikai kirakatperek és a szocializmus nevében elkövetett túlkapások rádöbbsentették az emberiség józanabb részét, hogy a hatalmi örület még évtizedekkel azután is dúl, hogy kiváltója biológiailag már nem létezik. Milliók halála csak statisztika – nyugtatta lelkiismeretét az egyik, a másik meg még a lelkiismeret létezését is tagadta, mondván, az csupán a zsidók ésszüleménye. Sánta a huszadik századi parancsuralmi tapasztalatnak a nyomán haladva tudatosítja, hogy az ember és a hatalom viszonya nem állítható vegytiszta képletbe. Könnyen érthető egy Nagy Konstantin, egy Néró, vagy egy Caligula hatalmi megnyilvánulása – ezt *Az ötödik pecsét* zsarnok-rabszolga példázata kézzelfoghatóan elmagyarázza –, de például az öszvértenyésztőből akaratan kívül császárrá avanzsált, a római Colosseumot építő Vespasianusnak nem a bíborban születtség igazította sem a lelkét, sem a cselekedeteit, kilenc évi uralkodást követően mégis arra szólította a halálos ágya mellett állókat, hogy irigyeljék, mert érzi, miként Istenné magasztosul.

Istenné, akit különböző módon lehet szolgálni. Az Író négy vendége – Václáv Jásek, a zsoldos, Jan Zsitomir, a diák, Eusebius, a pap és a paraszt – négyféleképpen teszi ezt. Vasy Géza⁸ remeklő tömörítéssel foglalja össze a kisregényben rekonstruált történetet: „Václáv eredetileg császári volt, Jan pedig huszita, aki a maga hitére térítette Václávot. Ezek után

⁶ Mindhárom regényével elkészült másfél év alatt, így azokat akár egyazon szemlélet különböző megfogalmazásának is tekinthetjük.

⁷ Sánta a szimpozion, ankét, meditáció, áltörténeti írás műfaji megjelöléseket is használja e műve kapcsán.

⁸ Vasy Géza: *Sánta Ferenc*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1975.

Eusebius – a cinikus pap – Jant téríti császárává. Így kerülnek újból szembe a katonák egy csatában, ahol megölik egymást. Mindketten abban a hitben halnak meg, hogy igazságot szolgáltattak s megbüntették az »árulót«. A paraszt mindkét táborban szolgált, s mind-egyikből megszökött. Ő temeti el a két katonát közös sírba, ahol egymást átölelve nyugszanak az egykori ellenségek.” A rekonstruált történetből úgy tűnik három áruló is akad a társaságban, a két hitet cserélő katona és a mindkettő táborát faképnél hagyó paraszt. A mű címe azonban arra utal, hogy Sánta az árulásnak egy magasabb fokára kíván rámutatni, egyiküket tartja csak tulajdonképpeni árulónak. Eddig azonban majd csak később jutunk.

Az áruló dialógusaiban már megfogalmazódik *Az ötödik pecsét* szellemisége. Václáv szerint minden ember zsoldosnak (szolgának) születik, és mindaddig az is marad, amíg föl nem szabadítja magát. Más szóval az ember boldogságát a szabadság adja meg, amit rebellisséggel, forradalommal kell kivívnia. Ezt az állítást igyekszik a „hogyan élünk, amíg élünk?” kérdésével árnyalni az Író (ő ugyanolyan szereplő, mint vendégei). Ezzel meg is adja művének üzenetét: hiába bonyolódik egymásba politika és lélektan, egyén és közösség, hiába kényszerít bármire a hatalom, minden körülmény közepette adott az erkölcsös cselekvés választási lehetősége. Tekintve, hogy a szereplők a 15. századi vallásháború résztvevői és áldozatai⁹, Isten, mint a láthatatlan hatalom szolgálásának kérdésköre, központi helyet kap a dialógusokban, annak érzékeltetésére pedig, hogy e hatalom önnevezett földi helytartói is igen tévedékenyek e hatalom (az igazság) mibenlétét illetően, a szerző egy példázatot átemel Rotterdami Erasmus munkájából, *A balgaság dicséretéből*. A huszita harcosok öltözetét viselő, bottal érkező Václáv saját tapasztalataként meséli el a történetet, ami afelől gondolkodtatja el, hogy feltételezhető-e Istenről bármi, ami emberhez sem méltó. Ha van igazság, s bizonyára van, akkor hol van, ki ismerheti, hogyan ismerhető fel, miért hiszi bármely ideológia, hogy az igazság kizárólagos birtokosa, hogyan küldhet e vélelme alapján akár halálba bárkit, miben eredőzik e kíméletlen felsőbbrendűségi tudat? Hogyan lehet a másik ember életének kioltása az Igazság/Isten lényegének beteljesülése? Václáv megtalálja a választ a dilemmájára, ami egyben válasz *Az ötödik pecsét*-ben Keszei fényképész által megjelenített hamis felsőbbrendűségi tudat kérdésére is: „...legjobb esetben senki sem ismeri az Isten szándékait, még a püspök sem, még az apát sem! És ha Isten senkivel sem közli a gondolatait és a szándékait, akkor én magam sem tudok semmivel sem kevesebbet vagy többet róla, mint a püspök vagy az apát, vagy bárki, aki kiválasztott-nak nevezi magát, legyen bár maga a pápa! Vagyis semmit se bizonyít az, ha valakik azt mondják magukról, hogy birtokában vannak az igazságnak – mert ettől még nyugodtan lehetnek akár magának az ördögnek a szolgálói is.” Václáv ebbéli meggyőződése ellenére, Isten és az igazság nagyobb dicsőségére örömmel oltja ki Jan Zsitomir életét, miközben módfelett gyűlöli áldozatát – miként végül kiderül, minden, a magától eltérő magatartást –, ám maga is belepusztul Jan beleinek kiontásába, vagyis életét adta azért, hogy amaz meghaljon. Ezen a ponton úgy tűnik Gyurica mester militáns alakmása Václáv, aki így vélekedik: „Ember voltam, tehát felkentje a kardnak és nyugtalanságnak mindaddig, míg tisztességes kor nem következik a világra...”

A második vendég a paraszt, akinek szerepét a múltban történt eseményekben már ismerjük. Az elbeszélés jelen idejébe tulajdonképpen elsőként érkezik, de amíg az Író a szobába nem hívja, a konyhában tartózkodik, végül pedig, amikor az Író elbocsátja őket a halálba, ő előre megszökik a lakásból. Sánta legnagyobb megértéssel a paraszt iránt van, a pusztta lét fenntartásának parancsa nyomán felmenti árulásai alól, nagymonológját pedig a novellákból ismert lendületes indulattal fogalmazza meg. Václáv és a paraszt

⁹ Ugyanígy lehetnének bármely más történelmi sorsforduló idejének alakjai.

párbeszéde során¹⁰ merül fel a következő, minduntalan visszatérő kérdés, hogy ha a forradalmi szellem képtelen gyökeret verni a közösségben, amelynek meggyőződése, hogy sorsa úgy jó – és úgy igazságos –, ahogy van, akkor ugyan mihez kezdhet a forradalmár. Ezen a ponton válik lényegessé a megidézett kor, a huszitizmus. A kisregényben ugyanis mindvégig császáriakról és kelyhesekről esik szó. Az utóbbiak seregébe az előkelőbb, tehetősebb familiákból verbuválódtak a harcosok. A szegényebbek alkotta táboritákról azonban említés se történik, illetve csak áttételesen, vezérük, Jan Žižka említése révén. Václáv azt veti Zsitomir szemére, hogy nem vonta be a népet reformer elképzeléseibe, és ezzel áttételesen elárulta azt. Ugyanakkor tudjuk, hogy a kelyhesek végül kiegyeztek a császáriakkal, és ezzel gyakorlatilag is elárulták a táboritákat, vagyis a népet – fegyveres harcban szétverték Žižka csapatait. Erről ugyan említés se történik a műben, de ennek ellenére „benne van” az Író ítéletében.

Harmadik vendégként a dominikánusok öltözetét viselő Eusebius érkezik, akinek meggyőződése, hogy „semmi sem méltó az ég alatt, hogy letöröljünk miatta akár egyetlen mosolyt is az ember arcáról”. Eusebius a dionüszoszi örömköket, a test és a szellem gyönyörét dicsóíti, a közösség, vagy más szóval a nép boldogsága nem érdekli, miként annak boldogulása sem, csupán a maga borával, a maga kurtizánjaival és a szellemet felemelő himnuszokkal törődik, amivel csak tetőzi Václáv iránta érzett gyűlöletét, aminek alapja, hogy Eusebius a császáriak, vagyis a katolikusok papja volt életében, ő térítette meg a huszita Jant, Václáv pedig a kelyhes husziták seregének katonája volt.

Utoljára Jan Zsitomir érkezik a császáriak öltözkéjében. Két hitet cserélt forradalmár kerül így újra szembe egymással, akik pálfordulásuk ellenére alaptermészetükben, a hit nevében való gyilkolás büntelenségének vallásában nem változtak.

A később keletkezett *Az ötödik pecsét* üzenete, hogy töméntelen áldozat révén ugyan, de végül a jó(ság) veszi át a világ kormányzását, *Az áruló* gondolatilag megterhelt dialógusaiban két síkra bomlik. Jan az idő múlásának és a háborúskodás szüneteltetésének függvényében látja az erkölcsösebb jövő elérkezését. Václávot a következő szavakkal vádolja: „Mit tudsz te ebből? Annyi nekem a császár, mint magadnak Husz! De mondom: könnyebb a császár helyére ülni értelemmel, mint fegyverrel ledönteni a trónusáról! Ha közékük álltam, nem egyébert volt! Ezért! S hogy tőled megszabadítsam a földet! Tőled és a társaidtól, akik nem hagytok nyugalmat az időnek! Akik nem hagytok időt az időnek! Mert nem adtok békességet neki, hogy az értelem munkálkodhasson benne! Az értelem fegyvere a szó – így hát idő kell neki! Ötszáz évet adjatok, és magam ülök a császár helyébe! Háromszázat akár, de békében: és az értelem ül majd a gonoszság helyére! De micsoda örület évtizedenként vérbe borítani a földet, mit évtizedenként, évenként, hónaponként, naponként a világ valamely sarkában, és ölni, ölni szünet nélkül! És nem okulni: hogy semmire se jó!” Ugyanakkor Václáv a forradalom változtató erejére esküszik, közben számol annak időbeli vonzatával is, s számára természetes, hogy a forradalom tetemes életáldozattal jár: „Fegyvert a kézbe! Ez marad! Fegyvert és fegyvert újra – azt kérded, mire jó? Valaha bestiák elé vetették, vagy felszegezték a ligetek fáira a nyomorultat, ha kinyitotta a száját – ma már csak korbáccsal verik! [a parasztot] És holnap mi lesz?! Mondottam: ha évszázadok kellenek, akkor legyen úgy! Nagy tét, nagy az ára – de addig nincs nyugalom! De a szádtól óvjon meg mindenkit az isten, de a szádtól féljen a nép, de a szádtól messzire fusson az ember, mert magad vagy a becstelenség, és magad vagy bizony a halál!”

Václáv a kisregény végére az egyetemes gyűlölet megtestesüléseként nyilatkozik meg, ő lesz az a forradalmár, aki csak forradalmárként képes gondolkodni, szerinte minden egyéb

¹⁰ Václáv a mű minden szereplőjével szembesül, irányítja a beszélgetéseket és minősíti azok gondolkodásmenetét, történelem- és létfilozófiáját.

magatartás gyűlöletes, és lehetőség szerint eltiprandó: „– Én azt mondtam magának, amikor ezt a nyomorult parasztot hozta elé, hogy senkit sem gyűlölök jobban, mint őt, mert gyáva és nyüszít, és gyávaságában úgy akar megmaradni a nyomorúságában, ahogyan van. Amikor aztán elélem hozta ezt a papot, akkor azt mondtam magának, hogy semmi a gyűlölet, amit a paraszt iránt érzek, ha erre a bitangra tekintek, mert mint a kígyó, úgy mérgezi az embert a hitványságával, úgy veszi el az erejét tőle, hogy élvezetet és hitetlenséget kínál. Gyűlölöm, mert ő az ember halála! Aztán azt mondtam magának, amikor idehozta elé ezt a katonát, hogy semmi a gyűlölet, amit a paraszt iránt és a pap iránt érzek, semmi a gyűlölet ahhoz képest, ahogyan ezt gyűlölöm. Mert ő a mozdulatlanság, mert ő minden életnek a halála, mert felbérelt nyelv a gonoszság szolgálatában, mely értelemmel fedi a gyalázatot. Nincs, akit jobban gyűlöljek nála!...

Ott állt előttem:

– De most azt mondom: semmi a gyűlölet és az utálat, amit irántuk érzek, mint ami akkor önti el véretem és értelmemet egyaránt, amikor a valóban leggyűlöletesebbet és az utálatra legméltóbbat hozza a sors a szemem elé. Azt, aki hallgat!”

Itt – nagyon úgy tűnik, annak ellenére, hogy Sánta Václávot tartja árulónak, Václáv Sánta Ferenc szócsöve.

A két katona – Jan diákból, Václáv zsoldosból lett a hit katonája – ugyanaz a típus: ráeszmélők, akik azonban csak félig gondolják végig a dolgokat. Mindkettő belátja, hogy téves zászló alatt harcol, mert a zászlót tartó – elit, párt, hatalom – hazudik. Ők nem a sántai eszmét, az erkölcsi jobbulás kíméletlen útját választják, hanem a – ma már úgy mondanánk – genetikailag kódolt öldöklést, csak éppen a másik zászlaja alatt, amiről nem is föltételezik – pedig a Václáv által elmondott példázat alapot adhatna ehhez, akárcsak az öldöklések precíz részletezése –, hogy ugyanolyan hazugság vezérelheti lobogtatóit, mint a szemben álló táborét. A tenni akarás vaksága testesül meg általuk, ami ugyanolyan szégyenteljes bűn, mint Eusebius és a paraszt egymástól eltérő gyökérről fakadó közönye, vagy a hallgatás, amit Václáv vet vendéglátója szemére. Itt talán már nem is az a kérdés, hogy mikor kerül fölénybe a lélek sötét oldala, hanem az, hogy a sötét oldalán kívül van-e másik oldala?

* * *

Az áruló szinte semmiben se regényszerű, inkább kettős expozíciójú vitadráma, amelyben a hosszú bevezetés bontja ki a forradalom történelemfilozófiáját, és előkészíti a második példázatot – miként a későbbi keletkezésű, de előbb megjelent *Az ötödik pecsét* hosszú bevezetője is az utolsó percek történéseinek előkészítését szolgálja –, amelyben az Író kerül szembe az erkölcsi döntés felelősségével, hogy négy vendége közül ki legyen az az egy, akit nem küld vissza a halálba. Mire megjelennek a szereplők, az életútjuk már lezárult, ők tehát nem változhatnak, de ilyen szándékuk nincs is. A könyv lapjait érvek és ellenérvek ütköztetése tölti ki, hagyományos értelemben vett cselekménye nincsen a műnek, ami az lenne – mondjuk egy történelmi, vagy akár áltörténelmi regényben –, azt a megszólaló vendégek adják elő, mindenki az előtte ismeretes tényekkel kerekíti a történetet, az első személyű elbeszélő csak rendezői utasításokra hasonlító utalásokkal jelzi a szobában történő eseményeket: indulatosan lépnek, kimennek a konyhába, bejönnek, bort töltenek, isznak. A szereplők gyakori cselekedete a poharazgatás, akár *Az ötödik pecsét*-ben a cigaretázás, és miként ott a cigarettáról, itt a borról is elhangzik egy rövid esszéisztikus monológ, ám a dohányzásnak annyi csak a funkciója, hogy elválassza vagy összekösse a dialógusokat, egyedül a rabszállító kocsiiban módosul a szerepe, a félelem és a kétségbeesés idejét nyomatékosítja a néma cigarettázás, addig a folyamatos borivás – mindig tudjuk, ki kívül iszik –, előkészíti a szinte rejtett ítéletet: az Író visszaküldi a halálba Zsitomirt és Eusebiust,

ők nem a forradalmárság kiválasztottjai. A paraszt, aki a forradalmiság hordozója lehetne, ha Václáv mellé állna, elsőkik, persze ő is vissza a halálba, így az Írónak nincs választási lehetősége, Václáv marad életben, ám amikor az erre inni akar, az Író nem iszik vele. Václáv ugyanis semmit se tett azért, hogy visszatartsa a parasztot, és ezzel abszurd szituációt teremtett, amelyben azt küldi a halálba, akiért harcolni akar, vagyis fanatizálódik. Itt válik árulóvá, árulóval pedig nem szokás koccintani, sem bűnösökkel, márpedig Sánta nemegyszer hangoztatta, hogy számára leghatalmasabb bűn a közöny (Eusebius) és a fanatizmus (Václáv).

A szereplők leírása is ilyen puritán, utalásjellegű, a környezetből pedig egyedül a hajnali városképre vethetünk egy futó pillantást a mű legvégén, amikor a lefekvésre készülő Író könyvvel a kezében egy pillanatra félrehúzza az ablak elől a függönyt, és kitekint.

Szerkezetileg, dramaturgiailag és a mondatok szintjén minden benne volt ebben a kisregényben, amiből Sánta az *Éjszaka* című, 1968-ban megjelent drámáját írta. A két szöveg lényegében csak ebben az utolsó jelenetben tér el egymástól. A regénybeli Václáv, miután az író nem iszik vele, önként távozik az ajtón, amelyen a szobába lépett. A dráma Vaclavja (ott így szerepel a neve) maga is kitekint a város feltáruló képére, elképed annak méreteitől, és mintha a forradalom – vagy inkább az erőszak¹¹ – újabb lehetősége nyílna meg előtte, a levegőbe csap botjával, és az erkélyen át távozik a szobából. Sok az igazság Václáv történelemszemléletében, több mint a többiekében, de honnét tudhatjuk, hogy ténylegesen hol is az igazság? És mi lesz, ha Václáv igazságtudatában megerősödve – hiszen életben maradt! – rászabadul a világra?

* * *

A *Húsz óra* több szálon is hasonlóságot mutat az eddig tárgyalt két regénnyel, alapkérdése ennek is az, hogy miként kell, hogyan lehet erkölcsösen élni a társadalmi sorsfordító pillanatokban, mi vállalható fel, az erkölcsös boldogtalanság vagy az etikátlan boldogság, ugyanúgy rövid idő alatt játszódik, mint amazok, és hasonlóan árnyalt magatartásformákat vonultat föl. Emellett azonban olyan eltéréseket is magában hordoz, amelyek az erkölcsi és történetfilozófiai kérdések ábrázolását kiemelték a példázatoság kötöttségéből, a novellatémát a nagyregény ábrázolásának teljessége felé tágitották, megoldották a közelmúlt és a jelen irodalmi elbeszélhetőségének problémáját, vagyis a szociográfia és a faluriport helyett a korszerű regény nyelven szólva ábrázolta a paraszti létvilág két egymás utáni életmódváltásának traumáit. Az előző két regénnyel szemben, ahol az éjszaka határozta meg a történések idejét, itt a nappal kerül középpontba, s árnyalt idill szövi át a bemutatott kisközösség életét, ezt sugallja a kétszer felvillantott természetkép, de a természetben elköltött bőséges reggeli, a lábhoz dörgölőző eb, a menet közben elropogatott alma, vagyis minden arra utal, hogy Sánta Ferenc optimista választ talált dilemmáira, és megalkotta öntörvényű regénystílusát is.

Az író – a regény szereplőjeként – egy 1956-ban történt gyilkosság gyökerei után kutat az 1964-ben (folyóirat-közlésben egy évvel korábban) megjelent regényben, két nap alatt beszélget minden számottevő és érintett személlyel. Eközben világossá teszi, hogy nem a riporter kíváncsiság csalta e két napra a faluba, hanem már hosszabb ideje ott tartózkodik, mindenki ismeri, otthonosan mozog, beszélgetőtársai ennél fogva őszinték és nyitottak irányában. Azt is tisztázza, hogy a gyilkosság – a fanatikus önkény túlkapása – nem szorul nyomozásra, a falu a helyére rakta a dolgokat, noha nem békelt meg velük. A regény beszélői nem csupán saját nevükben szólalnak meg, közlésükben kollektív tapasztalatok,

¹¹ A dráma befejezésében ugyanis az Író nem könyvekkel tér nyugovóra, hanem a rádióból harsogó háborús híreket hallgatja.

sok, hasonló vagy azonos sorsú ember élettörténete ölt alakot. A *Húsz óra* bravúros megoldásokkal sűríti a kisregénybe egy nagyregény történéseit: az alakok népes galériáját szinte észrevétlenül bontja ki teljes tablóvá¹², az egymást kiegészítő, továbbértelmező monológok és párbeszédok 1945-től (némileg korábban is) 1962-ig (és valamivel tovább) fogják össze a társadalom nagy fordulópontjait, a cselédséget, a földosztást, 1956-ot, a kollektivizálást, egy fiktív dokumentum közbeiktatásával pedig a két idősíkon (1956/1962) futó mű előreutal a jövőre is. Az előző két regénnyel szemben, ahol a szereplők egyetlen konkrét élethelyzetben kényszerültek (sorsdöntő) választásra, itt a kényszerű választások sorozatával kell szembenéznünk. Az író feladata is más: a diktatórikus rendszer egyértelműsége, a vallásháború időbeli távolsága helyett itt a jelennel kellett szembenéznie, ami a vállalkozás bátorsága mellett az éleslátás bizonyosságát is megkövetelte úgy a téma politikumát, mint a megalkotott regényformát illetően. Az elbeszélhetőség kérdése két szinten tárgyasul: az írónak arra kell válaszolnia, hogy mennyire lehet őszintén beszélni egy elhallgatott forradalom okozta fájdalomról, traumákról, tragédiákról, meg arra is, hogy elbeszélése hogyan öltön a tárgya súlyához mért formát.

A mozaikként összeálló történetben¹³ a diktatórikus hatalmat képviselő, a forradalom „szent ügye” miatt a népet ellenségének tekintő Varga Sándor lelötte az ártatlan Kocsis Benjámin, (igazgató) Jóska erre a falu népe előtt kegyetlenül megverte Vargát, majd elüldözte a faluból. Előtte Balogh Anti Kiskovács Géza uszítására rálőtt Jóskára, aki a forradalom bukását követően nem engedte, hogy bántódása essék egyik támadójának sem, de a maga módján igazságot szolgáltatott, Kiskovács számára lehetetlenné tette a továbbtanulást, Antit pedig egy hónapra a merényletkísérlet után annyira megverte, hogy az belenyomorodott. Ennyi a regény „kriminális” vonala, ami nélkül érthetlenné válnának a korábbi regényekből visszaköszönő alakok. Balogh Anti például *Az áruló* parasztjának, *Az ötödik pecsét* mesterembereinek közvetett rokona, ő ugyanis – velük szemben – megkísérelt javítani a sorsán, lelkesen vett részt a földosztásban, amikor azonban sérelem és veszteség érte, visszavonult, hallgatott és tette a dolgát. Fia, aki apja megnyomorításáért meg akarta ölni Jóskát, de az lévén erősebb és felfegyverzett, inkább kitért az összezapások elől, nehogy még nagyobb fájdalmat okozzon Antinak, Václáv forradalmiságával kérdőjelezi meg apja erkölcsösségét: „...milyen ember az, aki a falat kenyérért magán hagyja a szegyent, s akképpen sompolyog vissza a vályúhoz, mint a kutya, ha hagyja a disznó?” Varga Sándor bácsi, a gyilkos Varga édesapja, a paraszt, aki 1919-ben tagja volt a direktóriumnak, amiért meg is hurcolták, úgy vélekedik, hogy ha a paraszt a kezébe veszi sorsa irányítását, csak a félni- és félténivalója szaporodik. „Át kellene küldeni már egyszer a grófért” – mondja –, „hogy jöjjék vissza, s legyen minden, ahogyan volt, mert az kell nekünk! Abba szoktunk mink bele, hadd dögljünk meg már abban is, úgy, ahogyan a világra jöttünk... Nem való más minékünk!” Hozzá hasonlóan a meggyilkolt Kocsis Benjámin anyósa is a „szegénység törvényéről” beszél. A járási pártbizottság két elvtársa a közelebbi múltat eszményíti, amikor gonosz iróniával a Kádár-féle proletárliberalizmussal szemben a proletárdiktatúra „hősi korszakát” sirja vissza.

Eusebius alakja a falusi orvos figurájában köszön vissza: csupán magával törődik, más dolgába nem üti bele az orrát. Ugyanakkor jó orvos, szeretik a faluban. Némileg hasonló gondolkodású a tanársegéd felesége, ám ő föladta nagyvárosi kényelmét, semmi köze a hedonizmushoz, férjét pedig azért óvna a közösségért vállalt feladatoktól, mert az már kétszer is ült meggyőződése miatt, meg mert szeretné összetartani a családot.

¹² Ezt az eljárást alkalmazta a *Téli virágzásban*.

¹³ A beszélők ugyanúgy, mint *Az árulóban*, saját történeteikkel építik a közös történetet.

Kiskovács apja 50 holdas nagygazda volt, cselédeket tartott, velük dolgozott, de az étkezésekkor megalázta őket, a fazékból egyedül ő vehette ki a húst, a cselédeknek be kellett érniük a levestel. Jóska is nála dolgozott, s amikor gyermekének húst mert adni az ebédre a mezőre hozott fazékból, a gazda elküldte őt is és a feleségét is a munkából, ami miatt más gazdánál se kaptak helyet, gyermekük belehalt a nélkülözésbe. Jóska később ezért rúgatta ki Kiskovácsot az egyetemről. Kiskovács törvénye innentől a szemet szemért, fogat fogért, vagyis a személyes bosszú.

A cselédből lett (birtok)igazgató Jóska első volt a földosztásnál, akadt, akit kényszerítette kellett a föld elfogadására. A cselédből lett kistermelő azonban nem igazán tudott mit kezdeni a földjével, hiszen nem volt mivel művelnie, így újra napszámba kényszerült, hogy a módosabb gazda megszántsza a földjét, kicsépelje a termését. Ám az újbóli cseléd-sorsot is elfogadták volna, csak ne kényszerüljenek szövetkezetbe. Végül azok fordultak Jóska ellen, akiket saját életük jobbítására kényszerített, mert maguk nem akarták kezükbe venni sorsuk igazítását. A regényt záró XX. fejezet olyan embernek mutatja Jóskát, aki megfáradtan ugyan, de akkor is végzi munkáját, amikor nem köszönet, hanem megvetés jár érte, de őt ennek vállalásában teljesen más vezérli, mint *Az ötödik pecsét* Gyuricáját. Jóska nem maradt adósa senkinek, megfizetett minden sérelméért, de nem a személyes bosszú útján, haragra nem haraggal válaszol, ő az, aki a regénytörténet idején mindvégig erkölcsös ember tud maradni.

Ez a regény is párbeszédnek sorozatából építkezik, a beszélgetést csak rövid, mechanikus cselekvésre mutató utalások szakítják meg, rágyújtanak, töltenek, isznak, de az író által megszólítottak beszélgetés közben is folyton valamit cselekednek: porlasztót javítanak, gallyat törnek, krumplit hámoznak, kávé darálnak, pénzt utalnak ki, reggelit, vacsorát készítenek, soha senki sem tétlen. A jelenben való szelíd cselekedetek szándékosan ellenpontozzák a múlt elemi indulatait. Hosszabb lélegzetű – két könyvoldalny – leírással csupán a XII. fejezetben találkozunk. A falura telepedő este érzékletes megjelenítéséről azonban kiderül, hogy nem is a látvány, a benyomás az ihletője, hanem az emlékezet, és ez teszi igazán líraivá a leírást, egyben jelzi, hogy a leírás, s vele együtt a regény nem riporteri, hanem írói alkotás. Ezt megerősíti a XVI. fejezetben közölt áldokumentum, „Az Újfalusi Kossuth Termelőszövetkezet vezetőségi ülésének jegyzőkönyve”, ami remek írói megoldással érzékletesen jeleníti meg a kort, a gazdasági problémákat, a szövetkezet(ek)en belül felmerülő gondokat, a tagság szemléletbeli elkülönböződését, mentalitásbeli ütközését, a szociális kérdések megoldási módját, a falusi ifjúság tanulmányainak támogatását, vagyis mindazt, ami a regényírás jelenének falusi problémájaként várt megoldásra, ugyanakkor már a diákság támogatása, a talajjavítás lemondásokkal járó beruházása az előremutató, hosszú távú gondolkodást is példázza.

A XVIII. fejezetet egy bekezdésnyi leírás vezeti be, itt az éjjeliőr idézi fel azt az éjszakát, amikor Balogh Anti és (igazgató) Jóska egy hónapra rá, hogy Anti rálőtt Jóskára, a gazdaság irodájában találkoznak. Az elbeszélés ezen a ponton jelen időre vált, mintha az éjjeliőr helyett az író lenne szemtanúja egymásnak feszülésüknek. Jóska a forradalom alatti meghunyászkodását veti Anti szemére, a cseléd, a paraszt örökös főhajtását, saját élete irányítására való képtelenségét, érdekei fölismerésére való alkalmatlanságát. Vele szemben Anti úgy érzi, a forradalom hagyta őt cserben, a hatalom alkalmatlanokat és érdemtelemeknek állított fölé, őt pedig feltétlen alázaatra kényszerítette. Kettőjük gondolkodásának különbségét Sánta Ferenc ravasz módon azzal nyomatékosítja, hogy Jóska belevörösödve ordít, majd üt, Anti azonban csak magában válaszol, hasonló, de kimondatlan indulattal, s akkor is néma, amikor visszaüt.

A regényben két beteg ember is megjelenik, a Tábornok és a Gróf, mindketten a szöveg vége felé, a regény pedig tulajdonképpen a Tábornok alakjával zárul. Mindkettőre a

példázatosság szövegbe emelése és az elutasított fanatizmus árnyaltabb megjelenítése érdekében van szüksége a szerzőnek. Az író a Grófnál tett látogatása alkalmával egyértelmű párhuzamot állít fel a hangyák és az emberek társadalmi között, miközben a Gróf cselekszik: hangyákat gyűjt egy dobozba, majd az idegen boly rovarai közé szórja őket, amelyek pillanatok alatt megölik a begyűjtött hangyákat, közvetlenül példázva, hogy a (jól) szervezett társadalomban is animális ösztönök lépnek működésbe a viszonylag jelentéktlenebb kihívásokkal szemben is. A Gróf saját cselekedetére értve jelenti ki, hogy „oly mindegy, hogy mi ad értelmet az ember életének”, ami eléggé fenyegetően hangzik, viszszautal *Az ötödik pecsét* nyilasaira. A Tábornok életének értelmét az adja, hogy vadállatokat szoktat egymáshoz, hogy azok békességben éljenek egyazon fedél alatt, tehát ellenpéldája a Grófnak. Róla csak az éjjeliőrnek jut eszébe, hogy mi is történhet, ha a Tábornok meghal a vadakkal zsúfolt házában – a megszelídített jószágok őt falják föl elsőként éhségükben. Feladatvállalásának jámborsága mellett a Tábornok viszi át a *Húsz órába* *Az ötödik pecsét* Keszei fényképészének hamis elhivatottságtudatát, felsőbbrendűségének gögjét, messianisztikus elkötelezettségét. Itt azonban megjelenése pillanatától fogva nyilvánvaló, hogy beteg ember beteges képzelgéseiről van szó. Ő mondja, hogy „az elhivatottság éltetője a kételkedés, mely új győzelmekre sarkallja az embert”, s aligha lehet kételyünk felőle, hogy saját elhivatottságának bizonyítására szemrebbenés nélkül eltiporná azokat, akik az ő elhivatottságával szemben éreznek kételyt, még annak ellenére is, hogy a falubeli gyerekek kedvelik, és hogy az emberiség összebékítését tartja feladatának. Fanatizmusa csak latens veszélyeket hordoz, miközben Varga Sándor és Kiskovács Géza elvakultsága veszedelmes.

* * *

A *Húsz óra* ugyanolyan nyitva hagyott mű, akárcsak *Az áruló*, a kibontatlan példázatával, egyebek között ez az az újszerűség az elbeszélő által teremtett világban, ami lehetővé tette Sánta Ferencnek, hogy a még jelennek számító közelmúltról epikai hitelességgel hozzon létre műalkotást, amely politikai időszerűsége mellett azért fontos különösen, mert megteremtette saját formáját, amiben felsejlik a film formanyelve, erős hangsúlyt kap a ballada drámai párbeszédsége és lírai monológjai, a megfigyelő narrátor majdnem teljes háttérbe húzódása, egy olyan regényalakzat, ami egyedi szuverenitásával megteremtette a további (regény)beszéd lehetőségét. Sánta Ferenc ennek – és a mű remek fogadtatása – ellenére a csöndöt választotta. Nyilatkozatai szerint 2–3 regényen is dolgozott a későbbiekben, de nem adta ki őket a kezéből. Legvalószínűbben azért, mert legmélyebb morális meggyőződése volt, hogy hazudni nem szabad – különösen nem egy olyan hatalom mellett, amely egy forradalom elhazudására is képes, hogy a sokat nem szaporítani kell, hanem a kevésből kell kiszűrni az értékeset, eközben pedig a magyar próza egy olyan paradigmaváltáson ment keresztül, amely Sánta Ferenc epikáját a „maga világába ragadtként” igyekezett bemutatni. E három tényező mindenképpen indokolhatja azt, hogy Sánta Ferenc négy évtizede úgy vélhette, egyre kevesebbek számára írhat. Maga is választásra kényszerült: hazudni vagy elhallgatni. A csöndöt választotta. Miként a Gyórfy Miklósnak adott interjúban¹⁴ magyarázta: „– Én sok keserű dolgot írtam, amit aztán, ha befejeztem, eldobtam, vagy pedig, amikor már láttam, hogy nincs erő bennem ahhoz, hogy a magam által penzumnak tekintett utolsó szót, azt, hogy mégis, mégis fáradozni kell, vagy azt, hogy mégis van remény, képes legyek a hitelesség erejével a műbe beleszőni – hazudni nem lehet az írásban, az íráson keresztül lát az ember, mint egy ablaküvegen, az írónak a szívéig, a lelkéig, az értelméig –, akkor feladtam az írást.” Hogy világosabb legyen:

¹⁴ Új Tükör, 1986. november 23.

amennyiben a *Hús órá*t kizárólag (igazgató) Jóska szemszögéből olvassuk, a reményteljes jövőkép a szocializmus apológiájának is tűnhet. Ezt a képet viszont ellenpontoszza az idézett interjúval szinte párhuzamosan keletkezett, a rendszerváltást alig megelőző lakiteleki felszólalás, amelyben Sánta Ferenc a következőket mondta: „A szocializmus egyike az emberiség legfigyelemreméltóbb kísérletének arra, hogy igazságos emberi együttélést teremtsünk. De soha eszmény és gyakorlat nem mutatott olyan nagymértékű ellentmondást, mint amilyen azokban az országokban tapasztalható, amelyekben ennek színtere fellelhető.

Sem ember, sem nemzet méltósága ily tartósan nem került meggyalázásra és életveszelelembe. Mindezek ellenére oly dolognak tekintem, amely matériája annak a műveletnek, amelyben az emberiség a boldogulásának a módját keresi.

A történelemből nyert tapasztalat folytán nem tudok olyan mozgalomról, mely fanatikusaitól és szerviliseitől oly mélységbe süllyesztve, mint amilyen bugyrokba a szocializmus jutott, kísérletet tett volna arra, hogy megváltsa magát a bűneitől. Ez azt jelenti, hogy feltételezem ennek a próbálkozásnak a reményteljességét.” A reményteljesség feltételezése azonban képtelen volt a reménytelenség tapasztalása fölé lombosodni. Sánta Ferenc írói szereptudata szerint pedig az író nem mondhatja ki reménytelenségét, inkább a csöndöt kell választania.

Legenda Kiss Tamásról

Összegejtötte Albert Zsuzsa

Albert Zsuzsa: Kiss Tamás a *Nyugat* harmadik nemzedékének egyik költő tagja, Csorba Győző, Jékely Zoltán Weöres Sándor, Takáts Gyula, Vas István, Radnóti Miklós és még mondhatnék néhányat, akik együtt indultak, együvé tartoztak. Kortársai közül már nagyon kevesen élnek, talán csak Takáts Gyula. Tanítványai nagyon szerették, ő nem csak költő volt, református pap volt, teológiát végzett, talán bölcsészetet is, így lett tanár.

Papp Tibor: A Fazekas Mihály Gyakorló Gimnáziumban Debrecenben nekünk tanárunk volt Kiss Tamás, azaz nemcsak nekünk, hanem végzős egyetemistáknak, a kistanároknak úgyszintén. Közöttük is akadt egy-két költő, például Boda István. Nekünk, egyszerű diákoknak Kiss Tamás egyik legkedvesebb tanárunk volt, és nemcsak azoknak, akik valamilyen módon az írással eljegyezték magukat, a többieknek is. Kiállt elénk gyönyörűen barázdált arcával, ami egy-egy szemmozdulat után új szántást, új barázdát mutatott. Végtelen nyugalom sugárzott belőle, kiegyensúlyozottság, ami nem minden tanárról mondható el.

Albert Zs.: Magának erre azt hiszem, különösen szüksége volt, nem is volt debreceni, Tokajból került oda.

Papp T.: Akkor már nem Tokajból, hanem Váraljról, egy Nyírbátor melletti kisközségből. Kollégista voltam a Vörös Hadsereg útja 48. szám alatt leledző Móra Ferenc Diákotthonban. Kiss Tamás korrepetor tanár volt a kollégiumban. Hetente kétszer-háromszor bejött, és öttől hatig hivatalosan magyar irodalmat, esetleg történelmet korrepetált. Erre nem nagyon volt vevő, a tanulók inkább matematikában, kémiában vártak segítséget. Nagyon sokszor odajött hozzám, leültünk és beszélgettünk. Ő volt az első, akinek megmutattam az első kísérleteimet, elolvasta, és az volt az érdekes, csak annyira biztatott, hogy a parázs el ne aludjon. Nem dicsért agyba-főbe, de azt se mondta, hogy hagyjam abba a versírást. Nagyon ügyesen csinálta. Mindig rátapintott egy-két képre, megmutatta, ami jó bennük, vagy azt, ami kevésbé jó, ilyenkor többnyire átkanyarodott a „nagy” irodalomra, Tóth Árpádra, vagy másik elődre, tőlük hozott példát, és vele együtt élveztem, ahogy egy költői kép kibontakozik, mondjuk Tóth Árpádnál. Persze, tudtuk mi, hogy ő Kisújszálláson született, hogy teológiát végzett, egészen 1949-ig hitoktatóként dolgozott, aztán, ahogy ő mondja az egyik írásában: „leállamosítottak”, és akkor munkanélküli lett. De, szerencsére, találkoztott valakivel, aki ismerte őt, és besinkófálták a kereskedelmi iskolába, a fiúkhöz. Amikor ott már kezdett gyökeret verni, akkor áttették a lányokhoz. Akkor még külön volt a fiú- meg a lánygimnázium. A lányoknál nagyon jól érezte magát, a gyerekekkel sokszor elmentek kirándulni, és ezt észrevette a pedellus, hogy mennyire szeretik a diákok. A pedellus volt a párttitkár. Behívták egy szép napon a járáshoz, hogy lépjen a pártba. A járási párttitkár hívta be. Mint mindenki, Tomi bácsi is nagyon megszeppent, mert se igent, se nemet nem lehetett mondani. A végén azzal oldotta meg, hogy azt mondta, tizen-

négy évig egyházi szolgálatban voltam, alig két éve dolgozom világi katedrán. S ahogy ő mondja egyik írásában: Gyula melegen ajánlott a tagjelöltségre, bizonyára nem tudott a helyzetemről. Így nem lett párttag.

Persze, tudta ő, hogy mi a helyzet, az *Önvédelem* című versében írja: „*Vér nem fogta még kezem /, törvény se sújtott még nagyon / jaj nekem, hisz csupa fegyver a szívem, / robbanó gránát az agyam. //*” – Érezte, hogy mennyire feszült helyzetben él, de lassan-lassan megtalálta a helyét. Amikor 1950-ben megindult az *Építünk* című folyóirat Debrecenben, mindjárt az első számban közöltek tőle egy verset. A főszerkesztő, Komjáti István, igencsak vonalas költő, a *Zengő Hortobágy* című kötet szerzője, a Fazekas Mihály Gimnáziumban az igazgatói tisztet töltötte be. A második számban már Kiss Tamás is a szerkesztőbizottság tagja. Ebben a számban közöl egy verset a *Wong nevű kuli éneke*. Ami egy kis kínai történet arról, hogy milyen szerencsétlen a kuli. A következő számban, a harmadikban, már se szerkesztőként, se szerzőként nem szerepel a neve. Jellemző arra a korra, hogyan ment fel-le a hinta. A későbbiekben elég rendszeresen közlik az *Építünk*ben versfordításait, egy-egy kritikáját, könyvismertetését, és néha verseit is. Gyakorlatilag minden számban szerepel. Elég érdekes volt a helyzet, tulajdonképpen akkor Debrecenben egy jelentős irodalmi nemzedék volt ott jelen: Julow Viktor, Kéry László stb., de ettől függetlenül ő volt a költő.

Albert Zs.: Őt voltaképpen a hagyományörző magatartás jellemezte, ugyanakkor, amikor a legmodernebb költőkkel tud nagyon jó barátságban lenni, és a legfiatalabbakkal. Ez a nyitottság és a megmaradás igénye, első köteteinek címében is jelen van, az *Árkádia*, a *Főnixmadár*, amelyek ugye, Debrecenre utalnak.

Görömbei András: Igen, az *Árkádiában* élünk, *A főnix szárnyai alatt*, jellegzetesen debreceni motívumokat neveznek meg könyvcímeként is. Tamás bácsi rendkívüli tájékozottsággal rendelkezett, és a nagyfokú filológiai, életrajzi és esztétikai ismereteit költői stílusban tudta közvetíteni. Tehát a Móriczról írt, *Így élt Móricz Zsigmond* című könyvecskéje és a Csokonai-regénye azért is főlemelő olvasmány, mert hatalmas kultúrát mozgat benne, elevenen, életszerűen. Ugyanígy verselemző könyvet is írt a diákok számára. Balassitól Juhász Ferencig tíz közismert nagy költő egy-egy versét elemezte érzékletesen, megragadóan. Tehát ő esszéíróként, tanárként, papként, irodalomszervezőként egyaránt visszafogott, csendes, de nagyon értékes munkát végzett.

Albert Zs.: Én úgy tudom, hogy éneket is tanított, nagyon szép hangja volt, és büszke volt arra, hogy rádiózott. Örült neki tulajdonképpen. Nagyváradon és a pesti rádióban is szerepelt. Ha jól emlékszem, szpíkernek is hívták.

Görömbei A.: Írócsoporti rendezvényeken sokszor vidámabb hangulat is kerekedett, nagyon sokszor énekeltünk egy-egy est végén, és Tamás bácsi ilyenkor mindig az egyik fő énekes volt.

Albert Zs.: Írják róla, hogy népdalokon és zsoltárokon nevelkedett.

Görömbei A.: Igen, ez a két világ benne teljesen együtt volt, mint említettem, a református kollégium és a Hortobágy is ilyen két tárgyi pont volt az életében, a kultúrában a népdal és a zsoltár szintén nagyon fontos.

Kiss János: Tulajdonképpen amikor az *Építőktől* elindult, később az *Alföldnek* meghatározó szervezőereje is volt.

Albert Zs.: Szerkesztője volt.

Kiss J.: Hol igen, hol nem, de másfelől a helyi irodalmi csoportosulásnak is vagy az elnöke volt, vagy a titkára. Debrecen város díszpolgárává avatta, emellett, hogy József Attila-díjas, és alkalmanként megemlékeztek pályája jelentősebb évfordulóiról. Mocsár Gábor például, akivel szervezői kettőst is alkottak gyakran, mert Mocsár a prózai világot képviselte, Kiss Tamás meg a költészetet. Nekem történelemtanárom volt. Tehát nem voltam abban a helyzetben, mint Tibor, hogy számomra Kiss Tamás jelentette volna a magyar irodalommal való közvetlen talál-

kozást. Érdekes azonban, hogy annak idején minket nem tanítottak Kosztolányira, Karinthyra, Szabó Lőrincire, ezek olyan *l'art pour l'art* költők voltak, s el is intézték őket ennyivel a magyar irodalom-órákon. Osztálytársaim között voltak főképpen értelmiségi indíttatású gyerekek, akik felfedezték Karinthy, Kosztolányi, és általuk én is. Bejártam a Debreceni Kollégium könyvtárába, annak a gyönyörű, boltozatos olvasótermében olvastam ezeket az írókat. Itt ki lehetett kérni a műveiket. Kiss Tamás is ott ült ebben a teremben nap mint nap. Akkor írta első változatát a Csokonai-regényének, amit aztán később *Kedv, remények, Lillák* címen bővített ki. Ez 1954-ben volt. Jól mutatja, hogy ő úgy volt debreceni költő, folytatója a tiszántúli költészetnek, hogy mindig vissza is ment az elődökhöz. Például Csokonaihoz – regényt írt róla. De Bessenyeiről is megjelent egy drámájuk, amit Mocsár Gáborral írtak, és Pongrácz Zoltán szerezte a zenéjét. Játszották is a Csokonai Színházban. Tehát megvoltak a kötődései a gyökerekhez, amellet, hogy Weöres Sándorék kortársa volt, költői szellemisége szerint is. Kapcsolatot tartott a régmúlt és a legújabb magyar költészet között.

Papp T.: Weöres Sándorral és Takáts Gyulával többek között az is összehozta, hogy mindannyian 13-ban születtek. Ezt számon is tartották, jóban voltak Tatay Sándorral. Ami nagyon érdekes, Kiss Tamást Debrecen költőjének tartották még a legsötétebb időkben is. Emlékszem, amikor megépült Debrecenben az irodaház a Piac utcán – akkor Vörös Hadsereg útja –, egy tipikus szocialista doboz, amelyiken ablakok is vannak, s amelyiknek volt egy hatalmas, fényes díszterme, ahol időnként zenés irodalmi, kulturális esteket rendeztek. Csak melleleg jegyzem meg, akkor Mensáros László a debreceni színház színésze volt. Az esteken általában egy meglehetősen nagy zenekar játszott valami könnyebb klasszikust, utána verseket mondtak. Többek között Kiss Tamás is felkerült a listára, tehát tőle is mondtak verset, ami mutatja, hogy az akkori hatalmasságok is becsben tartották.

Kiss J.: Vámos László volt a rendezője ezeknek az esteknek.

Papp T.: Ugyanakkor, ami őt illeti, igazából a klasszikus irodalom felé fordult. Mindent klasszikus fejjel, klasszikus gondolkodással közelített meg. De nyitott volt. Nem úgy, hogy elfogadja, érezte, hogy esetleg valamelyik írásban érték van, és ezt az értéket, ha van, akkor ki kell mondani, például Juhász Ferencről írja abban az időben, hogy költői műve nem merész kísérlet ma már, hanem korunk új költőisége. Ezt Juhász Ferencről a hatvanas években így kimondani merész dolog volt, mert Juhász Ferencet ugyan nagyon nagyra tartották...

Albert Zs.: Nehezen fogadta el a közönség.

Papp T.: Ő nem közönség volt, hanem költő.

Albert Zs.: Kiss Tamás: *Kettős tükrök* című levelesládájában Buda Ferencről és Kiss Annától is közöl leveleket. Buda Ferenc levelének a jegyzete: „Buda Ferenc tanítványom a gimnáziumban, első verseit közöltem az *Alföld* folyóiratban.” Hogyan emlékszik Kiss Tamásra?

Buda Ferenc: Kiss Tamás bácsi harmadikban vett át bennünket.

Albert Zs.: Ez melyik iskola volt Debrecenben?

Buda F.: A Fazekas Mihály Gyakorló Gimnázium. Tamás életében is ez egy viszonylag rövid epizód volt, hisz előtte is és utána is másutt tanított, a volt Dóczyban, a Kossuthban, de ezalatt a néhány év alatt csak fiúkat, legénykéket vett a szárnyai alá. Felüdülés volt számunkra, hogy ő vett át bennünket. Nekünk egyébként nem magyart, történelmet tanított.

Albert Zs.: Voltaképpen milyen szakos volt, úgy tudom teológiát végzett.

Buda F.: Magyar–történelem szakos volt.

Albert Zs.: Mikor már tanított, a bölcsészeten a magyar–történelem szakot is elvégezte.

Buda F.: Legfőképp pedig költő volt. Ámbár nekünk az iskolában egy kukkot nem szólt soha arról, hogy ő nem csupán tanár. Olyan jelenség volt, akin megakadt az ember szeme. Az a hatalmas, boltozatos koponya, ami mögött *van valami*, már akkor, alig negyven-

évesen, odavonzotta a figyelmet. A hangja, a tekintete, az élete végéig megőrzött karcsú alkata – szóval, akár egy művészi alkotás, olyan volt az egész ember.

Albert Zs.: Volt valami jelentős abban, ahogy megjelent.

Buda F.: Nem volt hétköznapi jelenség, ámbar nagyon kedvesen, természetesen bánt az emberekkel, a gyerekekkel is.

Albert Zs.: Buda Ferenc nyolcvannégyben írta ezt a levelet, amelyet jegyzetelt Kiss Tamás, Kiss Anna hatvanháromban, korábban, jóval korábban írta ezt a levelet, amit ő közöl.

Kiss Anna: Debrecenben az *Alföld*-nél akkor jelent meg az első írásom. Az *Alföld*-nél Mocsár Gábor mellett Vásárhelyi Pákozdy Ferenc és Kiss Tamás volt a két fő ember, és ezzel mi nagyon jól jártunk, mert kultúremberek közé keveredtünk, olyanok közé, akiknek gerincük is volt. Akkor még tartotta magát a szocrealé, de ők már a fiatalabb, másféle gondolatokat támogatták, nekem például egy nagyon fura prózaversem jelent meg legelsőre, és abból mindenféle baj is lett. Ráadásul Zám Tibornak is megjelent egy írása, úgyhogy a kettő együtt már sok volt, a lapszám *Frontnyitás* című beköszöntőjével együtt. Engem a forma miatt, őt a szöveg miatt intették meg. De támogatóink is akadtak, és továbbra is jó bölcső maradt az *Alföld*.

Albert Zs.: Nagyon érdekes egyébként, ugyanebben a kötetben, Ratkó József levele, ami erre utal, azt írja ebben a levélben, hogy „rajtam kívül még ketten lesték az *Alföld* megjelenését, két barátom, Nagyfalusy Tibor és Bécs Ernő. Gondolom, Bécs Ernőre emlékszik, az *Alföld* már közölt tőle, nagyon tehetséges emberek.” És azt hiszem, hogy ötvenről írják valahol, hogy az *Alföld* decemberi száma csak fiatal költőket közölt. Nyilván Kiss Tamás szerkesztette. Kiss Tamás mint tanár és mint irodalomtörténész istápolta természetesen ezeket a fiatalokat, ti mind a ketten....

Kiss A.: Én nem. Nagyon érdekes az én helyzetem, egymás mellett akkor már költők voltunk. Tehát együtt olvastunk fel. És velem Anna húgom megszólítással élt, és többnyire egymás mellett ültünk. És búsultunk a világon. Olyankor, amikor jó közönséggel találtuk szembe magunkat, és Debrecen közönsége nagyon jó volt. Tudniillik ez a társaság nemcsak íróké volt. Festők, szobrászok, orvosok szintén az *Alföld* köréhez tartoztak. Asztaltársaság volt tulajdonképpen, az Arany Bikának a Magyar zenekarral szembeni elzárható részében. Függönnyel lehetett elzárni, de nem zártuk el. Mert éjfélkor fölállt a banda, és elénekelte Sarkadi Imre tiszteletére a Sarkadi nótáját. Az is igaz, hogy Kiss Tamásra jellemző módon, ő ott volt az összejövétel elején, de ekkor már nem. Tanárosan élt, a lumpokat hagyta lumpolni, szeretettel nézte, de ő, tisztelettel, máshogy élt.

Albert Zs.: Pedig nagyon jó hangja volt egyébként.

Buda F.: Gyönyörű bariton hangja volt. Megegett egyébként, hogy nem vont ki magát a mulatságból, de akkor is tartotta magát. Kemény ember volt, legfeljebb nem keménykedett. A konfliktusokat nem kereste, de a véleményét mindig megmondta. Szelíden, szépen, ha lehet, inkább elsímította a szögleteket, emberek között is, de soha nem vettem észre, tanárkorában sem, hogy megalkudott volna. Elmondta nekünk is az alapvető igazságokat a történelemórákon. Handabanda nélkül, persze. Valahogy bizalommal volt irántunk. Tudvalevő: megegett, hogy diákok tanárokat följelentettek. Tudtommal az ő esetében soha ilyen nem történt meg.

Kiss A.: Mert mindenki szerette. És nagyon különbözőek vagyunk. Már akik emlékezünk rá. A munkáink mutatják, hogy mennyire. És nem is kapcsolódunk az ő munkásságához, a személyhez inkább.

Kiss J.: Egyébként ezeket a verseket, amelyeket ő írt, nagyon szépen szavalta. Sokszor eljárt a Hajdú-Bihar megyei falvakba író-olvasó találkozókra, ahol pesti vagy más költő baráttal, esetenként egyedüli meghívottan maga olvasta föl a verseit. Mindig lekötötte a

közönséget, olyan sajátosan szépen beszélt. Emellett persze értelmezni is tudta a költeményeit, vagyis megértetni a költői gondolatát.

Megértem mint volt diákja, aki érettségizetten kerültem ki tőle, hogy amikor újságíró lettem Debrecenben, és a közéletben elkezdtem mozogni, egyszer csak tegező viszonyba kerülhettem vele. Az nekem nagy élmény volt, amikor egyszer csak azt mondta, hogy János, most már... Cikkeimmel kapcsolatban többször megfogott akár az utcán is, mindig biztatón gratulált, aztán mondta, hol a hiba. Sok példát tudnék erről említeni. Egyszer történetesen egy fotóriporterrel éjszaka végigjártuk a szórakozóhelyeket Debrecenben, majd megjelent a cikkem, amelynek az volt a címe: „Rock and roll, avagy a MÉMoSz-ban tegnap válldobás is volt.” Abban az időben ugyanis üldözték a rock and roll muzsikát, és mi beszámoltunk róla, hogy itt bizony rock and rolloznak ám javában, akárhány kidobó legény van elől, hátul összeáll a csapat, és ott még válldobás is előfordul. Ez után volt, hogy Tamás bácsi elfogott az utcán, és azt mondta: János, ügyes volt a cikked, de tudod, Mozart korában is üldözték ám a modern muzsikát, volt, hogy a Mozartét is.

Máskor a tanyavilágról írtam. Kimentem Hajdúvid határába, máig emlékszem rá, és ott bebizonyították nekem, hogy mekkora csoda történik náluk. Minden tanya mögött van egy gödör, onnan vették valamikor az anyagot a tanyaához. Abból épült az épület.

Albert Zs.: Vert falú házak.

Kiss J.: Igen. Most pedig, magyarázták a szocializmusban, mennek az emberek, befelé a faluba, mennek, ugye a modern világba. Más sem történik, mint hogy kihúzzák a házból azt a néhány gerendát, ami még használható, és a többi megy oda, ahonnan vétetett. Visszataraktíják a tanyaépületet a gödörbe, a saját sírjába. Nagyon szép volt, nagyon is tetszett a dolog, megírtam. Mondta aztán erre Tamás bácsi, hogy szép, jó kis munka ez, nem vitás, csak azért azt ne felejtsük el János, hogy miért húzzák ki azokat a gerendákat a házakból. Kényszerítik az embereket, hogy elhagyják a tanyájukat. Maradnának azok! Ha lehetne! Ezt egyébként Mocsár Gábor is megerősítette utólag, hogy nagy marhaságokat írtál, fiam!

Híre kelt aztán, hogy a Csokonai-szobrot arrébb kell tenni. Arrébb is tették később. Ingoványos talajok vannak a Nagytemplom környékén, ahol a szobor áll, mocsár volt, itt pallókat raktak le valaha, hogy mozogni lehessen Debrecennek ezen a részén. Tudták ezt, akik a Csokonai szobrot megalapozták. Tamás bácsi magyarázta, hogy vigyázni kell ám, amikor a szoborhoz nyúlnak, mert súlyos, és sorolta, hogy az elődök hányféle réteget raktak a talpazatba. Mondom, legtöbbször az utcán, amikor véletlenül összeakadtunk, közölte velem ezeket az észrevételeit, kritikáit. Benne volt a közéletben alaposan.

Papp T.: Másik, hogy odafigyelt a fiatalokra. Például a velem szemben ülő Kiss Jánosról ő írt nekem egy szép napon, hogy az osztálytársad közöl az *Alföld*-ben. Novellákat. Ügyesek, de nem biztos, hogy novellista lesz belőle.

Kiss J.: Nem is lettem.

Papp T.: De odafigyelt, ezt én nagyon fontosnak tartottam. A másik, amit én külön megjegyeztem nála, hogy volt benne egy nagyon nagy belső erő, de mindig vissza tudta fogni magát. Tőle soha nem hallottam egy durva, kemény szót, sem a hétköznapi életben, sem az irodalomban, ezt ő valahogy csendesén, szemrehányóan mondta, jobban fájt, mint hogyha odavágott volna hozzám egy széket. És azt észrevettem, hogy másokkal is ugyanígy viselkedik. Nem ront neki, hanem szép csendesén aláássa.

Kiss J.: Ő bizony, mint az *Alföld* költészeti rovatának vezetője, kényszerült is gyakran, hogy visszaadjon verset.

Albert Zs.: Vissza lehet adni, de nem akárhogyan, nem mindegy, hogyan. Ne bántsa, ne sértse, inkább segítsen neki.

Papp T.: Ezt én is elmondhatom, nekem is van vagy harminc-negyven évnyi szerkesztői gyakorlatom. Nagyon nehéz a beérkező kéziratokkal foglalkozni. Egyrészt: még az is, ami jó, amit elfogadunk közlésre, nem biztos, hogy száz százalékgig jó. Meg kell beszélni a szerzővel, hogy esetleg itt vagy ott változtatni kellene. Többször volt vitám kezdő költőkkel, akiknek elmagyaráztam, hogy nyolcsoros versükben négy-öt nagyon jó verssor van, ez az, ami az irodalmat érdekli. Ha el akarsz helyezni az irodalomban egy kis téglát, akkor a gyengébb három sort kihagyod. Az irodalom nem törődik a te szerelmeddel. Ugyanakkor egy beküldött rossz versről vagy rossz írásról óriási kín megírni az elutasító levelet – gyakran egy fél délutánomat elvette, mert úgy kellett megfogalmazni, hogy megértse, mi a kifogás, de ugyanakkor ne legyek sértő. Legyen tiszta számára, hogy miért nem közöljük.

Kiss J.: Volt az *Alföld* körül jó néhány politikai botrány. Ezekben pedig helytállni nem lehetett könnyű dolog. Előfordult a hatvanas évek közepe táján, amikor a *Tiszatáj*nak is botránya volt, egyszerre az *Alföld*del.

Papp T.: Meg a *Jelenkornak* is, oda lementek busszal.

Kiss J.: Igen, megtörtént, hogy Veres Péter egynehány írását, amit a budapesti folyóiratok visszaadtak, mert nem merték a közlést vállalni, Mocsár Gábor lehozta az *Alföld*ben. Megtette ezt másokkal is. Ebbe végül bele is bukott. Mocsár, aki amúgy is mindig keresztben volt a Hajdú-Bihar megyei hatalommal, párt első titkárral stb., egyszerűen ki lett rúgva. El is költözött utána Szegedre. Ebben a helyzetben pedig Mocsár Gábor mellett is állni, de azért helyileg talpon is maradni, igen kemény próbatétel volt. Megoszlott az íróársadalom, azért Kiss Tamás, Boda Pista, Bényei Jóska és még néhányan voltak, akik próbálták a mocsári vonalat folytatni úgy, hogy azért ők maguk talpon maradhassanak.

Albert Zs.: Görömbei András a győri bencéseknél volt gimnazista, és aztán egyetemista viszont Debrecenben. Hogy került oda?

Görömbei A.: Én azért voltam győri bencés diák, mert édesapám 1956 miatt négy év börtönbüntetést kapott, és sehová nem vettek föl állami gimnáziumba.

Albert Zs.: Csak azért kérdeztem, mert maga bihari gyerek volt.

Görömbei A.: Polgári születésű vagyok, tehát én Debrecenhez voltam közel, és más gimnáziumokhoz lettem volna közel, de így kerültem el Győrbe, ott viszont kitűnő magyar tanárom volt, aki miatt mindenképpen magyar szakos szerettem volna lenni, és akkor már az amnesztia idején, jelentkezhettem a debreceni egyetemre. Így kerültem be egy olyan társaságba, amelyik életre szólóan meghatározta a szemléletemet, élményeimemet.

Albert Zs.: Debrecenben akkor még éltek azok a hagyományos irodalmi társaságok, tehát a Csokonai Kör, Ady Társaság, Juhász Géza?

Görömbei A.: Ezek a társaságok már nem éltek, de az ezerkilencszázhatvanas-, -hetvenes-, -nyolcvanas években a kelet-magyarországi írócsoport, az *Alföld* szerkesztőségével közösen, nagyon eleven irodalmi életet élt. Tehát szinte hetente találkoztunk a szerkesztőségben, és ott a találkozások egyik középpontja Kiss Tamás bácsi volt. Én csak így mondtam mindig, hogy Tamás bácsi. Harminchárom évvel volt idősebb nálam, többször mondta, hogy tegezzem vissza, de ezt nem tudtam megtenni, mint ahogyan ő is Móricz Zsigmondot mindig Zsiga bácsinak mondta előttünk, Németh Lászlót Laci bácsinak, pedig Németh László csak jó tíz évvel volt idősebb nála.

Tamás bácsi volt a társaság középpontja, mert nagyon színes élményei, emlékei voltak, és rendkívül érzékletesen tudta ezeket előadni. Az írócsoportban rendszeresen kötetvitákat is rendeztek, rendeztünk, megbeszéltük a helyi költők egy-egy kötetét, de Ratkó Józsefét is, aki közel lakott hozzánk, ezeken a kötetvitákon is mindig kiderült számomra, hogy Tamás bácsi mennyire szereti az irodalmat, s mennyire szereti a többi költőt is. Ezért

is szerették őt nagyon Buda Ferencék, nem véletlen, hogy Buda Ferenc búcsúztatta Tamás bácsit, amikor meghalt.

Albert Zs.: Engem Ratkó József egyik levele rendített meg igazán, aki nagy bizalommal fordul hozzá 1956 után, amikor őt Király Istvánék kirakták az egyetemről.

Görömbei A.: Tamás bácsi mindenkit segíteni próbált, vagy úgy, hogy ő maga segített, vagy keresett kapcsolatokat ahhoz, hogy segíteni tudjon.

Albert Zs.: Persze Ratkót a szegedi egyetemről távolították el.

Görömbei A.: Igen. Tamás bácsi az írócsoportnak örökös titkára, majd elnöke volt, így minden írócsoporti ügyben illetékesnek is számított.

Albert Zs.: Egyébként a feleségét Lillának hívták. Ugye ez Debrecen és Csokonai. Az esszéket, *A fénix szárnya alatt*, az *Árkádiában éltünk* – hűség Debrecenhez. Ez meg a család szeretet, a diákok szeretete meghatározta az ő egyéniségét.

Buda F.: S még valami. A minőségnek az a határtalan tisztelete, ami befogadóvá tette őt, és türelmessé azok iránt is, akik másképpen tették a dolgukat, de igazi értéket hoztak létre.

Kiss A.: Hát szinte csak olyanok vannak, ezek szerint mint nevelő is nagyon jó lehetett, mert aki a költőtársaival, az nyilván a gyerekeivel is ilyen, ha látja a tehetségét bimbóznai. És az a fajta végtelen erős szeretet, ami belőle sugárzott, oda is gyűjtötte maga köré a tehetséget mutatókat.

Buda F.: Egy jelenet máig itt van bennem, soha nem felejttem el. Gimnazista voltam még, de mint kezdő tollforgatónak, megengedték, hogy eljárhassak az írócsoport szerdai összejöveteleire, az Arany János utcába. Ahol néha még Danyi Gyula is megaludt. Amikor nem volt hajléka. Nos, egy alkalommal Kalász Laci barátunk – sajnos ő sincs már köztünk, zseniális költő volt, készen pattant ki az Isten homlokából, zsenigéi sem voltak –, szóval, egy alkalommal felolvasta frissiben megírott versét, a *Harminc hatyú tojást*. Az írócsoport egyik jelese – azért nem mondom meg a nevét, mert ez a história nem vet rá jó fényt – értetlenül vihogott a versen. Laci, láttam utána, hervadozva távozott az összejövetel végeztével. Tamás bácsi odalépett mellé, rátette a jobb kezét Laci két vállára, s átölelte: – Ne búsulj Lacikám, úgysí nagy költő lesz belőled. Ez akkor elég vigasz volt Lacinak. S valóban nagy költő vált belőle.

Albert Zs.: Ilyen egyéniségek mindig kellenek, például mesélik nyugatra szakadt írók, hogy milyen fontos volt nekik ott Cs. Szabó. Milyen fontos volt itt például Keresztury Dezső vagy Csorba Győző.

Buda F.: Vagy Kormos Pista.

Albert Zs.: És voltak ilyenek. Emberek, akikre lehetett támaszkodni.

Kiss A.: Intézmények helyett intézmények voltak.

Albert Zs.: Kiss Tamás is ilyen volt. Az nagyon jó volt, hogy ő szerkesztőségben is dolgozott. Az nektek nagyon sokat jelenthetett.

Kiss A.: És hát ő író volt, később is visszahívták, és tudom, hogy később is bírálta a fiatalokat, és nem úgy, hogy vállon veregette őket. Ezek az egymondatos gesztusok fontosak voltak, még a túlzásukban is, mert hát a fiatal embernek kell a biztatás. Viszont aki ún. zsenigékkal fordult hozzá, azt szétszedte rendesen, tehát elemezve segítette a saját hangjához. Ez nagyon tisztességes dolog. És amikor a műbírálat egyre kevésbé működött, akkor az ember arra gondol, hogy hát igen, igen, a Kiss Tamások nagyon fontos emberek.

Albert Zs.: Nagyon érdekes, egyébként most jut eszembe például erről, hogy mondod, hogy sorról sorra elemezte, Rónay György is ezt csinálta. Az irodalom felszíne alatt voltak emberek, írók, akik tartották a fiatalokat, nem kritikusok, hanem az idősebb írók. Nem is tudom, talán Kiss Tamás írja valahol, valamelyik levelében, hogy írók tulajdonképpen író képes megbírálni. Költőt költő. Ez létezett is.

Buda F.: Ő a fiatalok alá tartotta a vállát.

Albert Zs.: Egyébként a rádió is tartotta az írókat, leginkább anyagi szempontból, és valamennyire lehetett is. Suba alatt történt az egymás megtartása.

Kiss A.: Vagy a Magyar Televízió, Ascher Gabriella például, akire mostanában nemigen szoktak emlékezni, nagyon kemény és erős, jó műsorokat szerkesztett az irodalom és az írók védelmében. Olykor tehát az intézményeken belül is mindenhol volt tisztességes ember, aki áldozott magából arra, hogy a dolgok jól menjenek. Merthogy felelősséget érzett értük.

Albert Zs.: Például Ratkó. Kiss Tamással mint tanítvány, nagy tisztelettel beszél.

Buda F.: Rőla meg vele csak úgy lehetett. Mindent megengedett volna egyébként Tamás bácsi, de az embert egyszerűen nem vitte rá a lélek meg a határtalan tisztelet, hogy csak úgy komázzon vele.

Kiss A.: Az lefegyverző tisztelet volt, igen.

Buda F.: Mert te is érezted, hogy ő is tisztelet téged, és ezt ki is fejezte szavakkal, gesztusokkal.

Albert Zs.: Egyébként erről jut eszembe Jékely Zoltán, aki, mikor riportot csináltam vele, azt mondja: no most akkor én csinálom magával. Ez kedvesség és az irodalom demokráciája, ő egy csoportba tartozott Kiss Tamással, a *Nyugat* harmadik nemzedéke, akikre lehetett támaszkodni. Az előbb említett Csorba Győző, Jékely, Rónay.

Kiss A.: Tedd hozzá, hogy ezek a csoportok közlekedtek is egymással.

Albert Zs.: Hasonló volt a gondolkodásuk, az ízlésük

Kiss A.: Az ízlés az egyik, a felfogással. A másik viszont mégis az, hogy egy hajón vagyunk. Azt akkor nagyon keményen betartottuk.

Albert Zs.: A *Nyugat* harmadik nemzedéke nektek atyailag istápolótok volt.

Buda F.: Nyugodtan fogalmazhatunk így.

Kiss A.: Így is volt. Nem csak arról van itt szó, hogy személyes találkozások. Az ember olvas, és a művek rengeteg mindent elmondanak alkotóikról. Annyit biztos, hogy itt irodalmárok, írók és költők működnek, s ez még a másféléket is fegyelmezi, mert valahogy a minőségnek, az emberi minőségnek, a költői minőségnek is van egy ilyen fegyelmező szerepe. Vigyázzba vágja magát az is, aki nagyon nem szereti, hogy legyen, *ami* ott a műben van, vagy *ahogy* van.

Buda F.: Így van. Hogy miért? Talán azért, mert ők soha nem voltak kakukkemberek: nem arra törekedtek, hogy a másik madár tojását kidobják a fészekből. Épüljön csak a fészek, és legyen benne sokféle tarka tojás.

Albert Zs.: Odafér a kakukké is.

Buda F.: De akkor ügyeljen magára.

Albert Zs.: Figyelemre méltó, hogy kikről és mit ír. Nagyon fontos neki Debrecen. Mint ahogy nektek is. Isten tudja, ilyen is volt meg olyan is.

Kiss A.: Jó volt onnan indulni.

Kiss A.: Én tulajdonképpen őrá mint emberről, nagyon keveset tudtam. Tehát a történetéről keveset. Arról, hogy hogyan él. És nem is kurkásztam, azt hiszem, ez így normális. De a versei azért mindent közölnek az emberrel, és utólag, ha visszanézek, összeáll valaki belőle, egy olyan ember, aki, mert sokáig él, elég sok tragédiát is végigél, és ebből ember módra keveredik ki, ember módra írja meg, végig felelős marad, és kiderül, hogy számára a legfontosabb a honosság, az otthon levés és a szabadság. Két ellentétes dolog. Talán a jóembersége is ebből adódik. Hogy nem egyféle az, amit szeretne, és ez a szabadság ott mellette, hogy vágyik és sose adatik meg. Nincs az a költő, akinek igazán megadatik, mégis ez az, ami az embert sok jóra viszi. Van itt néhány olyan sor, ami igazán jellemzi őt: „*Ívódtunk lápról, érről, hajtottunk vadgyökörről.*” „*Ha kötöttek, oldódtunk, / kristályként lera-*

kódtunk. / Anya a kő alattunk. / Vagyunk, mert megmaradtunk.” – Hát írjon valaki jobbat nála! A szerelemről is. Nagyon szemérmesen, de az is ilyen tragikus, szép valami, a *Prelúdium* című verséből a megrendítő sorok: „*Felöltözöd a kék eget, / ragyognak szőke combjaid, / s akár a rózsák feslenek / melleden illatos sebek.*” – Tessék ennél különbet írni.

Albert Zs.: Most elővettem ezt a kötetet – és ez nagyon gyakran előfordul ám! –, hogy amikor valaki meghal, akkor újjászületik. Lehet, hogy aki nagyon az élen volt, azt elfelejtik, de akit úgy hátrább szorítottak, az elkezd jobban fényleni. Most én így voltam Kiss Tamás verseivel. Ahogy mondod: írjon valaki jobbat. Talán hagyományosabb volt, mint amit az ember akkor örömmel fogadott. És lehetséges, hogy ez jobban megmarad – Weöres Sándor mondjuk, izgalmasabb volt. Különösen abban a közegben majd megbolondult az ember, amikor azt hallotta, hogy: „*Hová repültök háromélű kardok.*”

Buda F.: Ez a megőrző jellegű költészet önmagát is tovább megőrzi.

Kiss A.: Azt hiszem, hogy az idő sok bajt is csinál, meg néha igazságtalan is, de minden helyrerázódik hosszú távon. Idővel úgyis kiderül, hogy ki az, akit fölvesznek és elolvasnak, akár úgy, hogy véletlenül esik valakinek a szeme elé néhány sor, ami kíváncsivá teszi, és fölfedezi magának az egészet. Ez mindig is így volt. De ahogy élőket rangsorolunk, kitüntetünk és negligálunk, sajnos gyakran költészetten kívüli gesztus.

Buda F.: Hadd jöjjenek elő én is egy Kiss Tamás-verssel, ez fiatalkori vers, nemcsak azért szeretném elolvasni, mert kurtácska, hanem azért is, mert a maga kurtaságában tökéletes, azt bizonyítja, hogy ő is kész költő volt már akkor, továbbá ez volt az első vers, amit az ő szájából hallottam. A címe is az, hogy *Vers*. „*Verset írok, magam vigasztalom / van egy pipám, s nincs íróasztalom. / Nincs koszorúm, mert nincsen érdmem / Verset írok, csak itt, a térdemen.*”

Kiss A.: Igen... és a szabadságát is megtalálta, pontosabban: a szabadságot. És az a tenger, ami mellett megtalálta a szabadságot. És úgy jön az ő költészetébe, a kertje mellé, olyan természetesen, ahogy ő élt. Ugyanazon a természetes, egyszerű hangon, Várnáról. „*Álmomban még körülloccol a tenger, / az utcák mélyén a hajók megállnak, / ép uszonyán belopózik a reggel, / kéményeken sirályok kiabálnak. //*” Süt belőle a szabadság. Ahogy a kertbe zárt, boldog otthonosságból is.

Albert Zs.: „Debrece, Ó-kikötő” – írja Gulyás Pál, ő pedig leírja ezt a gondolatot:

Alkony a Száraz-tenger partján

...

*Ülök Debreceben a csendben,
a Száraz-tenger sós partján,
néhány szál perjefű zizeg
mellettem a mart szikpadkán:
cickafark, üröm és pár apró
gyomfű, mézpázsit-pamacs;
társulunk. Bizony nem locsolja
már délibáb a talpamat.*

Buda F.: Szépen példázza, hogy ez igazi költészet: néven nevezi azokat a füveket meg gyomokat: perje, mézpázsit, cickafark, üröm.

Kiss A.: Hát ismeri a maga világát.

Görömbei A.: Igen jó kapcsolatai voltak Tamás bácsinak az előtte járó nemzedék íróival, Németh Lászlóval, Illyés Gyulával, Szabó Lőrincsel, az ő műveiknek az *Alföldbeni* megjelenését is Tamás bácsi tervezte, segítette, de nagyon jó kapcsolata volt a saját nemzedék-társaival, Weöres Sándorral, Takáts Gyulával, Jékely Zoltánnal, Szabó Magdával, és ezeket a kapcsolatokat is mindig nagy szeretettel ápolta. Látszik ebből a leveleskönyvből is, hogy

mindig segít, mindig szeretettel reagál, mindig törődik másokkal. S hogy így volt ez a fiatalok esetében is. Nagyon megbecsülték őt a fiatalok.

Albert Zs.: A Nyugat harmadik nemzedékének írói ezek, ő is az, mindegyik sokkal fényesebben látszott a magyar irodalom egén, mint ő.

Görömbei A.: Nemzedéktársai sokkal jobban kibontakoztak költőként, mint ő, de Kiss Tamás költészete is értékes színfolt, különösen kései költészetének önironikus, kissé mosolygós hangvétele nagyon megragadó, ahol önmagáról is írja, hogy ő egy nagy nemzedékben mindig csak a satöbbi, másrészt pedig a száraz tenger partján érzi magát Debrecenben, jöllehet Debrecen ő nagyon szerette, mégis Bolond Istókkal vonta magát párhuzamba. Egész életművében a debreceni hagyománynak nagyon nagy szerepe van.

Pályája azonban nagyon nehezen alakult, hiszen elmúlt harmincéves, amikor megjelent az első kötete, közösen egy költőtársával, majd hamarosan követte azt a második kötet 1938-ban, de utána csak jó tizenhét esztendő után jelenhetett meg újabb könyve, tehát szinte kettőtörni látszott a pályája. Amikor aztán tizenhét év múlva megjelent a következő kötete, akkor már rendszeresen publikálhatott, tehát a hatvanas éveknek a korábbihoz, az ötvenes évek elejéhez viszonyított nyitódásában tudott ő igazán szerephez jutni, és akkor egyre jobban megbecsülték.

Esszéírónak is kiváló volt, éppen a nagy tájékozottsága, tudása miatt. Különösen látszik az ő szerénysége abban is, hogy nagyon sokat foglalkozott a másod-harmadvonalbeli írókkal is, különösen a debreceni illetékességűekkel. De hát az igazi nagy témái Csokonai Vitéz Mihály és Móricz Zsigmond voltak, mind a kettejükről nagyon szép könyvet írt.

És Tamás bácsi világához nagyon erősen hozzátartozott a református kollégium, a Debreceni Református Kollégium, annak teljes hagyományvilága, és nagyon szerette a Hortobágyot. A kollégiumról és a Hortobágyról egyaránt színes képeskönyvet írt gyermek számára, nagy célja volt továbbadni ezeknek az értékeknek a szeretetét.

Papp T.: Kiss Tamás művei között meg kell említeni a fiát, Kobzos Kiss Tamást, akit én gyerekkorától követtem, mert Tomi bácsival mindig szóba került, hogy mi van a családdal, hogy van, és nagy gondban volt, hogy a fia hogy tud érvényesülni. Amikor elkezdett zenélni, nagyon tetszett neki, de nagyon izgult, hogyan fog ebből megélni. Aztán a fiával is fölvettem a kapcsolatot, amikor Párizsban járt mindig felkeresett, volt úgy, hogy kisegítettem, mert valami nem úgy jött ki neki, ahogy szerette volna, és Tomi bácsi ezt is nagyon számon tartotta. – A fiam mondta, hogy segítettél neki!

Van egy fényképem, amelyiken Kiss Tamás látható Nemes Nagy Ágnessel, Lengyel Balázssal...

Albert Zs.: A *Nyugat* negyedik nemzedéke.

Papp T.: Igen, a kimenő nemzedék, mert ők már csak olvasták a *Nyugatot*, nem dolgoztak bele. Kiss Tamásnak azokkal is jó kapcsolata volt, és érzésem szerint Takáts Gyula volt a legjobb irodalmi barátja. Weöres Sándorral voltak bizonyos problémái, olyan értelemben, hogy Weöres Sándort nagyon szerette, de egy kicsit megfoghatatlannak tartotta.

Albert Zs.: Az is volt.

Papp T.: Én is ismertem, tényleg az volt, de azért ő úgy érezte, hogy ők hárman összetartoznak nagyon. Takáts Gyula, Weöres Sándor és ő. A tizenhármassok, mint Gombos Gyulától hallottam, Tatay Sándor, nem tudom, mikor született, de ő is olyantájt.

Albert Zs.: Velük együtt volt ő.

Papp T.: Velük együtt volt igazán jóban.

Kiss J.: Prózaírókkal is jó kapcsolata volt.

Papp T.: S ugyanakkor az az érdekes, hogy ők, Takáts Gyula nem, de Tatay inkább, a népi irodalom hangvételét testesítették meg, Tamás bácsinál ilyesmi nem volt. Ő mindig nyugatos maradt, nagyon intellektuális városi mester.

Albert Zs.: Mindegyiknek megvolt az egyénisége, talán ő a leginkább klasszikus, a klasszikus formákat leginkább ő művelte.

Kiss J.: Emlékszem, hogy valamikor a hatvanas évek elején Szabó Pál meg a felesége Debrecenbe jöttek, majd valamelyik nyírségi faluban volt író-olvasó találkozó. Eljött oda Kiss Tamás is, és tapasztalhattam, hogy milyen jó kapcsolata volt Pali bácsival például. Jó baráti viszonynak láttam ezt, de hasonlókat mondhatnék Veres Péterről is. Láttam őket egy rendezvényen beszélgetni. Az egyik Biharugra, a másik Balmazújváros, és Kisújszállás is ebben a térségben van.

Papp T.: Ebben az időben nagyon nyomták a költőket, hogy írjanak vonalas verseket. Akkori ismereteim szerint Debrecenben két ember volt, aki állandóan szalalozott ezek között a kötelező dolgok között, az egyik Kiss Tamás, aki tudatosan meg okosan táncolt, a másik Boda István. Bodát emlékszem úgy ismertük meg, hogy ez az a költő, aki csak szerelmes verseket ír. Remek ötlet volt kikerülni a kötelező „egyházi” szöveget. Én nem tartom megbicsaklásnak Tamás bácsi *Kuli* című versét, amit az *Építünk* második számában közölt, 1950 őszén. Nagyon ügyesen, ő a szegénységre, a nyomorra hegyezte ki a mondánivalóját, és a problémát Kínába teszi. Meglepő, utólag meglep, hogy Kéry László és Kiss Tamás nem voltak jóban. Nem látszott rajtuk, hogy haragban lettek volna, de mint két idegen, vagy két seprűnyél, elmentek egymás mellett. Két önálló egyéniség: Kiss Tamás debreceni református pap-költő. Kéry László a *Magyarság* című lapnak volt a főszerkesztője Budapesten, és 1947-ben egy Lukács-cikk nyomán úgy kirúgták, hogy a lába se érte a földet. Számúzták Debrecenbe. Ezt mi nem tudtuk, bár Kéry osztályfőnökünk volt.

Kiss J.: Osztályfőnökünk volt, az indulásnál.

Papp T.: Angolt is és magyart is tanított.

Kiss J.: Nekünk magyart tanított hivatalosan.

Papp T.: Egy darabig igen. Az igazság az, hogy mi csak azt tudtuk róla, hogy egy nagyon okos úr, aki az összes többi tanár közül azzal válik ki, hogy szigorúan úriasan öltözik, és úgy is viselkedik. Ő nem mondta, hogy elvtársak. Belépett az osztályba és azt mondta: uraim!

Albert Zs.: Jártam nála többször Debrecenben, mindig olyan csendes volt, egy kicsit méltóságteljes, egy Weöres Sándornak, Jékelynek, akár Csorba Győzőnek – akik ugyanez a társaság –, Takáts Gyulának, nemcsak a versei voltak avantgárdok, hanem a viselkedésük is szabadabb volt, mintha valami lekötötte, megkötötte volna Kiss Tamást. Talán a gyerekkori emlékek, vagy így született, hát nem tudom.

Görömbei A.: Bizonyos értelemben az is nyilván visszafogta, hogy ő pap is volt, református teológiát végzett, kezdetben papként is szolgálatot teljesített, másrészt pedig visszafoghatta őt az is, hogy egész életében tanárként működött, és ez a tanári fegyelmezettség is jellemezte. Én voltam benn az óráin is, a Kossuth Gyakorló Gimnáziumban volt ő is vezető tanár. Balla Gyula és Nagy János voltak kiváló kortársai, tanártársai. Tamás bácsiból ott is a versek szeretete, az irodalom szeretete sugárzott, de valóban visszafogott személyiség volt, a visszafogottságot, mint említettem, kései költészetében az önirónia tudta aztán színezní. Tamás bácsi nagyon mély ember volt, és nagyon nagy kultúra birtokosa. Mindig csodáltuk a műveltségét, csodáltuk azt, hogy mennyire ismeri másoknak a munkáit. Csokonairól úgy írt nagyon szép regényt, hogy közben a tizenharmadik század végének, tizenkilencedik század elejének egész kultúráját elevenen megmutatta.

Albert Zs.: Egyébként műfordítóként is működött.

Görömbei A.: Műfordításaiban, esszéiben valóban megmutatkozik ez a széles körű műveltség. Különösen Debrecen múltját kutatta nagy szenvedéllyel, mert meggyőződése volt, hogy a nagy kultúrához hagyomány kell, a nagy kultúra mindig messziről jön, és ezáltal válik tartóssá. Írta is az egyik versében, hogy ő annyira megőriz mindent, hogy már ő is megőrzendővé válik. Tehát az őriző egy idő után olyan értékek birtokosa, amelyek

maguk is megőrzésre tarthatnak igényt. Ebben bízott is, hogy ha nem ünneplik, nem kerül is az élvonalba, de abban bízott, hogy az értékei mégis igazi magyar értékek, kulturális értékek, maradandóak.

Albert Zs.: Ez így is van, ezért szerette Oláh Gábort, és nagyon szép verse van Gulyás Pál stílusában.

Görömbei A.: Tamás bácsi Gulyás Pál életművének is nagyon alapos ismerője volt, Oláh Gáborénak is, de valóban, Mata Jánostól kezdve mindenkit kutatott, figyelt, Debrecenben is, a debreceni múltban is. Meghívták Tamás bácsit az egyetemisták a kollégiumukba egy estére, sok író-olvasó találkozó volt a hetvenes-nyolcvanas években, én vezettem be az estjét, és megragadt engem az, hogy az egyik hallgató azt kérdezte tőle, hogy miért ír verset? Tamás bácsi azt mondta, hogy például azért, hogyha valami sérelem éri a világot, akkor azzal segít. Például most kivágtak egy nagyon szép fát, amelyet nagyon szeretett, írt róla egy verset, hogy ez a fa örökké éljen. Ez volt Tamás bácsi, versekben próbálta megőrizni azt, amit másképp nem tudott.

1956 októberében Szigligeten volt Németh Lászlóval együtt. Nagyon színesen mesélte el, hogy Németh László mennyire félt az Esterházy-kastélyban, azt magyarázta Németh László, hogy mekkora szűgyen lenne, ha az elégedetlen emberek itt vernék meg őket, egy Esterházy-kastélyban, magyar írókat. Ezt Tamás bácsi elmesélte rendkívül színesen, és később majd ez egyik esszéjében újra láthattuk. Tehát az élet és irodalom összekapcsolása is jellemezte őt.

Nagyon sok kellemetlen élmény is érte Tamás bácsit, hiszen örökké gyanakodtak rá, mert nem volt jó káder a református papi múlttal. Nagyon-nagyon megszenvedte Erdély elvesztését, újraelvesztését, a romániai magyarság Romániához csatlósását a II. világháborút lezáró békeszerződések idején is. Ő Nagyváradon is tanított, és onnan menekült vissza Debrecenbe. Nagyon sokat mesélt irodalmi élményeiről, nagyon sok Sinka-verset tudott, nagyon szerette Sinka István költészetét is. Meg Weöres Sándorét is. Tehát ez a nyitottság is jellemezte őt.

Papp T.: Én úgy kerültem újra kapcsolatba vele, hogy miután a *Magyar Műhely* Weöres Sándor különszáma 63–64-ben megjelent, mi a folyóiratokat elküldtük minden magyarországi (minden?) – sok magyarországi írónak, költőnek. Be is jött belőle jó néhány példány. Többek között Kiss Tamásnak is küldtünk, nemcsak ezt a számot, már az előzőeket is. Utána kaptam tőle egy levelet, melyben melegen gratulált, hogy milyen jó a szám, és óvatossan feltételezte, hogy én vagyok az a P. T., aki a Fazekas Mihály Gimnáziumba járt.

Újra összejöttünk és leveleztünk egy darabig, mígnem aztán 1965-ben egy Rosenberg Ervin nevű volt fazekasos osztálytársammal, akiből Párizsban bankár lett, s aki szintén tanítványa volt Kiss Tamásnak, megbeszéltük, hogy meghívjuk Tomi bácsit Párizsba. Meg is hívtuk, az öregnek (hát „öreg”? ötvenkét-ötvenhárom éves volt) nagyon tetszett az ötlet. Miután elfogadta, jól felkészültünk arra, hogy majd idevisszük, odavisszük. Lakásként szolgált neki Párizsban a *Magyar Műhely* szerkesztőségi szobája, amelyiket abban az időben a Párizsba járó íróknak, költőknek odaadtunk két-három hétre ingyen. Kimentünk eléje a Gare de l'Est-re, reggel érkezett, emlékszem, nagyon élesen vágta a napsugarak, tiszta volt az ég. Ahogy kiértünk Tomi bácsival a Gare de l'Est-ről, körülnézett, megszólalt, hogy: ugye abban a második házban lakott Victor Hugo? Ekkor meg ekkor. Úgy felkészült az útra, hogy teljesen puffá voltunk, hogy fogjuk mi őt vezetni? Ő lesz a mi vezetőnk! Ez volt az első nagy meglepetés, a másik, ami nagyon érdekes volt, hogy azonnal megcsapta a modernség. Elég speciálisan. Ő a modernséghez valamilyen geometrikus alakzatokat társított. Például azt írja, hogy: „Levélzöld változatos sokszöge vonalak enyhén egymásba nyúló legyezői boulevardok folyama.” tehát a vonalak egymás mellett. Vagy azt mondja, hogy „Ti körök, terek, tengelyek, átlók.”

Albert Zs.: Kassák.

Papp T.: Igen. „Úgy nézlek, akár a gyerekkor rétjeit, mikor az első fűvön rózsaszín csikók heverésztek a napban pümkösd havában. Úgy elhallgatom mily nesztelenül, remegőn hullatják otthon, kertjeink mélyén virágjukat az almafaágak.” Gyönyörűen.

Albert Zs.: Ezt Párizsban.

Papp T.: Ezt Párizsban, vagy közvetlenül Párizs után. A másik, ami meglepett, több verset írt Párizsról, Párizsban, az egyiknek az a címe: *Jó reggelt Párizs!* A másiknak: *A Cité, a Szűz oltára*, és az is érdekes, párizsi verseit mind úgy kezdi, hogy először letesz egy téglát. Valamit, ami nagyon pontos, és változhatatlan. Például úgy nyitja az egyik versét, hogy „Pontosan nyolc óra tizenöt perckor fut be az expressz / a Gare de l'Est-re.” Vagy: „A szőke Szajna öt hid alatt fut el.” Ezek mind ilyen nagyon konkrét dolgok. „A Notre- Dame-ban egy oltár alatt.” „Ez itt a tér.” Ezeket kezdi aztán kibontani. De mindig leteszi előbb azt a téglát, ahonnan elindulunk, ahonnan rácsodálkozunk a világra.

Egyszer elhatároztuk Rosenberg Ervinnel, hogy este elvisszük Tamás bácsit a Pigallerára is. Hát Istenem, ötvenegynéhány éves korában még egy református tiszteletes úr is megengedhet ennyit magának. Jött, nagyon élvezte, nézegette a színes kirakatokat, egyik kávéháznak nyitva volt az ajtaja, igen nagy mellű hölgyek ültek bent a pultnál, kikenve-kifenve, meglehetősen csinosan, elegánsan. Tomi bácsi nézte őket, húztuk, hogy megyünk tovább, de ő még egy kicsit nézi őket. Azt mondja, hogy menjünk be! – Ide nem megyünk be, Tomi bácsi. – Hát miért nem megyünk be? – Mert olyan kávéházba, ahol fiúk ülnek az asztalnál, oda nem megyünk. – Összeomlott az öreg, transzvesztiták voltak mind. De aztán megköszönte, hogy ilyen helyet is mutattunk neki, mert nem is tudta elképzelni, hogy ilyen létezik.

Számomra rendületlenül nagy talány, hogy Kiss Tamás és Kéry nem kerültek közelebb egymáshoz. Kéry a budapesti *Magyarság* című lap szerkesztője volt, olyan emberek írtak a lapba, akik Kiss Tamásnak is közeli ismerősei voltak: Lengyel Balázs, Nemes Nagy Ágnes, Jékely Zoltán stb. Két ilyen nagy ember, hidegen egymás mellett, annak idején, aztán Kiss Tamás nőttön-nőtt, amint térben és időben távolodik, a másikkal viszont ez fordítva történt.

Albert Zs.: Akkor lehet, hogy ezért nem.

Papp T.: Lehet, hogy megérezte.

Kiss J.: Más típusú ember volt.

Papp T.: Ugyanakkor Kormos Pista mesélte nekem, hogy mikor Kéry László száműzésben volt Debrecenben, ő jóban volt vele, Kéry meg valamelyik ismerőse karácsonyra meghívta Pistát Debrecenbe, hogy töltsék együtt az ünnepeket. Mindenki vitt valami hülyéskedő karácsonyi ajándékot. Kéry az *Animal Farm*-ból lefordított egy bizonyos menyenyiséget, és azzal ajándékozta meg a társaság tagjait, amit még az este saját szórakozásukra eljátszottak. Persze, zárt ajtók és ablakok mögött. Ez pedig 1950 karácsonján történt.

Kiss A.: Debrecen is kétféle azért.

Buda F.: És azért az a másik fajta Debrecen a súlyosabbik.

Kiss A.: Mindenhol a másik fajta a súlyosabb, de az értelmiség ott nagyon erősen tartotta magát. És nem csak a humán értelmiség tartott össze. A debreceniségnek az volt a hihetetlen előnye, hogy a vegyésztől az újságíróig, a teológustól a költőig, képzőművészig, mindenki együtt volt, és boldogan voltak együtt, mert az otthonosságot ez adta számukra. A szellemi otthonosságot.

Albert Zs.: Egyébként a korábbi Debrecenben nagy, komoly kulturális irodalmi, zenei élet volt. Legalább olyan, mint később Pécsen, ha nem jobb. Ebbe is tartozott Kiss Tamás, az aztán valahogy elhalkult. Hát nyilván azt is megszüntette a diktatúra. Én magam, gondolom, szívesebben mentem Pécsre, mint Debrecenbe.

Kiss A.: Mindenki így volt ezzel.

Buda F.: Még a debreceniek is.

Kiss A.: Indulni azonban onnan nagyon jó, indulni, az a város nagy röptető, de lehet, hogy a szárnyat le is vágja. Könnyen lehet, hogy az ő közérzetére is hatott.

Albert Zs.: Olyan elégikus volt, lehet, hogy természeténél fogva, de a megjelenése is, a hangja, sugározta a jóságot, az emberséget, poézist.

Kiss A.: De ez megszenvedett dolog volt! És nagyon mélyről került elő, ott a ledöngölt ház, meg a betemetett kút, minden, amikor már a madarakhoz fohászkodik, mert nincs mit tenni, és megvannak, de nincs aki vállalja. Ezzel záródik voltaképpen ez a történet, – hát istenem, de ismerős! Még az sincs, hogy ne haragudj.

Buda F.: Még a szabadságszeretetére hadd mondjak el egy apróságot. Tőle hallottuk, diákok annak idején először elénekelné franciául a Marseillaise-t. Történelemórán. Egy kukkot sem értettünk belőle, de többet ért, mint hat előadás. Igazában neki köszönhetem elsősorban, hogy költő lett belőlem, nyilván anyámnak is, meg apámnak, ám utánuk rögtön Kiss Tamás következik, mert ő olyan szeretettel foglalkozott az én roppant zsenge első verseimmel, érdemükön fölül, és a legelső, legfontosabb szakmai tanácsot tőle hallottam, illetve olvastam, mert le is írta nekem, holott nap mint nap találkoztunk, de elküldte levélben a verseimről írott véleményét: úgy kell megírni a verset, hogy egy fölösleges szó se maradjon benne. Ehhez igyekszem is tartani magamat, eladdig, hogy egy fölösleges verset sem. Azt hiszem, hogy ő is ehhez tartotta magát. Sőt, egészen biztos. Nincs gyomlálni való azokban a versekben. Tiszta, nemes növények.

Albert Zs.: Te is küldted neki a verseidet az *Alföldbe*?

Kiss A.: Nem, ez egy nagyon cifra történet, nem hozzá kapcsolódik. Nekem egy orvos barátnőm, dr. Gombos Katalin titokban adta oda Pákozdy Ferencnek. Én nem is tudtam róla. Csak aztán kaptam a levelet, hogy megjelenik ekkor meg ekkor. És nagy lelkesedéssel fogadták, és ez a fajta reveláció ha nem lett volna akkor, sokkal nehezebb később. Nem olyan volt, amit általában akkor írtak. Én tulajdonképpen orvos barátnőmnek akartam megírni, hogy milyen az, mikor egy ember kiszakad az orvosi egyetemről, egy pályát abbahagy, és keresi a helyét, hogy mire való mégis a világban, s meg sem áll a Hortobágyig. Kifutottam a legeldugottabb helyre, és ott a nagy tücsök ordításban, és abban a nagy tágasságban kezdtem el újra írni. Egészen másféle módon, mint ahogy a zsenéket. Neki akartam megköszönni gyógyulásom, ki látta rajtam, hogy bajban vagyok, kimerültem, de azt is, hogy elbírok a bajjal magam is. És leírtam, hogy hogyan gyógyul a lélek. Most képzelj el egy ilyen írást! Ez tartalmában is furcsa, de formájában végleg furcsa volt, mert nem tűrte a fegyelmezettséget. Egy nagy átváltozásról van szó. És ő meglátta benne, ő, az orvos, a pszichiáter, a művet. És a maga szokott kedvességével, gyöngéd erőszakosságával lépett fel, tudta, hogy én nem vinném el az *Alföldhöz* ezt az írást. Tartottam az íróvá levéstől is, de aztán valahogy magától elindult a pályám.

Albert Zs.: És Kiss Tamás?

Kiss A.: Ő volt az *Alföld* egyik szerkesztője Vásárhelyi Pákozdy Ferenc, az én atyai barátom mellett. Együtt szedték össze a verseket, bírálták meg és rakták össze a lapot, Mocsár Gábor keze alatt. Nagy hármas volt.

Albert Zs.: Mocsár Gábor is?

Kiss A.: Bizony. Nagyon bátor valaki volt, olyan baloldali valaki, akit a baloldallról támadtak legtöbbször. Mindenki valahogyan ötvenhatos érintett volt a társaságban, nagyja, kicsije, mindenki, erről nem beszéltünk, de valahogy mindenki érezte a másikon, hogy túl van már ilyen-olyan dolgokon, és Mocsár Gábor tartotta fölöttünk a tetőt.

Albert Zs.: Ez nagyon érdekes, itt, az irodalmi osztályon is volt egy baloldali ember, aki tartotta.

Kiss A.: Nem ritka. Nem is lehetett más oldali, ugyanis akkor nem lett volna ott.

Albert Zs.: Védett.

Kiss A.: Igen. Hisz a tehetség is ott van mögötte, valami erős emberi minőség van mögötte.

Buda F.: No meg hát az igazi baloldaliság, ne felejtjük el, az elnyomottakért, a gyöngékért, hátrányba szorítottakért emel szót. És ő ilyennek született. Nyírbátorfalván anyakönyvezték.

Kiss A.: Emlékszem, a debreceni kulturális napok egyikén, a lengyel szolidaritás idején, kiállt a mikrofonhoz, és csak ennyit mondott: Ha én még egyszer lapot indítanék, akkor az lenne a neve, hogy Szolidaritás. Helyére ment és leült. Állt a kés a levegőben. Nagyon bátor valaki volt. És még valami: azt hiszem, hogy ez a felosztás, hogy bal meg jobb, nem is életképes. Számomra legalábbis nem. És párthoz sem tartoznék, és azt hiszem, az itt szívből emlegetett Kiss Tamás úgyszintén nem. Mert az ember több ennél, ráadásul más-másféle, és ő is így válogatott közülünk. Gondolom. Sok bajtól szabadulna meg ez az ország is, ha a maga egészében látná a dolgokat.

Buda F.: Nagyon ritka dolog, hogy valaki egész arcát, emberi valóját úgy megőrizze kilencven éven keresztül, ahogy Kiss Tamás megőrizte. Olyan volt kezdetől fogva, mint amilyennek megismertem, fél évszázadon keresztül. Kicsit ráncosabb lett a bőre, kicsit a szeme is homályosabb lett, de se meg nem pohosodott, mint sok öregember, sem a csontjára le nem száradt, szóval, valahogy olyan egymetszésű személyiség maradt.

Kiss A.: És nem kellett mentegőznie.

Buda F.: Nem volt miért.

Kiss A.: Pedig hát mindenféle érák változtak.

Buda F.: Volt benne töredelem. De csak egyvalaki iránt.

Kiss A.: Akinek a végtelen tenyerében végül is ő elszaladt. Megfutott. Igen.

Albert Zs.: Én azt gondolom, persze, sokat jelentett az, hogy jó családja volt. Gyönyörű, hozzá illő felesége, Kobzos Kiss Tamás, a fia, lánya, vállalta ezt a kööttséget is.

Buda F.: Az én első mentorom Tamás bácsi volt. Ádám fiam, amikor ő is ráadta a fejét, és jobb meg bal karját a kobzra, Kobzos Kiss Tamást kereste fel, akit viszont én kereszteltem el Kobzos Kiss Tamásnak. És hátha még nincsen vége a sornak, Tamás bácsi mindannyiszor nagy örömmel, büszkeséggel emlegette Eszter nevű unokáját, Tamásnak a kislányát, aki japán szakos, s aki gyönyörű haikukat fordít magyarra. Egy ilyen pátriárkaélet nem is szakadhat meg, folytatása van, mint Ábraháménak.

Görömbei A.: Azt gondolom, hogy Debrecen hagyományaihoz, értékeihez szervesen hozzátartozik. Az is nagyon kedves volt, hogy év végén az írócsoportban mindig összejöttünk, egy koccintásra, és ekkor köszöntöttük mindig Tamás bácsit is Tamás-napon. Akkor Lilla néni hatalmas mennyiségű pogácsát sütött erre az alkalomra, és már mindenki várta, hogy megjelennek Tamás bácsiék, és a finom pogácsa eszegetése közben anekdotáztunk, beszélgettünk.

Ő mutatta be nekünk nagyon szeretett fiát, Kobzos Kiss Tamást is, aki azóta is nagy szeretettel ápolja édesapja emlékét és művészetét, tovább élteti azzal is, hogy az ő verseit is éneкли, továbbadja másoknak. Emlékestet is tartottunk már Tamás bácsiról, és a fia ott is főszereplő volt. Ez a családi összetartozás nagyon szép volt. Lánya is, fia is ott volt közöttünk, ismertük, ismerjük, szeretjük őket.

Beke József

Édös anyanyelvünk

(Gondolatok a Kecskemét környéki ö-ző nyelvjárásról)

„...az anyanyelv: maga a nép” (Illyés Gyula)

1. „Szólj, s ki vagy...”

„A végzet egy mértanórán ért utol. [...]

A táblánál álltam, körzővel, vonalzóval s a jó tanulók biztonságával szerkesztettem az ábrát, az aznapi leckét. Egyenest húztam a B és F pontok között. »Mondd is, amit csinálsz« – szólt hozzám a tanár.

– Egyenest húzok a bé és áff pontok között – feleltem. A tanár mosolyogva felütötte a fejét. »Mi között?«

– A bé és áff pontok között – ismételtem. [...]

– Nem áff, hanem eff.

– Igenis.

– Mondd ki, hogy eff.

– Áff, – mondtam tisztán és félreérthetetlenül.

– Nem áff! Mondd, ahogy kell.

Hallgattam. Tudtam, hogy nálunk tájszólásban beszélnek, nem ö-vel, amit később igen szépnek találtam, hanem az e-t hol egész zártan e-nek, hol nyíltan, csaknem á-nak ejtve... [...]

– Hová való vagy? – kérdezte a tanár.

Nem válaszoltam.

– Pusztai! – kiáltotta valaki.”

Eddig az idézet Illyés Gyula remekéből, a *Puszták népe* című könyvből. Ez pedig Czine Mihály utószavából való: „A világ, amelyről a P u s z t á k n é p e tudósít, visszavonhatatlanul elmerült...”

Szerencsére így van. (A tájnyelv azonban szerencsére nem teljesen.) A mű fenti részlete ma is tanulsággal szolgálhat, többféleképpen is. Kezdjük az idevalósi fülnek legszebben hangzóval: Illyés – amint írja – később, amikor megismeri, „igen szépnek” találta az ö-ző beszédet. (Hozzáteszem: nem egy más vidékről való ismerősöm nyilatkozott már hasonlóan.)

A második tanulság már súlyosabb: nyelvjárás iskolai megítélése. A folytatásból ugyanis az derül ki, hogy az Illyés által szimpatikusnak festett tanár pusztai jóindulatból és kezdetben türelmesen próbálja rávezetni a helyes kiejtésre: „...megmagyarázta, hogy okvetlen meg kell tanulnom, mert különben hogy tudhassa ő, melyik betűre gondolok?” A dolog azonban mégis tragikusan végződik: „Elég hosszas rábeszélés után, amelyet az osztály helyeslő harsány nevetése tarkított, a fiatal tanár végre dühbe gurult, s kiutasított az osztályból.” Tehát a

költőt itt éri az első nagy iskolai kudarc, mert képtelen egyik napról a másikra megtanulni az *e* hang helyes kiejtését, inkább elszökik az iskolából.

Sok-sok évvel később Illyés *Jegyzőfüzetének* egy frappáns kis epigrammájában talán éppen erre a gyermekkori élményre épít, amikor így mutatja be a világ változását: azt, hogy a Balaton partján egyszerű emberek is nyaralnak, s figyelemre méltó megjelenésük ellentétben áll megszólalásuk minőségével:

Új nép a parton

*Fürdőruhában szép lépésű nő –
Jó alakja az eleganciája.
Hogy ideillik! Mily „előkelő”!
S mi mindent mond el, ahogy kisleány
pillantva elkiáltja:
„Hun mész te, Fercsi! Vigyázz, beeső!”*

E kis versikéből is, az előbb idézett iskolai jelenetből is érződik a harmadik tanulság, amiről Illyés így ír: „Nagyapa is gúnyolódott néha velünk, mert ő alföldiesen beszélt; igaz, hogy néha mi is nevettünk az ő szavain.” Szóval a nyelvjárási beszéd természetes következménye a gúnyolódás, a kinevettetés. Ez a – korántsem öröktől fogva létező – probléma nálunk sajnálatosan máig él. Talán éppen azért, mert nyelvjárásaink oly kevésbé különböznek egymástól, hogy a megértést soha nem veszélyeztetik, jóformán csak hangzásukban térnek el, s ez a másféle hangzás okozhatja, hogy sokan a vidékiséget, sőt a műveletlenséget bélyegzik azokra, akik nem a szintelen „egységes” nyelven szólalnak meg. Bárczi Géza nyelvészprofesszor megállapításait idézem: „Két magyar ember mindig megérti egymást, még ha az egymástól legelütőbb két nyelvjárást beszél is, de megérti általában az irodalmi nyelvet is.” [...] „Nem így van a nyugati nyelvekben. Egy pomerániai német a svájci német nyelvjárást éppúgy nem érti, mint akár az angolt [...] a milánói és a nápolyi egymás számára teljesen idegenül hatnak”. – „Nyelvjárásba született ember franciául (irodalmi nyelven) az iskolában tanul meg– [...]. Tehát a nyugati országokban a nyelvjárások és az irodalmi nyelv között hatalmas szakadék tátong, míg nálunk a két pólus között a kapcsolat nem szakadt meg, ellenkezőleg, mindvégig szoros maradt”. És idézhetem Nádasdy Ádámot, a kitűnő műfordítót is: „Angliában [...] az emberek nyugodtan beszélnek a maguk dialektusát, és fittyet hánynak arra, hogyan beszél a királynő.” Azt pedig bárki ellenőrizheti, hogy a német televízió kvízműsoraiban a versenyzők mind a maguk nyelvjárásában ejtik a szót, senkinek eszébe sem jut, hogy ezen mosolyogjon. Bezzeg, ha nálunk egy idevalósi szépen ö-zne hasonló helyzetben! Félve a kinevettetéstől, mi csak itthon, magunk közt beszélünk a saját nyelvünkön (meg a piacon meg az utcán meg a buszon), de ha nyilvános szereplésről, hivatalos megszólalásról van szó, akkor a szavunk mindjárt másképp hangzik.

Ilyen módon sokunknak két anyanyelvünk van. Ne szégyelljük! Egyik szebb, mint másik!

*

2. Nyelvjárás és tudomány

Nem ellentmondás, hanem a nyelvek öntörvényeiből fakadó általános jellegzetesség, ha így fogalmazunk: „Kezdetben vala a nyelvjárás”. Ugyanis természetesnek látszik, hogy a valamikori szinte általános írásnélküliség körülményei között kizárólagos volt a nyelv-

járás beszédmod. Ezt bizonyítják a régmúlt századok írásos emlékei, mégpedig nemcsak a könyvnyomtatás előtt született írásművek, hanem jóformán a XVIII. század elejéig a nyomtatott könyvek is, hiszen az egységes írott magyar nyelv kialakulásáig minden alkotó a maga anyanyelvjárása szerint írt, ezen legfeljebb a nyomdász igazított valamit.

Nyelvtudósaink figyelme a XIX. század vége óta fordult a nyelvjárások felé; ez a tudatos vizsgálódás része volt a nyelvújítási mozgalom utóhangjainak, de hozzátartozott a népiesség igazi kiteljesedéséhez is. A *Tudományos Gyűjtemény* egyik szerzője már 1832-ben arról panaszkodott, hogy szűkebb pátriájának nyelvjárása „mióta ... az olvasás a köznép között is inkább elterjedt, teljes elenyészéshez közelget”. (Ma már tudjuk, hogy ez a „teljes elenyészés” máig sem következett be – szerencsére.) A *Magyar Nyelvőr* szerkesztői jóformán másfél évszázada meg-megújulóan azzal serkentették gyors munkára a kutatókat, hogy a nyelvjárások hamarosan eltűnnek, ezért a tudományos felméréssel sietni kell, „mert a 24. órában vagyunk”. Bizonyos, hogy a XIX. századtól az iskolázottság, a XX. században a rádió, majd a televízió elterjedése látványos „csapást mért” a nyelvjárásokra, és előrevetítette a nyelvjárási jelenségek elsorvadását, azonban ma már azt is megállapíthatjuk, hogy ez a folyamat mintha lelassult volna, és a nyelvjárási jelenségek bizonyos körülmények közé visszaszorulva ugyan, de mégis élnek. Szerencsére, mert gazdagítják, színesítik anyanyelvünket.

Ha valaki arra kíváncsi, hány nyelvjárásról beszélhetünk a magyar nyelvterületen, nem egyszerű a válasz. Egy modern, a XX. század második felében lezajlott részletes nyelvjárási adatgyűjtés anyagából jött létre *A magyar nyelvjárások atlasza*, majd ennek felmérési adatai alapján készült el Imre Samu 1971-ben megjelent, *A mai magyar nyelvjárások rendszere* című könyve. Ebben a szerző négy „nagyobb nyelvjárási egység”-et, úgy mint a nyugati (vagyis dunántúli), az északi (vagyis palóc), a keleti és a déli nyelvjárások csoportjait különíti el egymástól, de ezeken belül összesen harmincöt nyelvjárástípust nevez meg, sőt beszél még nyolc úgynevezett nyelvjárásszigetről is. Világos ebből, hogy minél részletesebb a magyar nyelvjárások felmérése, annál inkább kiderül, milyen bonyolult, sokrétű, egymáshoz sok-sok szállal kapcsolódó, illetve kölcsönösen egymásba átszűrmlő rendszerrel van dolgunk, olyannal, amely ezer színnel gazdagítja a nagy egészet, az egységes magyar nyelvet.

Ha a magunk helyét keressük ebben a sokszínűségben, akkor azt a déli nyelvjárás-csoporton belül találjuk meg. Ez nyugaton áttekint a Dunántúl hozzánk közel eső déli részére is, a Duna–Tisza közén északról Nagykőrös határolja, keletről a Tiszát mifelénk nem, csak lentebb, Szegednél éri el, ott azonban átlépve áttekint a Tiszántúl legdélebbi részére, Hódmezővásárhely, Makó vidékére is. Gyakorlatilag ez az úgynevezett ö-ző nyelvterület, azonban teljesen egységesnek egyáltalán nem nevezhető, mert jó néhány olyan település van benne, amelynek nyelvhasználata nem ö-ző jellegzetességei miatt szigetnek tűnik.

A *Nyelvatlasz* felmérései alapján ezt a déli nyelvjárási csoportot három nyelvjárási típusra lehet elkülöníteni. A miénket *kiskunsági* nyelvjárástípusnak nevezi a szakkönyv, mondván, hogy ehhez tartozik Nagykőrös és Kecskemét vidéke. Némely jelenségek miatt elkülönül ettől a *Szeged vidéki* és a *Baja környéki* nyelvjárástípus. A felmérésekből valószínűnek látszik, hogy a „legerősebb” ö-zés talán Hódmezővásárhelyen tapasztalható: *csöndöt*, *högök*, *szörződés*, *meszöl*, *csöndör*, *mönnyország* stb.

A *Nyelvatlasz* szerint környékünkön hét kutatópont nyelvhasználata mutat olyan azonosságokat, amelyeknek alapján meghatározható ez a mi kiskunsági nyelvjárástípusunk: Dunapataj, Dunavecse, Izsák, Kiskunmajsa, Kunszentmiklós, Nagykőrös, Soltvadkert voltak az ide tartozó felmérési helyek. Ha képzeletben elhelyezzük ezeket a térképen, látható, hogy igen hézagoss adatgyűjtés volt ez, akkor is, ha ez volt az egész magyar nyelvterület

eddig legalaposabb nyelvjárási felmérése. Mégis: egyrészt a nagy hézagok miatt, másrészt az adatgyűjtés óta eltelt fél évszázad feltehető nyelvi változásai miatt is igen fontos lenne egy újabb és részletesebb felmérés legalább közvetlen környékünk, régióink nyelvi helyzetéről. Annál is inkább, mert a *Nyelvatlasz* adatait összegző említett könyvből nem derül ki, melyik nyelvjárástípusba sorolható igazából például Tiszakécske és Alpár, ahol volt felmérés, illetve Kiskunfélegyháza és Lajosmizse, ahol nem is volt.

A feladat tehát világos: szükség lenne egy regionális, tehát városunk közvetlen környezetét érintő felmérésre. A részletes vizsgálódások ugyanis azt bizonyítják, hogy gyakran egymással szomszédos, 10–20 kilométerre fekvő települések nyelvi adatai között is viszonylag nagy eltérések lehetnek. A kisebb tájegységek nyelvatlászai ugyanolyan fontosak és szükségesek, mint a nagy, összefoglaló felmérések. „Ezekben tárul fel ugyanis igazában a nyelv nyüzsgő élete: szavak és formák [...] áramlása, harca, szomszédos nyelvjáráások eltérő jelenségeinek összezapása, területi nyelvváltozatoknak kölcsönös egymásba hatolása [...] a helyi nyelv ellenállása [...] a nyelvi rétegződés finomabb árnyalatai... stb.” – írja Bárczi Géza professzor.

3. „Hírös város...”

Így kezdte Petőfi egyik nevezetes versét, s ezzel beleírta a magyar irodalomba és köztudatba nemcsak a *Kecskemét*, hanem a *hírös város* kifejezést is, megteremtve e három szó összetartozását is. Éppen ezért „védett” – szónak kell lennie a *hírös*-nek, hogy csakis egyedül Kecskeméthez kapcsolódhasson! Nagyon helyes, hogy egyre több intézmény, vállalkozás, kulturális és gazdasági egység nevében szerepel úgy, mint a városhoz kötődés jele, mint afféle „epitheton ornans”, vagyis díszítő, de legalábbis megkülönböztető jelző! (A 2006-os telefonkönyvben 27 adat kezdődik „Hírös”-sel.) Több mint hetven éve már, hogy elindult a „Hírös hét” máig élő sikersorozata, s ő-vel viszi hírünket ország-világ számára. Öröndetes, hogy a helyi televízió alighanem legnézettebb műsora is a „Hírös hírek” főcímet visel. Vigyázniuk is kell az illetékeseknek erre az egyediségre, arra, hogy más városok ne orozzák el – ha már Petőfi megajándékozott bennünket ezzel az egyetlen autentikus „hírös” jelzővel. Olyan érték ez, amely csak a miénk. Jogunkat az is aláhúzhatja, hogy a magyar irodalomnak van ugyan még egy nevezetes vessora, ahol kapcsolódhatna a *hírös* szó egy városhoz – de nem kapcsolódik. Ugyanis Arany János a szomszédos Nagykőrös jellegzetes pásztoralakjáról szóló versében így írt: „Hej Nagy-Kőrös híres város...” (annak ellenére, hogy a versbeli Marci bácsi bizonyára ő-vel mondta volna). Illetéktelenül szokták ugyan a tájékozatlanok Szegedet is illetni e jelzővel, bizonyára a „Kis kutya, nagy kutya...” kezdetű nóta alapján. Csakhogy abban sincs „hírös”, mert így szól: „Szeged híres város, Tápéval határos...” Ha „hírös” lenne benne, akkor a Szeged is „Szöged” lenne.

4. A mi ő hangunk

Kétségtelen, hogy közelebbi s távolabbi környékünk sajátos nyelvi jellegzetességét az ő hang fokozott használata adja. Sok más egyéb jellemző mellett valóban ez a hang teszi elsősorban felismerhetővé az idevalósi ember beszédét, hiszen mi sok olyan helyen használjuk, ahol a köznyelv nem ő-t használ. Ilyen hang korántsem minden nyelvben van, például az oroszban sincs, és a miénkben sem mindig volt. Legkorábbi nyelvemlékeinkből az állapítható meg, hogy „fiatal” hangja ez nyelvünknek, hiszen a honfoglalás előtt nem is létezett. Nevezetes korai nyelvemlékünk, az 1055-ből való *Tihanyi Alapítólevél* idején

még nem valószínű, hogy az *ö* hang általánosan használatos lett volna, de első versünkben, az 1300 körül keletkezett *Ómagyar Mária-síralomban* már olyan szavakat is találunk, amelyekben valószínűleg volt már *ö*, csak a leírása ütközött nehézségekbe, hiszen a latin betűrendszerben nem volt jele.

Amint a magyar nyelvű írott emlékek szaporodtak, jól tükrözték a századokkal előbbi magyar nyelvhasználat változatos voltát, a különböző nyelvjárásokat. Érdekes, hogy igen nagy az *ö-ző* nyelvjárás kódexek száma a más nyelvjárásúakhoz viszonyítva. Ez arra mutat, hogy volt olyan időszak, amikor a kolostorokban – ahol a legtöbb kódex született – a beszélt és az írott nyelv is igen határozottan *ö-ző* volt, és nem csupán a mai *ö-ző* nyelvtérületen, hanem sokkal szélesebb körben. Az sem elképzelhetetlen ennek fényében, hogy ha nem jön közbe a török világ – amely éppen a mi nyelvjárásunk területén semmisítette meg szinte teljesen az írott emlékeket, s irtotta ki vagy kergette el a lakosság nagy részét –, akkor nem az *e-ző*, hanem az *ö-ző* vált volna az írott nyelv alapjává. Bárczi Géza így ír erről az ún. kolostori *ö-ző* típusú nyelvről: „...ebből esetleg kifejlődhetett volna egy *ö-ző* normájú irodalmi nyelv.” Szóval: a történelem alaposan beleszólt a magyar nyelvfejlődésbe, közelebből pedig a mi *ö-ző* nyelvjárásunk sorsába.

A XV. sz. első felében az ún. *Bécsi Kódex* írója vagy másolója használt már olyan *o* betűket is (a kerek jelet alul kis farokkal toldotta meg), amelyek kétségtelenül az *ö* hangot jelölik, de első nyomtatott könyveinkben még sokáig nem találhatunk *ö* betűt, mert a nyomdák betűkészletében nem volt. Amikor Zrínyi Miklós 1651-ben megjelenteti nevezetes *Adriai tengernek Syrenaia...* című könyvét, a bécsi nyomdában sincs sem *ö*, sem *ü* betű, ezért ezeket úgy nyomtatják, hogy az *o*, illetve az *u* fölé kis karikát, mellékjelet tesznek. A nyomdai *ö* betű végleges megjelenése egy olyan bibliafordítás megjelenésétől számítható, amelyet Leydenben nyomtattak 1719-ben, s amelyben Komáromi Csipkés György az első teljes bibliafordításunkat, Károlyi Gáspár nevezetes *Vizsolyi Bibliáját* igazította át, mégpedig úgy, hogy a szövegben egyébként is csak ritkán található *ö-ző* alakokat többnyire kigyomlálta: *hitöd* helyett *hitedet*, *vöttetek* helyett *vettetek*-et írt. Ez már a mai nyelvi sztenderd felé mutató *e-ző* irányzat erősödését jelezte. Ugyanekkor a nyomdász Misztótfalusi Kis Miklós is kifejezetten hibásnak tartotta elődeinek *ö-ző* formáit, szerinte pl. a *fölött* egyenesen hibás szóalak.

Ha már szóba került ez a „hibás” *fölött* szó, tanulságos lehet kitérni sorsára. Bizonyos, hogy a tövében lévő *föl* igen ősi szavunk. Jelentése kezdetben ‘magasabban fekvő vidék’, később ‘a tej felszínén megsűrűsödő réteg’, a XV. századtól pedig ‘valaminek a felső része’. (Érdekes, hogy a tejnek csak *főle* van, nem *fele*, mégis így írják néhol: tejfel.) Régi nyelvünkben a *fel* és a *föl* alak egyaránt használatos volt, nem jelentésbeli, csupán nyelvjárásbeli különbség volt köztük. Ma is így van pl. a *felett* ~ *fölött* szópár esetében. Azonban a *felé* ~ *fölé* esetében már jelentésbeli különbséget látunk: a *felé* ma oldalirányt jelent, a *fölé* pedig a valami tetejénél föttebbi hely irányát. Igen érdekes, hogy Katona József a *Bánk bán*ban szándékosan kerülte a szülőföldi ízeket, és ennek a következményeként nemzeti drámánk egyik szava ma már félreértést okozhat. A király helyettese, Bánk bán ugyanis így beszél: „Nagy volt az a hatalom melyet kezembe / tettél le. Itt dörgött markomban egy / ország felébe mért ménkö csomó...” Aki felfogja, hogy ebben a mitológiai Zeuszt idéző képben a markában tartott ménkö csomó a korlátlan hatalom jelképe, rögtön kérdése támad: ez a nádori hatalom miért csak az ország felére és nem az egészére terjed ki. Akkor válik világossá a dolog, ha tudjuk, hogy a *felébe* itt *fölébe* jelentésű, tehát az egész ország fölött érvényes hatalomról van itt szó! Hasonló félreértésre adnak okot az *e-ző* nyelvjárású vidékekről való Kölcsey e közismert sorai is: „Nyújts feléje védő kart, / Ha küzd ellenséggel”. Itt sem azt kéri a költő, hogy Isten *felénk* nyújtsa védő karját, hanem *fölénk*. (Egyébként Kölcsey annyira erősen *e-zik*, hogy verseiben ilyeneket ír: „bükkem”, „völgyen”).

Amikor nálunk az egységes irodalmi nyelv végleg kialakul a XIX. század elején, az jellemző rá, hogy alapvetően az e-ző nyelvjárásokra épül ugyan, mégis elfogad igen sok ö-ző szóalakot is, akár úgy, hogy az alakvariációk között jelentésmegoszlás jön létre (mint a *feléje* – *föléje* esetében); akár úgy, hogy az ö-s alak válik a nyelvi sztenderd részévé (pl. *sör*, *mögött*) és az e-s alak a nyelvjárásba szorul (*ser*, *megett*); akár úgy, hogy mindkettőt egyenlő értékűnek tekinti (*fel* – *föl* igekötő). Köznyelvünkben is van ingadozás az e-s és az ö-s alakok között, jól mutatja ezt az, hogy a múlt század hatvanas éveiben megjelent nagy értelmező szótárunk a *söpör* szót így magyarázza: „seprűvel tisztít”, tehát az ige: *söpör*, az eszköz: *seprű*. Ugyanitt azt találjuk, hogy ez az ételnév se nem *tepertő* (mert az népies), se nem *töpertő* (mert az tájnyelvi), hanem *töprtyű*, tehát úgy hivatalos, ahogy a mi vidékünkön mondják! Nyelvünknek ez az ötvöző jellege eredményezi, hogy az irodalom nyelve sohasem szakad el igazán a népnyelvtől. Nem hiába mondta ki a XVIII. század legvégén a *Debreceni Grammatika*: „a magyarok között ... a köznépnél vagy a tiszta magyarság”. Így vélekedik aztán Csokonai, Arany, Petőfi, Ady is; irodalmunk igazi nagyjai gyakran merítenek is ebből a népi gyökerű nyelvtengerből – ugyanúgy, mint Bartók és Kodály a népzeneiből.

5. Anyanyelvjárásunk

Ennek főbb jellemzőit keresve induljunk ki abból, mit mond róla a már említett szakkönyv. Első megállapítása szerint az itt használt hangok megegyeznek a köznyelviekkel, de három olyan magánhangzónk is van, amely a köznyelvben nincs. Egyik az úgynevezett zárt *ë*, amely nagyjából a rendes *é* rövid párjának tekinthető. A szomszédos tiszai nyelvjárásokat jellemzi igazán, ott embër-t, kënyér-t, lëmëntem-et mondanak, mi pedig ezt ejtjük pl. az *égy*, a *në*, a *tëgnap* szavakban. Ismert az is, hogy a XX. század elején voltak, akik megpróbálták a köznyelvben általánossá tenni ezt a zárt *ë*-t a nyelvünket túlzottan jellemző nyílt e-k egy részének kiváltása céljából. Állítólag egy időben a színészeket is meg akarták tanítani ennek a használatára, így ez lett volna az egyetlen nyelvjárási hang, amely polgárjogot nyert volna legalább a színpadi nyelvben anélkül, hogy külön betűje volna az ábécében. Bizonyos, hogy az *ë*, szebbé, mert változatossá teheti a beszédet. A mostanában újra élvezhető régi filmekben fel-feltűnik egy-egy olyan színész, aki szépen él vele (pl. Rózsahegyi Kálmán, Kis Ferenc). Az igazi *ë*-zö beszédmodot megtanulni azonban éppoly kevésbé lehet, mint bármely másik nyelvjárást, amelybe nem születünk bele. Sokan azt hiszik, hogy az *ë*-zö beszédben éppen ott kell mindig *ë*-t mondani, ahol mi *ö*-t mondunk és fordítva, de nem ilyen egyszerűek a nyelvjárások! Sem oda, sem vissza nem mindig igaz a két hang megfordíthatósága: a tiszai *ecët* nálunk nem *ecöt*, viszont az itteni *végöm* túl a Tiszán nem *végëm*, hanem *végem*, sőt a Tisza menti *gërënda* nálunk nem *görönda*, hanem ugyancsak *gërënda*! Ha pedig valaki csak úgy itt-ott beszúr egy-egy zárt *ë*-t, éppúgy mosolyt fakaszthat a hozzáértőkben, mint amikor nekünk valaki *ömbör*-t vagy *köcské*-t mond. (A mosoly nem a nyelvjárást, hanem annak rossz használatát illeti!)

Hasonlóképpen nem köznyelvi az a hosszú *ā* és hosszú *ē*, amelyet itt ejtünk: *mëre*, *ëre*, *āra*, *āma*, *ēső*. Valójában hangtanilag ezek a rövid *a* és *e* hosszú párjai annak ellenére, hogy ábécénk másképp fogja föl őket: az *a* hosszú betűpárjának az *á*-t, az *e* hosszú párjának pedig az *é*-t tekinti. Nemcsak az előbbi zárt *ë*, hanem ez az utóbbi két „ábécén kívüli” magánhangzó is megtalálható a miénk mellett még néhány más nyelvjárásban is. Nálunk azonban különösen jellemző: *szāma*, *āsó*, *avvā*, *asztāra*; *röggë*, *ëmönt*, *vödörrë*.

Megállapítja a szakkönyv, hogy mifelénk a köznyelvtől eltérő í-zés alig jellemző, néhány példa azért van rá: *penészös*, *kukoríkol* stb., viszont teljesen általános az ilyenfélékben: *fejít*,

fejibe, kezit, kezibe stb. (Ez utóbbit már nem is sorolhatjuk a nyelvjárási í-zés körébe, inkább általánosan népiesnek nevezhető például ebben: *Kezit csókolom*. Sőt néhány XX. századi író nyelvében is gyakori, pl. Németh Lászlónál.) Előfordul viszont néhány szóban a köznyelvi *ó* és *ő* helyett *ú* és *ű*: *azúta, túrú, kű, gyöplű, heffű*, de ez nem annyira általános, mint Szeged vidékén, ahol ezek is így hangzanak: *rúzsza, lú, búr*.

Ugyancsak magánhangzós probléma, hogy az *l*-nek nemcsak olyan hatása lehet, hogy az előtte lévő magánhangzót megnyújtva eltűnik (ezt nevezik röviden pótlónyújtásnak is), hanem az is, hogy az előtte álló magánhangzót megváltoztatja. Így lesz például a -tól, -től, -ről, -ről ragból -tú és -tű, -rú, -rű: *ettű, attű, érű, árű*. Itt azonban néhány megjegyzést kell tenni. Szó sincs arról, hogy minden szóvégi *l* ugyanúgy viselkedne, vagy minden magánhangzó + *l* hangkapcsolat esetében egyforma jelenségek játszódna le. A dolog sokkal bonyolultabb. Ebből a példából: „A szél észak felű fúj, de felüllem fújhat” azt látjuk, hogy itt az *l*-lel többféle hatás is összekapcsolható. Először is megváltoztatta az előtte álló magánhangzót, tehát a *felől* ő-jéből *ű* lett. Másodszor: maga az *l* eltűnt: *felű* lett. Ha azonban utána magánhangzó áll, akkor nemcsak megmarad, hanem megnyúlik, és ugyanakkor az előtte lévő magánhangzót éppen nem nyújtja, hanem megrövidíti, így a végső alak: *felüllem, belülled, tülled*; de megint más lesz a helyzet, ha utána mássalhangzó kerül: *fölűrű, belűrű*. Az is megjegyzendő, hogy a szóvégi *l* korántsem mindig tűnik el. Ha ugyanis az *l*-t magánhangzóval kezdődő szó követi, akkor megmaradhat a kiejtésben: „Elöl üll a masinista”. Ugyanígy ebben a mondatban is: „Előtte vki *elől* az ételt.” De ez nem vonatkozik minden hasonló esetre, mert: valamit „az embör *féretősz*, hogy mögmaraggyon”, de a gyerekek így szól: „*Félre* gyere haza, nē háromnegyedre!” Vagy: ami *fölül* van, az minálunk *fősző*, de ami finom, az *főlségős*, nem *főségős*, belőle nem maradhat el az *l*. Elmaradhat ezekben: *āső, bēső, kūső*; de nem maradhat el semmiképpen az ilyen esetekben: *falba, faltű*; vagy: *főtőszöm* valahova, de: *föltétel* nékű, nem: *főtétel* nékű.

Az *l* hangnak ez a pótló-nyújtó jelensége általában jellemzi a népnyelvet az ilyen szavakban: *főd, ződ, vót, bót*. Íróink igen gyakran ilyenekkel érzékeltetik valamely szereplőnek a népies beszédmódját. A mi nyelvjárásunkban az *l*-nek a kiesése jóformán általános, nem csak bizonyos szavakban jelentkezik, nem is csak az előtte lévő magánhangzó megnyúlásával együtt, hanem anélkül is: *talának, beszétiünk, erőttet*. De a legutóbbi alak, az *erőttet* mutatja, hogy bonyolult dolog ez: itt nem az *l* előtti magánhangzó nyúlt meg, hanem a kiesett *l* utáni mássalhangzó. A *kűttem, fekűttem* esetében megint mást látunk: az *l* mellett a *d* is kiesett, az utánuk álló *t* nyúlt meg. Nagyon érdekes az a különbségtétel, amit nyelvjárásunk ugyanannak az igének a múlt idejű, illetve a befejezett igenévi alakja között tesz. Az a két szóalak, amely leírva teljesen egyforma: „használt”, az mifelénk kiejtve más és más lesz a grammatikai minőségétől függően. Tehát: az a ruha, amit valaki már használt (kiejtve: *hasznát*), az már használt (kiejtve: *hasznátt*) ruha; ugyanígy jelentkezik a különbségtétel ebben is: „valaki tegnap egész nap *kaszá*t, hónap mög a *kaszá*t fűvet összegyűti”.

Az *l* hanggal kapcsolatban látott sajátos, „nyújtó-kieső” jelenséghez némileg hasonló tapasztalhatunk bizonyos határozóragok viselkedésében is: ezek végső mássalhangzója is eltűnik, ugyanakkor pedig megnyújtja az előtte lévő magánhangzót. Ilyen a -hoz, -hez, -höz (amelyek közül a -hez-t nem is használjuk!): *almáhő, embörhő, verébhő, ehő*. Ilyen a -szor, -szer, -ször (ebből sem használjuk a -szer-t!): *kéccő-háromsző*; ilyen a -kor rag is: *őtkő, hatkő*, sőt az -ért rag is: *sē Pérez, sē ingyen; miē-mijé*.

Ha már az *l* hangnál tartunk, meg kell említenünk, hogy néhány szóban – a köznyelvvell ellentétben – csakis ezt használjuk: *lány, luk*, néhányban egyaránt használatos az *l*-es és a *j*-s ejtésű alak is: *taliga – tajiga, saláta – sajáta, malter – majter*.

Ugyancsak az *l* hang sajátossága, hogy nemcsak kieshet, hanem éppen kiesésének népies hatása miatt humoros betoldása is előfordulhat. Gyerekkoromban azt, aki pestiesen

volt-ot és *bolt*-ot mondott, a szerintünk fölösleges *l*-ek miatt így figuráztuk ki: „piskoltát öszik, szoldát iszik rá”. Csakhogy az *l*-nek ilyen betoldása nyelvünk történetében valóban előfordult. Ugyanis pl. ezek a szavak: *boldog*, *bölcs*, *hold*, *oltalom* bizony évszázadokon keresztül *l* nélkül voltak: bódog, bôcs, hód, ótalom (őrzi ezt pl. a máig meglévő Bódogh családnév), ezekben a más szavak mintájára, analógiájára megjelenő *l* eredményezte az előtte álló magánhangzó megrövidülését. Hogy itt is lássunk egy érdekességet: a mi vidékünkön a *boldog* és a *hold* ejthető *l* nélkül, de a *bölcs* aligha, viszont a *bölcső* lehet *bôcső*! Anélkül, hogy minden hasonló, látszólag logikátlan jelenségnek pontos nyelvtani okát megmagyaráznánk, tudnunk kell, hogy ezeknek a grammatikában leginkább megvan az okuk. Hogy csak egy példát lássunk: a *nézöl*-, *viszöl*-félek végéről elmaradhat kiejtésben az *l*, de a látszólag hasonló *ebédöl*, *éneköl* végéről nem, ugyanis más a nyelvtani szerepe: az előbbiek végén személyrag, az utóbbiak esetében pedig igeképző.

Hasonló „érdekességek” persze bőven sorolhatók az *ö* használatának köréből is. Sajátságosan viselkedik ugyanis úgynevezett kötőhangzói szerepben az *-s* melléknév-képző előtt, mert gyakran jelentésmegkülönböztető szerepe van. Így pl. a tú *högyös*, de a vidék *högyes*, a szó lehet *mézös*-*mázos*, a méz is *édös*, a föld *göröngyegős*, de a barátunk csak *kedves*, a föld *nedves*. A röndből a melléknév *röndös*, a csöndből viszont *csöndes*. Ugyanilyen furcsaságnak tűnő jelentéskülönbséget mutat az *-n* rag előtti *e* és *ö* magánhangzó is: „Ha *tízön* fölű vösz, ócsóbb” – mondja a piacon az eladó. De ha azt kérdezzük: „Hányan vótak – a felelet: *Tízen*”. Vagy: „Az asztalon, a *zódön* mögtalálod”. De: Valaki nagyon *zóden* [=betegesen] néz ki. Az is érdekes – persze megvan a nyelvtörténeti magyarázata –, hogy a látszólag ugyanolyan *vesz* hangsorú szavunk aszerint, hogy melyik jelentését használjuk, kétféle kiejtésű nálunk: „könyeret *vösz*”, de: „mögveszött a kutya”. A két *szél* szavunk is különféleképp viselkedik: Az idő *szeles*, az út *szélös*. Hasonlóképpen nyelvtani oka van, tehát csak látszólag logikátlan az ilyen különbség: *engedöm* – *engödelöm*. Egészen különleges aztán az olyan eset, amikor az elhangzás situációja szerint változik a magánhangzó: „Nem bántjuk, hadd *éjjen* még”. De fölkiáltásban, éljenzésben csakis „*Éjjen!*”-t ejtünk.

6. Mai állapotok – beszédben

Nyelvjárásunk mai használatának vizsgálatakor két dolgot kell figyelembe venni. Az egyik az, hogy a magyar közbeszédnek vannak olyan jelenségei, amelyek általánosnak mondhatók, így nem köthetők nyelvjáráshoz, esetleg népiesnek nevezhetők, s talán inkább a kötetlen, bizalmas beszéd mód, vagy egyszerűen a hétköznapi folyóbeszéd jellegzetességei ezek. Ilyennek tartom a *-ban*, *-ben* végső hangjának elmaradását, ugyanígy az *-ért* rag *t*-jének elhagyását. Ide sorolhatónak érzem a „kezit csókolom” *i*-jét is, vagy a lesz *sz-ének*, a hegeszt *g*-jének hosszú ejtését, sőt a magánhangzók közé ékelődő *j*-t is: teja, fíja stb.

A helyesírási szabályzat szerint „A magyar írás hangjelölő, mert betűi legtöbbször a szóelemekben valóban kiejtett hangokra utalnak, szemben az olyan írásokkal, amelyekben a leírt forma jelentős mértékben eltérhet a kiejtéstől.” De *e* szabályunkban is ott van az a „legtöbbször”, ami arra utal, hogy vannak kivételek. (Ha nem lennének, nem okozna akkora gondot a helyesírás tanulása.) Ezek leginkább abból adódnak, hogy bizonyos nyelvészeti megfontolások – például a kiejtés oldaláról a könnyítés, az írás oldaláról a szóelemek tükröztetése – alapján szabállyá vált az írás és a kiejtés eltérése is: hoztam > hosztam; szállj > száj; tudja > tuggya; szabadítsd > szabadízd stb. Ezek esetében egyenesen hibának számít a betűk szerinti kiejtés.

E szabályozott eltérések mellett velünk élnek azok is, amelyek csak egy-egy nyelvjárásban jellemzőek. Ha a mi vidékünkre jellemző, már említett kiejtési jellegzetességek

némelyikére (pl. az *l* kiesésére) gondolunk, itt is felvetődhet a kiejtés megkönnyítésének, egyszerűsítésének indoka: zöld > zöd; kapáltam > kapátam; hátul > hátú stb. Persze ez csak egy regionális hatású, íratlan nyelvszokás szerint történik, de létező valóság, elég nagy embercsoport beszéd módjának sajátossága. Ugyanúgy, mint a magyar nyelvterület bármely másik helyi jellegzetessége, pl. a dunántúli rövid magánhangzók (kut, tűz, víz), a felvidéki palócos *a*, a tiszai *ë* stb.

Ha ennek a regionális nyelvhasználatnak a mai megjelenését vizsgáljuk, feltűnik, hogy az idősebbek körében gyakoribb, mint a fiatalok között. Csakhogy ezek az idősebbek voltak néhány évtizeddel ezelőtt azok a fiatalok, akik (mint a maiak) az iskola, a rádió, a televízió, a nyomtatott szöveg hatására inkább a sztenderd kiejtési módot használták. Befolyásoló szempont lehet a megszólalás körülménye is: természetes, hogy inkább megjelennek a nyelvjárási elemek a családi, baráti, ismerősi, „hazai” környezetben, különösen olyan beszélgetésben, ahol a partner is hasonló módon ejti a szót. Fontos persze az alkalom is: a nyilvánosság előtti megszólalásban a legtöbb ember szándékosan kerüli a nyelvjárási vonásokat. Az egyszerű ember is így tesz bizonyos mértékig (ha tudatában van annak, hogy a sztenderdtől eltérően beszél); a tanult ember pedig tudatosan az általa megszokott „hivatalos” beszédmódra vált. Nálunk a közvélekedés legalábbis furcsának tartja nyilvános megszólalásban a nyelvjárási sajátosságokat, ha ugyan egyenesen el nem ítéli. Ezért aztán, ha a meteorológus eleinte szép palócosan mondja el a tévében jóslatait, a fővárosban lassanként „átszokik” a színtelen pesties kiejtésre. (Pedig éppen nemrég hallhattuk Balázs Géza nyelvészprofesszortól a rádió anyanyelvi műsorában, hogy felmérése szerint arra a kérdésre, hogy „A rádióban elképzelhető-e a regionális beszédmód?”, a válaszadók 70 %-a igennel felelt!) Csak elvétve találkozunk olyan értelmiséggel, aki annyira értelmes is, hogy bátran vállalja „otthonról hozott” nyelvjárási beszédmódját, ha nem is teljes, de legalább valamilyen – a kifejezőmódot színessé tevő – mértékben. Pedig magasan művelt példaképek is lehetnek ezen a téren. Például a szegedi híres néprajztudósról, Bálint Sándorról köztudomású, hogy egyetemi előadásain is a megszokott *ö-ző* beszédmódját használta. Nem lett tőle kisebb. Egyik nyilatkozatát legutóbb Péter László professzor így idézi egy újságcikkben: „Ne szégyelljük a tájnyelvet, amelybe beleszülettünk, hanem műveljük és örökítsük tovább.”

Itt vetődik föl az a kérdés, amely mindannyiunkra érvényes, akik e vidék nyelvkincsébe születtünk, ez pedig a nyelvjárási jellegzetességek használatának mértékét, fokozatait jelenti. Ugyanis természetes, hogy regionális nyelvünk sajátosságai között vannak erősebben kirívóak és vannak kevésbé feltűnőek. Ha az *ö* használatára gondolunk, akkor egyrészt arról lehet szó, hogy milyen gyakorisággal vegyítjük beszédünkben az *e-s* és az *ö-s* alakokat. Ennek fokozata terjedhet a teljes használattól visszafelé addig, hogy csak egy-egy *tösz-vösz-lösz* alak jelenik meg itt-ott, sőt addig a minimumig, hogy a *föl* igeikötő sokkal gyakrabban jön a szájunkra, mint a *fel*. Másrészt lehetséges az a megoldás is, hogy valaki az *ö* hangnak olyan változatát ejti szavaiban, amely mintegy átmenetet jelent az *e* és az *ö* között. Ez is létező beszédmód, ilyenkor a tulajdonképpeni *ö-zés* alig-alig feltűnő.

Nyelvjárásunk sajátosságai közül a főttebb már említett jellegzetességek körében is léteznek, vannak is érezhető fokozatok. Például ilyenekre gondoljunk:

arról ~ *áról* ~ *arrul* ~ *arrú* ~ *ärü*;

megtaláltam ~ *mögtaláltam* ~ *mögtalátam* ~ *mögtanátam*;

miért ~ *miér* ~ *mié* ~ *mijér* ~ *mijé* ~ *mijjé*;

megszomorítta ~ *megszomorította* ~ *mögszomorította* ~ *mögszomorította*;

elmentél ~ *elmöntél* ~ *elmönté* ~ *ëmöntél* ~ *ëmönté*;

elmegyek ~ *elmögyök* ~ *elmék* ~ *ëmögyök* ~ *ëmék* ~ *ëmönök*;

veszel-e ~ *veszel-ë* ~ *vöszöl-ë* ~ *vöszö* ~ *ë* ~ *vöszőjé*;

embertől ~embörtől ~ embörtül ~ embörtű;
hiszel-e ~ hiszel-ë ~ hiszöl-ë ~ hisző-ë ~ hiszőjé;
hajlítsd ~ hajlídzsd ~ hajlícsd ~ hajlídd.

Ezekben talán nem mindenütt pontos a fokozat szerinti növekvő sorrend, de mind-egyik létező kiejtési variációt jelent. Közülük mindenki a maga szája íze szerint választhat, hogy melyiket tartja az adott beszédhelyzetben legmegfelelőbbnek. Persze az is igaz, hogy választásával nemcsak a körülményekhez kell igazodnia, hanem tudnia kell, hogy ezzel önmagát is jellemzi.

7. Nyelvjárás és irodalom

A nyelvi jellemzés irodalmunkban nem mondható régi módszernek, legalábbis olyan formában nem régi, hogy az írók következetesen alkalmaznák, tehát úgy, hogy egy-egy szereplőt a saját jellegzetes beszédmódja által különítenének el a többitől; illetve ezáltal szorítanák be valamely meghatározott közösségbe, csoportba. A nyelvvaltozat segítségével történő atmoszférateremtés első tudatos nyomai a felvilágosodás idején észlelhetők. Például annak a levélnek a nyelvében, amelyet Bessenyei György *A filozófus* című színművének (1777) Pontyi nevű szereplője a tisztartójától kapott. Itt nemcsak egy-egy tájszó, hanem a kiejtésbeli jellegzetesség is föl villan: „gyalomrúl; béfódattam; megkölyközött; tennap; osztán; dógokrúl.” Különösen azáltal válnak ezek a kifejezések érdekessé, hogy a darabban megtörténik e kifejezőmód szembeállítás a egy másik jellegzetes nyelvhasználat, azzal, amelyet egy fiskálistól, ügyvéd-től kapott levél reprezentál: „A causa beváltatván, már sebes cursusában vagyon; egyéberánt vagynak documentumaim suffucienter...” stb. Ebben a színdarabban humoros hatású kontraszt vonul végig a városi és vidéki szereplő, illetve a fiatal és idősebb generáció kifejezőmódja között, de az is jellemző, hogy a tanulatlan nemes különösen azért elégedett az ügyvédjével, mert az szinte kivétel nélkül latin szavakat használ.

Irodalmunkban az ő-zésnek elég sok nyoma van, mondhatni, hogy talán a legtöbb az összes nyelvjárás közül. Írásban valószínűleg ezzel lehet legegyszerűbben érzékeltetni, hogy milyen is egyáltalán egy magyar nyelvjárás beszéd. Persze régenten, amikor még nem volt egységes irodalmi nyelv, föl se merülhetett az, hogy az alkotó művészi szándékkal alkalmaz nyelvjárás elemeket, hiszen természetesen a maga nyelvjárását használta műveiben. Az is igaz, hogy valaha szinte az egész magyar nyelvterületen általános volt néhány kifejezésben az ő-ző alak használata, s így használták a nem ő-ző nyelvjárású írók-költők is a *tösz*, *vösz*, *lösz* igék különböző formáit. Hogy például a *lött* igealak mennyire általános használatú volt, azt jól mutatja, hogy Szenczi Molnár Albert zsoltárfordításaiban öt *lött* alak van és csak egyetlen *lett*. Ki gondolná, hogy Csokonai koráig egész régi költészetünkben csak elvétve, nagyon ritkán fordul elő a *lett* szóalak, sokkal-sokkal több a *lött*.

Bármily sajnálatos, a mi vidékünk nemigen adott a régi magyar irodalomnak olyan jelentős alkotót, akinek kifejezőmódjával illusztrálni lehetne nyelvjárásunk akkori állapotát. A szegedi Dugonics Andrásón kívül legfeljebb két dunántúli származását érdemes kiemelni. Dugonics sokoldalú munkásságából mutatoul bőven elég egy ilyen versszak: „*Ti érzékeny igaz lölkök / Kebelömbé szökjetök, / Itt újulást, s kedvet löltök, / Itt lösz nyugvó helyetök.*” A dunántúliak közül Tinódi Lantos Sebestyén, a XVI. századi harcok „riportere” vándorénekesként bejárta a végvárat, lehetőleg azonnal az ostromok után, hogy frissiben tudósíthasson a legfontosabb hadi eseményekről. *Cronicájának* előszavában megfogalmazza, hogy a „*jelönvaló könyvecskét szörzeni nem egyébert*” gondolja, hanem a „*vitézöknék*” „*tisztösségös megmaradásokra*”. Élete végén ugyan már Kassán élt, de izes nyelvét megörizve így biztat egyik verses krónikájában a végvári vitézek megbecsülésére: „*Szeressétök sok jóval vitézőket,*

/ Úgy győzhették mindön ellenségöket, / És vallhattok velök tisztösségöket, / Földetökben békével éltötöket.” A költő-hadvezér Zrínyi Miklós szintén a Dél-Dunántúl szülőtte, olyan vidéké, ahol bizonyos enyhén ö-zó beszéd volt jellemző. Verseiben itt-ott felbukkan egy-egy nekünk ismerősen csengő szóalak: a törökök „gyöpön” hevernek és így beszélnek: „Hon van most az ti dicseködő szüivetek”, s a diadalmas Zrínyi előtt „Henterög sok török az maga sebében.” Leveleiben ezt a két ismert várost csak így emlegeti: Körmönd, Kúszög. Írásaiban ilyen nálunk is ismerős nyelvjárási szóalakokat találhatunk: „talának, erőtetés, gyöplű, lüvés, kereskődő, jühetők” stb.

Szinte ellenpélda lehet a XIX. század elején Kecskemét legnagyobb irodalmi alkotója, Katona József, ugyanis minden ránk maradt írásában következetesen kerülté anyanyelv-járásának jellegzetességeit. Verseiben mindig a *lett* szóalakot használja, a *Bánk bán*ban még csak egyetlen *föl* igekötős ige sincs, és ezek a szavak: „*esmér, férkezni, megesmer, szegez*” és a már említett „*felébe*” (‘fölebe’ értelemben) bizonyára nem így hangzottak az akkori kecskeméti beszélt nyelvben. Ez az elzárkózás érvényes még azokra az ügyészi írományaira is, amelyekben lejegyezte az egyszerű emberek vallomásait, pedig ők aligha e-zó nyelven beszéltek. Valószínűleg azt demonstrálta ezzel, hogy – mint tanult jogász és irodalmi ambíciójú ember – az egységes magyar köznyelv híve és hirdetője, s nemcsak gondolatvilága, hanem kifejezőmódja is mentes mindenféle vidékiességtől, provincializmustól.

Egyébként igen érdekes, hogy Katona ezzel mintha folytatná azt a szokást, hogy Kecskemét város jegyzői hivatalos irataikban a régi időkben sem éreztették az itteni nyelvjárási sajátosságokat. Ezt jól láthatjuk Iványosi Szabó Tibornak, a megyei levéltár igazgatójának abból a kiadványából, amely az 1591–1811 közötti évekből betűhíven közöl jegyzőkönyveket. Bizonyítékul csupán egy jellemző példát említek ebből: az 1661. november 23-án készült egész nyomtatott oldalnyi szövegben a következő szavak adtak volna alkalmat az ö-zó nyelvjárás rögzítésére: „*mindenekben, kimenetele, lett, emberséges, emberek, minden, mindeneket, tisztességére, lenne, fennmaradván, ment, tett, megemlített, felettébb, menne, engedelmességét.*” Ezekkel szemben mely szavakban érződik a nyelvjárás? Egyetlen „tött” szóban! Úgy látszik, a hivatalos iratok nyelve már régóta nem tűri a nyelvjárási kifejezéseket, az iskolázott írástudók féltékenyen elkülönítik nyelvüket a beszélt köznyelvtől, sokkal inkább, mint az irodalom képviselői!

8. Petőfi

Ő egyáltalán nem félt sem a vidékiesség vádjától, sem bármiféle bírálattól. A Kiskunságban gyerekeskedő és a betűvetést éppen Kecskeméten tanuló költő alkotta meg a regionális nyelvünket máig legnagyobb mértékben demonstráló verset:

*Hírös város az aafődön Kecskemét...
(Tisza–Duna közti tájbeszéd szerint)*

*Hírös város az aafődön Kecskemét,
Ott születtem, annak öszöm könnyerét.
A búzáját magyar embör vetötte,
Kakastéjje szép mönyecske sütötte.*

*Nincs énnéköm mestörségöm, nem is kő,
Van azé jó keresetöm, jobb se kő,
Vót is, van is, lösz is, hiszöm istenöm,
Míg utast lát a pusztába két szömöm.*

*Ómáspej a nyergös lovam, nem vöttem,
Szögénylegény szép szörívee szöröztem.
Csillagos a feje, kese a lába –
Mögeresztöm, a szél sem ér nyomába.*

*Ezön járok, mint kiskiráj, kényösen,
Borjúszájas ingöm lobog szélösen,
Süvegöm a jobb szömömön viselöm,
Mindön embör előtt mög se emelöm.*

*Be-benézök a bugaci csárdába,
Öszöm, iszom, kedvem szörént rovásra;
Ölégségös hitelöm van ott neköm,
Mögfizetök, böcsületöm nem sértöm.*

*A vármögye emböreit pej lovam
Csak ojan jól mögösméri, mint magam.
Ha érköznek, nagyot nyerít – rátermök;
S ha rajt vagyok, gyűhetnek má őkeemök!*

Ebben a költő nemcsak az alcímmel hozza az olvasó tudomására, hogy ez a nyelvi forma nem személyes lírájának kifejeződése, hanem azzal is, hogy az egészet egy jellegzetes idevalósi szereplő, a tájhoz tartozó betyár szájába adja. Anélkül, hogy itt kiemelnénk a költeményből a kitűnő táj- és jellemfestő szavakat, csupán a „tájbeszéd” kifejezést szó szerint értelmezve nézzük meg, hogyan érzékelteti a szerző az itteni kiejtést. Bizonyára nem kis gondot okozott az neki, hogyan is rögzítse írott formában a „tájbeszéd” minél több sajátosságát. Elsősorban a ránk jellemző hosszú *a* és *e* hangra gondolok itt. Úgy oldotta meg, ahogy a mássalhangzók hosszúságát ma is jelöljük, vagyis megkettőzte őket: „*aaföd, kakastéjje, szépszörívee, őkeemök*” (s ahogy nyelvrokonaink, a finnek is jelölik mindenféle hang hosszúságát). Példát látunk a szóvégi mássalhangzók lemaradására is: „*Van azé jó keresetöm*”, illetve: „*gyűhetnek má*”, meg aztán az -al hangkapcsolat megváltozására is: „*Ómáspej a nyergös lovam*”. Petőfi egészen addig megy a hiteles kiejtés rögzítésében, hogy elhagyja az *ly*-okat is: „*kiskiráj, ojan*”. Egyetlen olyan dolog van, amit nem tudott jelölni (vajon kéziratában jelölte-e?), ez pedig a zárt *ö*, ami a „*se*” szóba kívánnakoznék. Idetartozik még néhány megjegyzés. Az egyik az, hogy a versbeli betyár (kiejtve: betyár) az *ikes* ragozást használja: „*öszöm, iszom*”, az errefelé inkább szokásos *iktelen* ragozású *öszök, iszok* helyett. A másik: az itt szokásosabb *könyerít* helyett nyilván a rím kívánja a (Kecskemét) „*könyerét*” alakot.

Mindezekkel a jellegzetességekkel Petőfi mindörökre bevitte nyelvjárásunkat a magyar irodalomba. Persze éppen lefordíthatatlansága miatt nem mondhatjuk, hogy a világirodalomba is.

9. Arany és mások

Petőfi költőtársa és barátja inkább csak olyan eszközöket alkalmazott egyszerű alakjainak beszédmódjában, amelyek általában jellemzik a népies nyelvet. Ehhez tartotta magát szorosan vett irodalmi műveiben, még az igazán népies hangvételű *Toldi*-ban is, ám amikor ő is egy alföldi betyárról írt, ugyanazzal az *ö-ző* formájú szóval jellemezte, amellyel Petőfi:

„Van paripám, én szöröztem magamnak.” Inkább csak olyan alkalmi versezetekben használt fel Arany ö-ző szóalakokat, amelyeket nem a nyilvánosságnak szánt. Egyik alkalmi versében is – kőrösi kollégájának disznótórára költötte – kihasználja az ö-ző nyelvjárás nyújtotta lehetőséget, és az előző sor „köztök” szavára így rímel: „...a malacból jóízűen ösztök”. Más műveiben is előfordulnak – mindig a között szóra rímelve – ilyen szóalakok: *temetközött, keletközött*. A *Szentivánéji álom* fordításának egyik jelenetében is szerencsésen fokozza a humoros hatást, amikor – az egyébként már Shakespeare által is nyelviileg kitűnően jellemzett népi alak – amúgy „kőrösiesen” kijelenti: „*Tisbének halni kő.*” Igen érdekes nyomát találjuk Arany egyik kis alkalmi „szösszenetében” a kőrösi beszédmódot is annyira jellemző *l*-kiesésnek. Amikor kedves tanártársát nem találta otthon, asztalán hagyott egy kis üzenetet: „*Adatik tudtodra, óh Szász / Károly öcsém, innét a / Papírról, hogy míg te kószá'sz, / Keresett egy poéta.*”

Érdekes, hogy a XIX. század nagy alkotói közül sokan nem érezték szükségesnek, hogy népi alakjaikat tájnyelvi vonásokkal beszéltessek. Sem Eötvös József, sem Kemény Zsigmond, sem Jókai, de még a falusi szereplőket szívesen színpadra állító Szigligeti Ede sem igazán alkalmazza a nyelvi jellemzés ilyen eszközeit. A század legvégén viszont megjelenik a fiatal Gárdonyi Géza, aki a persze kétséges értékű népszerűséget jelentő Göre Gábor-könyvekben sok más népies – vagy inkább eltorzítottan népieskedő – nyelvi elem között ö-ző szóalakokat is felhasznál a falusi szereplők beszédmódjának kifizurázására. Az itt használt nyelv valójában egy sehol sem létező, eltúlzott, álnépies beszédmódot jelenít meg, alaposan kihasználva az írás adta lehetőségeket is: „*Tisztott kösség lyó egésségöt és hasolló lyókat kívánunk, mink egésségösek vagyunk...*” stb. A népies (vagy annak vélhető) elemek közé vegyít Gárdonyi némi régiességre utaló írásbeli elemet is, amikor ilyenek ír: „*tsak, tsizsma, medöntze, tzudar*”, sőt ilyeneket is: „*dörökas (derekas), füzet (fizet), dörága*” (drága) stb. A pillanatnyilag hatásos nyelvi humor forrása persze éppen a túlzásban van, s ebből kap az ö-zés is: „*ögy (egy), lömönt, ötzörre (egyszerre)*” stb. Valószínű, hogy Gárdonyinak ezek a kissé szerencsétlen nyelvezetű – bár megjelenésükkor eléggé népszerű – könyvei is hozzájárultak ahhoz, hogy köztudat a nyelvjárási beszédet jobb esetben csak humorforrásnak tartsa, rosszabb esetben pedig csak a műveletlenséggel azonosítsa.

Természetesen nemcsak nálunk, hanem a világirodalomban is találunk példákat arra, hogy az alkotó kihasználja a nyelvjárási, vagy egyáltalán a népies beszédmód adta jellemzési lehetőségeket. (Ezek a művek természetesen jól „földadják a leckét” a fordítóknak.) A már említett Shakespeare-vígjáték mellett csak két közismert műre utalok itt. Thomas Mann *A Buddenbrook-ház* című regényében több szereplő is ilyen módon jellemez. Az egyiknek jellegzetes bajor tájszólása és különböző népies kifejezései kitűnően aláhúzzák túlságosan fesztelen, szinte illetlen viselkedését. Amikor ez az illető a címbeli család körébe kerül, szavain mindenki megdöbben: „*Ilyen beszédet még soha nem hallottak ezek a falak*” – mondja az író. A családregény másik szereplőjének többször elhangzó szavajárását így adja vissza a fordítás: „*Légy baldog, te jaó gyermek!*” Bernard Shaw *Pygmalion* című darabja – amely zenés formában *My Fair Lady*ként lett világhírű – egyenesen erre a problémára épül: hogyan lesz a „szörnyű” dialektusú virágáruslányból egy nyelvész tanítása segítségével tökéletes angolságú lady.

10. Móricz

Témánk szempontjából külön fejezetet érdemel Móricz Zsigmond, aki a keleti ország-részből származott, és egészen különös kísérletbe fogott, amikor a Szeged környéki népi hőst, Rózsa Sándort hiteles nyelvi környezetben akarta ábrázolni. Jól érezte, hogy „Rózsa

Sándor mégse beszélhet debreceni dialektusban, s vettem magamnak azt a lelkiismereteséget és fáradságot, hogy egy kicsit színesítsem az özéssel a nyelvet.” Tudta, hogy itt nem elég egy-egy *vót, föld, éccaka* a nyelvi légkör érzékeltetésére. Szerette volna Szegeden írni a regény bizonyos fejezeteit, csak hogy különböző okok (betegség, időhiány) miatt végül csak az valósult meg, hogy a szegedi nyelv kitűnő ismerőjét, Bálint Sándor néprajztudóst és feleségét kérte meg, hogy a már kész szövegekben „a párbeszédet írják át szegedi öző nyelvjárássra”. Ez úgy történt, hogy a nyomda levonatot küldött Szegedre, ezt átjavítva küldték vissza, de a posta a háborús események közepette rendetlenül járt, az idő pedig sürgetett, mert Móricz az 1942. évi könyvnapra akarta regényét megjelentetni. Mindebből természetesen következett, hogy a kísérlet – finoman szólva is – felemás eredményt hozott. (Később maga Bálint Sándor írja: „a könyv a szegedi tájszólás szempontjából csakugyan egyenetlen”). Ami az író célja volt, hogy „kicsit színesítse” a nyelvet, az túlságosan megvalósult, a nyelvi színék a „kicsi”-hez képest nemcsak erőse, hanem gyakran tévesre is sikerültek. Bizonyára nem tehetek erről sem az átírók, sem Móricz, de az eredmény, tehát a következőketlen „szögadies” nyelv, a hozzáértők számára azonnal visszatetszést szült. Az író pedig joggal keserítették el a nyelvi kifogások, azt érezte, az ö-zés hibáinak kérdése fontosabbá vált, mint maga a regény. Jellemző, hogy amikor évtizedek múlva televíziós sorozat készült a műből, ugyancsak foglalkoztatta a közvéleményt a kifejezőmód – annyira, hogy hálás kabarétéma kerekedett belőle. Bizonyítva, hogy nálunk a nyelvjárási beszédmód, a kifejezésbeli „másság” elítélendő, kinevetendő.

Móricz azt a vélekedését, hogy „soha nem bírom megtanulni az özés titkait”, bele is írta a regényfolyam második részébe, a *Rózsa Sándor a lovát ugratja* című rész egyik jelenetébe. Itt egy debreceni diák összetalálkozik a pusztai legénnyel:

„– Üres a pusztá, mint a szögény ember tarisznyája – mondta hát valahogy olyanformán akarva beszélni, ahogy errefelé szokás, gondolta. Még azt is mondta, hogy szögény, pedig ő debreceni diák s más mint ejti a szavakat, ő azt mondja »szegíny«, de itt annyira teleduggatják a beszédet ő betűvel, hogy ő is udvariasságból kényszerítve érezte magát, hogy néha egy-egy ő hangot beleporozzon a szavakba, s vagy eltalálta vagy nem, hova kell tenni.”

Akármilyen körülmények között jött is létre a regény szövege, bizony gyakran ezt érzi a Rózsa Sándor-regények idevalósi olvasója is: bőven van benne ö-zés, „vagy eltalálva vagy nem”.

Mindenekelőtt meg lehet állapítani, hogy nem egészen úgy történt a dolog, ahogyan Móricz írja, mert korántsem csak a szereplők szövegeibe került bele nyelvjárási szóalak, hanem az író saját mondataiban is megjelenik. Már a legelső fejezetekben is tapasztalható, hogy az író szavai között fel-feltűnik néhány ö-ző alak: „A kovács csak nézett. De vigyázott, észre ne vegyék, hogy elbámul a gyerekek füllentési képességén.”. [...] „Nagyon tetszett a népnek, hogy a fegyverösök is tudnak mást is tenni, nemcsak ütni, verni, hanem azok is emberek...” Talán úgy kell fölfogni a regénynek ezeket a „vegyes nyelvezetű” mondatait, hogy itt Móricz azt érzékelteti, hogy a népi alakok így gondolkodnak magukban, tehát csak itt-ott nyelvjárássos szavakkal. Persze ez nem mindenütt érvényes. Az egyik szereplő, aki egyébként igen erősen ö-zik, így gondolkodik: „El kell menni Piroshoz.” Az meg végképp furcsa – akár az íróé, akár a szereplőé –, ha az ö-ző és az e-ző alak egy szóban is keveredik: *mögteszi* vagy *löhessen*. Bármivel magyarázzuk is, tény, hogy furcsán hat az ö-ző szóalak a köznyelveiek között: „Hát mög kell adni mindennek az árát.” „Röndös szegedi ember lakjon bent Szögeden.”

A népi alakok esetében Bálinték megpróbálják tökéletesen érzékeltetni írásban (már amennyire ez lehetséges) a nyelvjárási beszédet: „*En el is mönnék, de nem tudom, hun kő kezdeni. Nem mögy az úgy, hogy az embör csak béáll.*” Látszik egyébként, hogy küszködnek azzal a gonddal, hogyan, milyen pontossággal is érzékeltessék a kiejtést. Például a magánhangzók közötti „ejtéskönnyítő” j hangot gyakran odaírják: *fijatal, hijába, kijabál* stb. Néhol

hiányjellel jelzik az elmaradt *l* hangot: *tanyákrú', ágybú'*, máshol elmarad ez a hiányjel: *patkolatlanú, ettű, kerűsz, főfegyverzőtt, parancsóni, ögyé*. Esetenként az ábécében nem létező hosszú magánhangzót is hiányjellel érzékeltetik: *azonna', a'hat, e'vitte, embörre'*, de néhol – ritkásan – találkozhatunk ennek kettőzött betűvel történt jelölésével is: *eemöntem, nem fárattam ee*. Bőven alkalmazzák azt is, hogy bizonyos szókapcsolatokat a népies kiejtésnek megfelelően, tehát összevonva vagy rövidítve egybeírják: *asse* [=az se], *éccóval* [=egy szóval], *ennyijaz egész, aztajézusmáriáját*. Gyakoriak az olyan szavak, amelyekben az általános népies kiejtésnek megfelelő írásmódot alkalmazzák: *éccaka, mingyán, ojan, kijáccani, tuggya, oszt, mán* stb. Néhol a jellegzetes zárt *ë*-t a normál, tehát a hosszú *é*-t jelölő betűvel írják: *égy, éccő, né, sémmi, bétyár*.

Amint volt már róla szó, a Szeged környéki nyelvjárás némileg eltér a Kecskemét környékitől. Gondolhatunk itt egyrészt az *ú* és az *ű* hang gyakrabbi használatára: *lúbűr, huva, műnk, rúzsá*, másrészt a nálunk szokatlan formájú igeragozásra: *mög akarik* [=akarják] *fogni, fölakasztik* [=fölakasztják]. Előfordul, hogy a mi fülünknek szokatlan egy-egy *ö* hang is: *nömös, érdömös, sömmi, címörös, mörre* stb. Ha ugyan némelyik ilyen szóalak nem sajtóhiba: *löhöt, töhöt*?

Nagyon fontosnak tartom kiemelni: akármilyen vegyes érzelmekkel fogadjuk is azt a sajátos nyelvet, amelyen íródott ez a regénykettős, azt el kell ismerni: Móricznak tökéletesen igaza volt, amikor fölháborodott azon, hogy műve körül főként csak a nyelvezet miatt verődtek hullámok. Mert bizony jelentős alkotás ez témáját, célzatát, gondolatait tekintve is, főként pedig azért, mert kevés magyar regény van, amelyik hitelesebb és átfogóbb képet ábrázolna a magyar népeletről, a szegénység, nyomorúság világáról, benne a dél-alföldi egyszerű embekekről – akikhez elválaszthatatlanul hozzátartozik sajátos tájnyelvi kifejezőmódjuk is.

11. Tömörkény

Az *ö-ző* nyelvjárás alighanem leghitelesebb irodalmi szerepeltetése Tömörkény István nevéhez fűződik. Szegeden élte szinte egész életét, s mivel az egyszerű emberek küzdelmes életének irodalmi ábrázolása volt művészi célja, természetesnek tartotta, hogy népi alakjainak nemcsak környezetét, életviszonyait, furfangos gondolkodását, hanem beszédmódját is a maga hitelességében jelenítse meg. Természetesen nem minden írásában találjuk meg az *ö-ző* nyelvjárás összes jellegzetességét, de ahol – ahogy ő írja – a „célszerű szögény embört” beszélteti, szinte mindenütt. Nagy erénye e téren, hogy amennyire az ábécénk engedi, a kiejtés teljes pontosságának érzékeltetésére törekszik, s főként az, hogy nem közöl téves szóalakokat. Tömörkénynek láthatólag az a törekvése, hogy bizonyos jellegzetes vonásokkal általános képet adjon a szeged környéki népnyelvről, de korántsem a teljességre törekedve, tehát nem minden egyes szóban és nem fonetikai pontossággal, hanem gondosan kerülve minden túlzást.

Műveit vizsgálgatva kiderül, hogy a nyelvjárásos nyelvhasználatnak különböző fokozatait alkalmazza. Van olyan műve, amelyben csak valamely egyszerű szereplő szavaiban jelennek meg a Szeged környéki tájnyelv jellegzetességei. Ezt nevezhetjük alapfokozatnak, mert itt az író szövegében szinte alig találni olyan szót, amely „szögediségről” árulkodna. Legfeljebb az, hogy az igeikötő mindig *föl* alakú: *fölkötik, följön, fölfakadni* stb. Jól mutatja a népi szereplő és az írói szöveg nyelvi különbségét a következő kis részlet: „*Már meg a Tiszát emlígetöd? – szolt a káplár megint. – [Az író:] Valóban, nem járja itt a Tiszát emlegetni... Minden szó belevág a lelkekbe...*” (*Postavárás*). Természetesen ugyanígy elkülönítve érzékelteti Tömörkény azt is, ha a párbeszéd két szereplője közül az egyik népi alak, a másik tanult, városi ember:

„– Hát tudják-e – mondja a bíró –, hogy mivel vannak vádolva?
– Majd mögmöndja a tekintetös úr – szólt Gergely.
– Meg is mondom...” (Libai üggyben)

Tömörkény azt is finoman érzékelteti, hogy a városon szolgáló cseléd lány másképp beszél, mint otthon: már ráragadt az „úri” beszéd. Előbb Mihály kérdez, majd a lány felel: „be lehet-e mönni? – Hát menjen be...” (Süliék nyújtanak). Arra is találhatunk példát, hogy a mondatnak nem az összes szava felel meg az ö-zés szabályainak: „*En mög majd bemék a városba cselédnek. Egy szájjal kevesebb lössz, aki a kenyeres polcra tekint.*” (...boldog Isten bírja) Itt a „bemék”, és főként a kiejtés szerinti „lössz” bizony kenyeres-t kívánná. Azt is „felemás” nyelvi formával jelzi az író, ha egy szereplő szavait vagy gondolatait összefoglalva, nem szó szerint olvashatjuk: „*A sógor bólogat, hogy valóban. Ennek úgy kell lenni. Szép dolog a gyermekek részről.*” (Ezt láthattuk Móricz regényében is!)

Az már gyökeresen másféle kifejezőmódot eredményez, ha az író maga is átveszi a nyelvjárási eszközöket, és a maga szövegét is a szereplők nyelvén adja elő – mintegy egygé olvadva így a műbeli szereplőkkel. Az ilyen előadásmód segítségével jön létre Tömörkény talán legnagyobbrendűbb kis írása, amelynek már a címe is jelzi ezt a teljes nyelvi harmóniát: *Öreg embör napáldozatja*. A nyelvi egységesség révén olyan összhang tárul elénk itt a nagyapó, az állatok és a tárgyak között, hogy nem is választható szét a főszereplő és az író szövege: „*A fa csak úgy él, mint az embör, csak éppen hogy lába nincs. Lát mindönt, tud mindönt. Tisztán csak azért nyúl magosra, hogy széttekintsön a vidékön. Jó nép a fa, embörök.*” Mondhatja ezt Tömörkény is, de inkább az öregember gondolja magában. „*Faragó Mönhyért mögunt magát. Úgy vót, hogy ült eddig a tanyaház előtt a kispadon, aztán pipázott*” – így indul a novellácska, később így folytatódik: „*Leesött a faág. Mönhyért nézte. – Legyüttél? – kérdezte túle. A faág a leszáradt leveleivel zizögött neki. Beszélt.*” Mert itt minden beszél és minden gondolkodik: faág, bicska, kutya, varjú. Amikor az öreg kettéhasítja a száraz ágat „*Az ág ellent nem szólt, mert tudta, hogy ez a sorsa. Növekvéseiben egy ideig eleinte finom levelet adott a selyömbogaraknak, azután epröt termött, később árnyékot vetött az alatta pihenőkre, most pedig kanál lött belüle, kiskanál az onokának...*” A faragás közben „*Csak a sánta varnyú gyün oda féllábon... így is billög a kutyalélők és olyanformán néz nagyapóra, hogy Mönhyért kéntelen szót szólni hozzá: – A Marcié lösz... Matyó félszömmel adja tekintetét nagyapóra, oszt aszongya a szömtelen: – Kár. – Kár beléd az étel, kutya! – fakad haragra nagyapó.*” Miután a Hattyú kutya „*egy lábával sebösen fejön ütötte Matyót*” az „*nagyapóhoz futott, hogy védelmözné.*” – „*En nem védlek – mondta most nagyapó – mert fekete a lelköd. Még Marcitul sajnálsz a kanalat? Hattyú nem is tudta, hogy Matyó ilyen rossz. Most csudálkozik is rajta.*” Látjuk tehát, hogy itt elhangzó szó, el nem hangzó gondolat – származzék embertől, állattól vagy éppen fától – mind-mind „szögedies” formát kap. A nap is, amely „*épp most van a földszélről lebukóban [...]* szinte visszaugrik, hogy még egyszer nagyapó fehér haját végigöntse piros sugaraival. Mert úgy lehet, mire röggel mögén előkerül, már nagyapót nem találja”. A Matyó varjú „*fölmönt nagyapó subája vállára, oszt behumta a szömit. Most úgy tösz, mintha alunna. Pedig igazság szerint neveti magában a kutyalélők, hogy ú mög a nagyapó, hogy csinálták mög titokba a Marcinak a kanalat.*” Ami itt hangulatban és gondolatban, az emberi és természeti világ külső-belső összhangjában, a tartalom és a megfogalmazás harmóniájában létrejött, szóval a műteremtés csodájában kifejezésre jut, abban fontos szerepe van a hiteles nyelvi formának is.

Jogos elismeréssel állapíthatta meg Móricz Tömörkényről: „*Így nem szerette soha senki a szegény magyar élőszavát.*” Szerinte Tömörkénynek sikerült elkapnia a parasztnak „...minden szavát, fordulatát, mozdulatát, ... a szemrebbenése módját ... az életének minden furcsaságát s minden szépet és igazat, amit csak benne lelt”.

Hogyan is írta Illyés? „*Az anyanyelv maga a nép.*”

Zelei Bori

Családirodalom?

Kiss Ottó három kötetről

Két szerény recenziót olvashatnak az alábbiakban, három szerénynek mutatkozó, ám sok igazságot rejtő könyvről. Valójában a három csak két és fél, hiszen Kiss Ottó *Csillagszedő Márió* című gyermekverskötete már évekkal ezelőtt megjelent, megnyerve a szerzőnek a megérdemelt díjat, majd további kritikákat kényszerítve ki a műfaj művelőinek tollából. 2006-ban két új kötettel gazdagodtunk: az *Emese almája* szintén gyerekhangú költeményeket tartalmaz, a *Szerintem mindenki maradjon otthon vasárnap délután* pedig... noha szól gyerekekről, nem szól hozzájuk. (Alább kiderül Önök számára is, miért nem.) Sok összefüggést találhatnak természetesen a művek között, ám olyannyira különböznek mégis, hogy együtt való tárgyalásuk szinte lehetetlennek tűnik, ráadásul meg fogják látni, óriási, otromba baklövést követnének el, ha mégis megkísérelném e lehetetlent. Így tehát egymás után (mellett, alatt) írok róluk, érdemük szerint. Ki-ki meg fogja érteni, hogy miért. Következzenek hát...

Emese és Márió, a két kicsi, de okos testvér

A tavaly napvilágot látott *Emese almája* (*Szép Szó Tár* alcímmel) a négy évvel ezelőtt megjelent *Csillagszedő Márió* párja – akkor is eszünkbe jutna, hogy testvérként tekintsük a két kötetet, ha a hátsó borító ajánlásában egyébként nem olvasnánk összetartozásukról. A *Csillagszedő Márió* gyerekhangra írt versei akkor megnyerték a szerzőnek az Év Könyve Díjat. Az *Emese almája* darabjai szintén „svéd gyerekverses hangnemben” szólnak, ám a kötet világa sokkal könnyedebb, vidámabb, bár ugyanúgy velős igazságokra lelhetünk benne, mint a *Csillagszedő Márió*-ban.

A *Szép Szó Tár*-ban ábécérendben állnak a versek, egyszavas címük szerint sorakoznak ebben az ábécé-zsebkönyvben – a nyitó és a záróvers kínálja e megnevezést –, ám a könyv világa korántsem enciklopédikus, csupán a narrátor kisfiú által fontosnak tartott dolgok jelennek meg benne. Mintha egy kis verses *Ablak-Zsiráf*ot tartanánk a kezünkben, melynek líraiságát a szubjektív témaválasztás is fokozza.

Igaz ez, ha a címetek böngésszük végig: egy-egy látszólag teljesen önkényesen felbukkanó tárgy, jelenség köré szerveződnek a versek. Nem találunk tematikus csoportokba rendezett, negédes, kínosan egyszerű állatkás vagy közlekedős (*én lennék a vonat, / mozdonyom most tolat / a pályaudvarra be, / hogy a terhet ott rakja le* típusú) versikéket, a családi fényképalbum sem kerül elő, habár anya, apa és nagy nagyon fontos szereplői a kötetnek. Elmaradnak a meghitt(nek hitt) életképek, nem kívülállóként tekintünk a család tagjainak életére, hanem benne vagyunk a családban: nem látunk, nem láthatunk távolabb narrátorunknál, hiszen az ő belső világa alkotja a sorokat, az ő asszociációi szövik a gondolatokat egy-egy darabon belül, és ugyanezen asszociációk fűzik a verseket egymás után. Nem a Mamáról szól a vers, hanem a mosásról, a kékítőről, mert anya (a *Csillagszedő Márió* és az *Emese* Mama-figurája) mindig jelen van, jelenléte mindennél bizonyosabb, és ugyanígy bizonyos Apa és Nagy állandó jelenléte is, felbukkannak minduntalan: a kertben, autómosás közben, a tónál, a himnusz hallgatásakor, az álmokban, mindenféle apró-cseprő viszontagságban, gondban, magyará-

zatban. Nagyon fontos szempont ez a gyermek (b)irodalmában: ha a való életben nem is, de a mesevilágban (márpedig a gyermek gondolatvilágában a hallott, olvasott irodalom mese, ő még nem ismeri a realista világábrázolás fogalmát, nincs is szüksége rá) a szülőknek muszáj a dolgukat tenniük, tehát vigyázniuk órá, a gyermekre. (Felmerül a kérdés ekkor: gyermek-kötet-e a *Csillagszedő Mária*? Hiszen abban a szülők válása adja a történet vázát, ráadásul a narrátor kislány is sokkal tragikusabb filozófia szerint gondolkodik. Erről a kérdésről szóltam már *Az Irodalom Visszavág* hasábjain (Új folyam, 14. szám), és most sem vélekedem másként: a *Csillagszedő Mária*nak csak bizonyos darabjait ismertetném meg egy kisgyerekekkel. Később természetesen, kiskamasz korában már aktuálissá válik számára az egész kötet, különösen, ha az élet, akár a sajátja, akár csak valamelyik kortársáé, arra kényszeríti őt, a fiatal olvasót, hogy ezeken a bonyolult és fájdalmas problémákon gondolkodjon.

Ezeknek a verseknek egy kisfiú a narrátora, talán Máriaó, talán egy egészen ismeretlen tövig nyírt hajú, éles elméjű kiskölyök. Amazokat egy kislány mondta el, lehet, hogy pont Emese, lehet, hogy Hannus, Sári, netán Annipanni. A kislány története szomorkás volt, a szülei válása bontakozott ki lassan a versekből, megszólaltak az ehhez fűződő érzelmek, néha egészen drámai hangon. Az új kötet világa vidámabb, játékosabb (talán kevésbé koravén?), a gyerekek megengedik maguknak a délutáni hancúrozást; egy rádiós magnó hangjaira fürdöznek; az ágy alá gurult gyógyszerből nemcsak a család, hanem az ágy is meggyógyul; igazi győzelmet hoz a fájós hasra kiáltott parancs; a léggömbök, ha éjjel nem alszanak, fáradtságukban leeresztenek reggelre; még ínség idején is a hőember sárgarépaorra menti meg az embereket az éhhaláltól.

A szavak is a játék alkotóelemei: télen hull a szállingó, nyáron vár a strandon a csuszoda, a bandarinok és más barhaságok (olyannyira szubjektív világ ez, hogy akár kitalált szavak is megállják verscínként vagy témaként a helyüket). Játék a szerelem és Emese neve (hiszen ezek egyet jelentenek és ugyanazt, mert „*A szerelemben / pont annyi az e betű , / mint az Emesében, / mert a szerelemben / benne van az Emese*” – sőt nem csak a három e betű van benne, mert Emese egészen benne van a SzErELEMben, csupán a z, r, l marad ki. És „*Emesében pedig / benne van a szerelem*”, és nemcsak a szerelem, hanem a mese is, de ezt már minden olvasó tudja az óvodából). A játék után a szavak bekerülnek az üres, könyvtelen, magtalan, ruhátlan, raktalan tárba, beletárolódnak a szótárba, a Szép Szó Tárbá: sorban állnak ebben a könyvben a szavak, mint az ábécében a betűk, mint a gyerekek az óvodában és az iskolában, szép rendben ám, nem úgy, mint egy ákombákom. (De vigyáznunk kell ám: a napközben eljátszott szavak elfogyhatnak estére! Néha bizony szófecsérlő kedvünket is kordában kell tartanunk.)

Nagyon komoly témákról is szó esik természetesen. A *Víz* három sorában benne ring a Föld egész élővilága, a *Bélyegekből* kiderül, hogy apa is volt gyerek, a *Strand* női napozója olyan titkokat rejt, melyek megfejtéséhez egész férfieleitek szükségesek, és talán nem is elegek; a *Ceruza* pedig a művészet működését rajzolja le, világok teremtetését semmiből. És persze olyan címszavak is szerepelnek a tárban, mint *Élet, Én, Győzelem, Ínség, Jó, Kérdés, Szerelem, Végtelen*. Ezek a szavak már önmagukban komolyságot, filozófiai mélységet sugallnak. Valóban: ha a könnyed sorok között olvasunk, alapvető kérdésekre lelünk (Példának okáért: *A kis herceg* rókájának a várakozás örömről mondott mondatai köszönnek vissza a Jóban: „*Tudni azt, / hogy majd délután / Emesénél leszek, / sokszor ugyanolyan jó érzés, / mint délután Emesénél lenni*”). Kis narrátorunk sokat gondolkodik a nyelvről is (hiszen író teremtménye): szól vers a nyelvről és az anyanyelvről (amiből mindenkinek csak egy van, még anyának is – anya és anyanyelv csak egy van), a szóról; említettük már az ábécét és a zsebkönyvet, valamint a szójátékokat is fentebb.

Baranyai András rajzai többek, mint pusztá díszei a kötetnek – díszletek inkább. E vidámpasztell számítógépes grafikák szervezőereje nagyobb, mint első ránézésre gondolnánk: az egyes, egymás mellett szereplő verseket egy kontextusba helyezi akkor is, ha maguk a szavak nem így kívánnák. Bár kétségtelen, hogy számos olyan oldalpárt találunk, ahol azonos témák szólnak több szövevényességére derül fény Nagy meséiben, s ez indítja el a már jóval absztraktabb gondolatot, miszerint az újabb és újabb generációk születése örökké tart, de legalábbis addig, míg meg nem halunk (*Erdő, Élet*); a léggömbök héja lyukakat burkol be, s tulajdonképpen a mennyország is olyan, mint egy léggömb: egy levegővel teli lyuk (*Léggömbök, Lyuk, Mennycsászár*).

A tavi fürdőzés ihleti a *Viszony*, a *Víz*, a *Zene* című darabokat; a víz az egész élővilágot elringatja, a zene hullámai pedig észrevétlenül úsznak be az ember fülébe.

A grafikák egységesítő ereje tehát sokkal inkább ráadás ebben a gyermeki szemmel áttekinthető univerzumban, ahol bármi összefügghet bármivel. A kötet története egy év alatt játszódik, a négy évszak pereg le ősztől nyárig. Ha ez nem is mindig szembetűnő a verseket olvasva, a rajzokkal egyértelművé válik az idő múlása. Nagy érdeme ez a kötetnek, ahogy nagy érdeme volt a *Csillagszedő Máriónak* is, hogy az első olvasatra egyáltalán nem összekapcsolódó versekből teljes egész születik. Még ezután is megtehetjük persze, hogy véletlenszerűen üjtjük fel a kötetet, s taláalomra olvasgatjuk a darabokat, de felfoghatjuk egy számtalan lazán kapcsolódó epizódból álló történetként is.

Kicsi, de okos zsebkönyv ez, pont olyan, mint Te vagy Én: saját szabályai szerint kísérel meg rendet teremteni a kusza világban, egyszer komolyan szól róla, másszor inkább mókázik. Mint Mi, a világról elmélkedő egészen fiatal vagy rendkívül tapasztalt olvasók, akik okosak, de néha egészen kicsik.

Hálló István nem mindennapi története
(Egy huszonegyedik század eleji kamaszkönyvről)

Színes, vékony könyv a praclinkban, nagy betűkkel, kevés, rövid mondattal. A szöveg harmadannyi helyet foglal, mint a képek. Akkor gyerek kezébe való! – örülnék meg szegény elhanyagolt keresztfiacskánk közelgő születésnapjára gondolva, de ne örülünk, és ne tudjuk le ilyen egyszerűen azt a születésnapot. Legalábbis tízéves kor alatt ne. Tizenhárom év alatti keresztfiunknak se ezt a könyvet vegyük meg, vegyünk neki inkább valami démonikus stratégiai játékot. Azonban ha a keresztgyermek már jócskán keresztkamasz, nagy bizalommal forduljunk a könyvhöz mint potenciális ajándékhoz. Sőt, olvassuk el magunk is, hogy megtudjuk, mi a dörgés a vasárnaplak kapcsolatban!

A grafikák számítógéppel készültek. Nem ajánlott őket gyorsan nézni, mint ahogy Hálló István a focimeccset, hiszen sok apró, hétköznapi életünkre utaló részletet találunk, aminek garantáltan megőrülünk. Például pulóvermárkát, vagy a fotel karfájáról lelógó joystickot. És szép színű minden oldal, sehol egy strandkorlátkékben, trabantzöldben vagy bugyirózsaszínben harsogó házikó, fa, mozdony, hanem minden épp annyira pasztell és fakó, hogy hitelesen legyen ábrázolva a méla valóság.

Nyelvezete egyszerű, sőt. Egyszerűségében ironikus. Ugyanis szépen, világosan van itt leírva a lényeg, viszont az e lényeg mögött húzódó még fontosabb lényeg (ti. hogy a világ gonosz, és baleseteket bámulunk, míg otthon széthull a család) az nincs, ami azért jó, mert nem rágják a szánkba, hogy most pedig tessék kérem sajnálni a főhőst meg a fődgolyót, mert pillanatokon belül bekövetkezik a tragédia, amin ő nem tud segíteni, hanem lehet kajánul vigyorogni, hogy haha, a szerencsétlen még csak észre sem veszi, hogy mennyire rosszul megy neki, és milyen buta életet él egyébként is. Például Hálló úr nevét a barátai az egyszerűség kedvéért ki sem mondják rendszeresen, hanem le hagyják az utolsó hangot. Egyszerűbb úgy szólni róla, hogy „ez az ember”, és jellemzése is távol áll az ifjú Charles Bovary hírhedt sapkájának részletes leírásától, bár annyiban mégis közel áll hozzá, hogy egy némileg elfuserált ruhadarab segítségével láttatja az elbeszélő a főhős jellemét. Ez tehát minden tulajdonsága ennek az embernek, egy kanyarodón élére vasalt pantalló, viszont megtudunk egyet s mást a vasalódeszkaról, és ebből aztán szintén következtethetünk erre-arra, sok hibára. A párbeszédmóddal való jellemzésnek is jut szerepe a történetben, miszerint a családtagok közötti viszonyra utal például az, hogy a családfőhöz szóló négy mondat közül kettő arra végződik, hogy „a fenébe”, tehát a ki nem mondott problémákra következtetünk itt (más lapon kiderül, hogy Borbola Erzsike lélekben hűtlen a férjéhez, ennyiben hasonlít egy csomó klasszikus hősnőre, de ez mellékes most).

Egyszer-kétszer a narrátor hozzánk is szól, méltó olvasókhöz. Egy alkalommal például a szemünk láttára kap nevet két szereplő (rendőrök) „a könnyebb elbeszélés miatt” (már megint az elkényelmesedés!), csak épp fölöslegesen, mert ezután már nem szólalnak meg, így kár volna

írni róluk. Talán majd a folytatásban, feltéve, hogy hősünk a tanulság után is életben van még, meg a város lakói is randalíroznak oly fókig, hogy rendőrt kelljen hívni.

A bonyodalom a fafogós tubusból folyik ki, pontosabban annak kiürüléséből. A fafogó jobbára fafogásra való, nem fogmosásra, pedig a képen szép mentoltürkiz fogkrémes tubus látható, de fogmosásról szó sincsen. Fafogásról sincs szó, mert ha volna, akkor nem bukkanna fel bonyodalom, tehát ez egy se füle, se farka történet volna, és lehet, hogy nem is rajzolták volna meg egyáltalán, nemhogy még ki is adja a Csodaceruza (bár a megrajzoltatás talán összecszejtött volna úgy is, mert egy másik könyvvel már sikerült csőbe húzni a rajzolt /talán pont egy ceruza verssel/, aki járt utat járatlanért el nem hagy, így az író sem, és rajzol neki újra). Van szó viszont repülésről, ami a magasztosat jelképezi a történetben, az angyali szférát, ahonnan Halló Istvá a földi tragédiákat és dicsőségeket szemléli, mert az emberek baleseteznek és fociznak is, ez utóbbi végén pedig nyerni is lehet. Itt mellékesen előkerül a nemzeti dicsőség témája, ugyanis a hazaiak győznek. Egyéb megbúvó eszme lehet például a munka ünneplése, miszerint Hálló Istvának két munkahelye is megemléttetik megbúvó tagmondatokban. Hogy Hálló Istvá a szemlélődő vagy a beavatkozó, segítő angyalt szimbolizálja-e, a könyvből kiderül, csak vegyük meg a könyvesboltban (az árcédulát ne kapargassuk kisebb ár reményében, mert az is rajzolva van!)

Szóval számtalan szükséges irodalmi kellék felbukkan a műben (az idősíkok váltakozásáról pedig még nem is szóltam, ám nem is szándékozom, mert hova maradna akkor az ismeretlen izgalma?), anélkül, hogy száz meg száz oldalon kellene átrágni magunkat, tehát igazán praktikus regényecske ez, ha éppen csak annyi időnk van elolvasni (vagy fordultatos történetek írását kívánjuk megtanulni gyorstalpalón), míg sorban állunk a Penny Market pénztáránál egy karunkra akasztott kisgyerekkel, aki még olvasni sem tud.

Fontos az olvasni nem tudás a kisgyermek esetében. *Szigorúan bizalmas – csak gyerekes apáknak!* – áll a hátsó borítón a figyelmeztetés. Gyerekes apáknak??? Apáknak, akiknek gyereke van, Robika vagy más nevű, vagy pedig... – sejtünk rosszat! – apáknak, akik... gyerekesek. Szóval, akik olyanok, mint a gyerekek, és ezért inkább elcsatangolnak bábéskodni a levegő-égbe sorban állás közben. És aztán pórul járnak, azt nem írom meg itt, hogy hogyan, mert az a könyv csattanója, és én azt nem vagyok hivatott leléni, de a lényeg az, hogy a lebegés meg a bámulozás hősünk kárára válik végül.

Több dologból is látszik, hogy nem gyerekeknek való történet ez. Egyrészt ugye apáknak való a könyv a hátsó borító felirata szerint, meg a pecsétből kitekintő tokás Hálló Istvá képe sem olyan kedves, mint mondjuk Bánffy György hangja régen a televízióban. Másrészt viszont azért sem szabad az ilyesmit gyerek fülébe adni, mert tudvalevő, hogy a gyerekek megszeretik a bárgyú, ám alapvetően mégiscsak jólelkű hőst, és ha ezt a hőst baj éri, akkor addig nem nyugszik a lelkük, míg a baj el nem járul, vissza nem kapja elvesztett menyasszonyát, levágott lábát, haza nem kerül a kastélyba vagy a vityillóba stb., tehát amíg minden újra jóra nem fordul. Márpedig Hálló Istvát otthon a semmi jónál is kevesebb várja, tehát nem várja. És ez borzasztó, mert ekkor a történet véget ér, úgy, mintha a rendező a vége felirat előtt kirugdalna a moziból a hideg, latyakos utcára, és nem mondaná senki, hogy „ez csak egy film, ezek csak színészek”, hanem inkább nyelvtöltögetve fityiszt mutatna, és még az ajtót is ránk csapná. Igen elvetemült történet ez, igen. Szóval szerintem tényleg maradjon otthon mindenki vasárnap délután, és törje a fejét, hátha eszébe jut egy olyan történet, melyben *happy az end* és a szállódás vége nem koppánás.

...Ugye, értik már? Gondolkozzanak el a fentiekben, az olvasott sorokon, a családjukon, és olvassák őket újra! Meg újra...

Csillagszedő Márió. Móra Ferenc Könyvkiadó, 2002

Emese almája. Pagony, 2006

Szerintem mindenki maradjon otthon vasárnap délután. Csodaceruza Könyvek, 2006

Jenei Gyula

Válogatott huszonegy

(Körmendi Lajos: Az álom fonákja)

Az álom fonákja az ébrenlét – vagyis a valóság. A Körmendi Lajos válogatott írásait tartalmazó posztumusz kötetnek találó a címe, hiszen a szerző, mint minden jó író, megszállottja volt a valóságnak. Realizmusa egyszerre nyers és mágikus, földhözragadt és költői, ám szövegei szövetén mindig átüt a szelíd ábránd, az eltökélt remény, hogy az írás, a szavak csatarendbe sorakoztatása változtathat, javíthat valamit a világon. Tudta, hogy nem, de az igent hitte. Ez a kettősség dolgozik, vibrál, egyensúlyoz valamennyi munkájában.

Körmendinek huszonegy kötete jelent meg életében. (Körmendi Lajos huszonegye, ugrik be egyik könyvcíméről, a *Művész Pista huszonegyéről*, melynek főszereplője, a fiatal rajzoló felvételezni megy a főiskolára, Pestre, és a vonatkupéban mutogatja rajzait, miközben a hozzájuk kapcsolódó, lassan regénnyé összeálló kisvárosi történeteket meséli.) Nem volt könnyű a szerkesztő, Bartha Júlia dolga, amikor – az egy évvel korábban meghalt író születésének hatvanadik évfordulójára, a 2006-os könyvhétre – ennyi kötetből próbálta kiválogatni a legjellemzőbb, az életműről átfogó képet nyújtó írásokat, főleg ha figyelembe vesszük a műfaji sokféleséget is: vers, novella, szociográfia, kisregény, esszé, műfordítás, rádiójáték, mese, tárca, riport.

Tekintettel a magyar könyvkiadás és könyvpiac viszonyaira, *Az álom fonákja* című közel ötszáz oldalas összeállítás többszörösen is meghatározó kellene hogy legyen a Körmendi-recepció szempontjából. Egyrészt, mert a hetvenes évek elejétől éppen a *Forrásban*, *Napjainkban* publikáló, később a régi *Mozgó Világ* szerzőgárdájához csatlakozó író – akinek első könyvei rangos országos kiadónál láttak napvilágot – a rendszerváltás környékén talán némi sértődöttségből is fakadóan a vidéki íráság létstratégiáját erősítette föl magában. Íróként, újságíróként szülőhelyét, Karcagot, a Nagykunságot lakja be, irodalmi alakjait többnyire az ottani emberekről mintázza, s nemigen keresi a fővárosi megjelenés lehetőségeit, folyóiratokban viszonylag keveset publikál, kötetei pedig, néhány kivételtől eltekintve magánkiadásban, illetve az általa létrehozott és irányított Barbaricum Könyvműhely gondozásában jelennek meg. A terjesztés nehézségéből következően e kötetek inkább csak szűk körben (Karcagon, Jász-Nagykun-Szolnok megyében) lettek ismertek – ott viszont nagyon. Ez azt is jelentette, hogy Körmendi Lajost egyre kevésbé tartották számon az úgynevezett szélesebb irodalmi köztudatban, munkái többnyire – méltatlanul – kritikai visszhang nélkül maradtak. Másrészt azért is fontos ez a válogatás, mert a közeljövőben nem valószínűsíthető hasonlóan nagyszabású Körmendi-kötet megjelenése, így olvasók és kritikusok sokáig ebből ítélik (het)ik meg az immár lezárt életművet.

Emiatt zavaró az összeállításban tetten érhető következetlenség, illetve néhány formai hiba. Így például, bár Körmendi *Robinson az árokparton* címmel egy riportgyűjteményt is megjelentetett, a válogatott írások szépirodalmi anyagába nem kellett volna belekeverni zsumnalisztikájának sürgető lapzártákhoz igazodó, természetszerűen alkalmibb vonulatát, már csak azért sem, mert az így beemelt témák veretes szociográfiákban vagy szépirodalmi szövegekben is felmutathatók, mint ahogy ez a párhuzamosság meg is figyelhető a könyvben. Előfordulnak súlyos tördelési hibák: így az egyik riport címe cikluscímként kiugrasztva külön oldalon szerepel, a tényleges írást viszont nem jelöli cím, helyette a kolumnás anyag alcímei darabolják külön egé-

szekké az összefüggő riportot, ráadásul pontosan olyan betűtípussal és -nagysággal, amilyennel két kisregény címe is szerepel valamely oldalak közepén, illetve alján. Mindezek azonban végül csak bosszantó körülmények, a kötet egésze ugyanis kellő rálátást kínál az életműre.

De milyen is ez az életmű? Sokrétű, vallomások és (jó értelemben) küldetéses. A könyvben több mint száz vers hivatott keresztmetszetet adni Körmendi Lajos költészetéről, amely többnyire szabadversekben és dalokban ível, de az időmértékes próbálkozásoktól a haikuig vagy makamáig széles választékot mutat. Az első költemény (*Álom a versről*) ars poeticaként értelmezhető: „*Fiúk szotyolázgatnak a / szavakkal, / papírra köpdösik őket. // Tőlem elhúzódik a »műzsa«.* / *Varjak röppennek torkomból. / Verebek hussannak ajkamról. / De sziklákat görgetek / a belenyugvás verseire. // Becézni / az anyahűségű számszámokat! / Sört írni / az akáctenyérű kubikos poharába! / Szellőt írni / a téglagyári kemencében aszalódók hátára! / Jó gazdát írni / a szomorú kutyáknak! / Közös mosolyt / a közös sorsúaknak! // Szívem fölött / nem tűnök / jégkokárdát.*” Tömény, pontos vallomás ez esztétikáról, költői szerepről, hűségéről, politikáról.

A Mifelénk ciklus címadó hosszú verséről Szepes Erika írja egyik tanulmányában: „A népi-mesés motívumokból építkező kisvilág a mágikus realizmus vonásait viseli: szemléletében a közösséget megtartó babonák, mítoszok a való világ részei.” A hagyományaira máig figyelő, s azokra büszke népcsoportban, a nagykunban keresi és találja meg a költő azonosságát olyannyira, hogy miként a *Kurgán* című kötetből szemezgetett versek is bizonyítják, a keleti pusztákon egészen Mongóliáig, Kínáig kutatja a választott ősök nyomát: „*Mámorosan állok a végtelen pusztá köldökén, mélyre szívom / az otthonról is ismerős üröm illatát, a földet nézem, / simogatom, talán a hunok nyomát keresem tekintetemmel, / vagy a tung huk, a tokhárok, a szienpi, a tabgacsok, / az ázsiai avarok, az úzok, a szogdok, a türkök, az / ujugurok, a kirgizek, a dzsiürcsik, a karakitajok, a / mongolok patanyomát. Lehet, hogy a kunokét is?*”

Ez persze csak két (bár fontos) szelete a tematikailag rendkívül gazdag Körmendi-verseknek. Ha a helyek felől közelítünk hozzájuk, egy másik kulcsszó Közép-Európa lehet. A közös sors megélése a nagyhatalmi játszmákban. *Barbaricum* című versében, ahogy Szigeti Lajos Sándor írja, az egymásrautaltság felelőssége szól: „a József Attila-i »rendezni végre közös dolgainkat« parancsának és a Németh László-i »tejtéstvériség« gondolatának kemény, dacos, termékeny továbbmondása”. Érdekes azonban megfigyelni, hogy negyedszázada az első kötete címéül is szolgáló *Barbaricum*-metaforát még sokkal tágabban értelmezte a költő (*„Dunából, Visztulából font farkoc / lobog a hátadon”* vagy *„Vezetnek tenyered életvonalai: / utak, vasutak, vezetnek ékköveidhez. / Igazgyöngytallinn. Gyémántprága. / Borostyánvarsó. / Opálbukarest. Rubinszófia.”*), halála előtt bő két évvel megjelent esszékönyve, *Az együttleges szellem* előszavában ugyanez a fogalom már a történelmi Nagykunságra szűkül.

Körmendi az életet a maga teljességében ragadta meg; az irodalom számára nem az elefántcsonttorony játékszere, a valóságot pedig nem csupán a művek nyersanyagának tekintette, ezért nála a közösségi és magánlíra egybeemosódik. A szerelmes verseknek is az adott társadalmi-politikai hangulat, létérzés jött háttérre: „*bénán hever Barbaricum / gyötört arcán jégpáncél / csontig kékiült szájam öblén / kökénybokrot ráz a szél // megérett a földieper / piros húsa fölhasad / hosszú hajad legszebb zászlóm / fejem fölé tartalak*” (*Julianna-évszakok*).

A *Dátum*-versek ciklus cím (1999-ben egy köteté volt) alá sorolt, többnyire rövid, néha párszavas, sokszor egy poénra, szójátékra épülő, más alkalommal aforisztikus írásoknak két fő vonulata figyelhető meg. Az egyik, ami miatt sokáig asztalfiókba kényszerültek, a politikai rendszer működésére reagált, a 68-as csehszlovákiai bevonulásra, kultúrpolitikára; így például arra is született rimes szösszenet, „midőn a politikai rendőrség embere verset elemzett”: „*Jó herceg! Látom, forgatod versemet, / de nem a színét, csak visszáját lesed. / Ezért, mély tisztelettel, azt üzenem néked, / ne a vers hátulját bújd, hanem az enyémet!*” (1983 nyara). Máskor a legszemélyesebb tragédiák, félelmek, fájdalmak szólalnak meg ezekben a versekben, néha belenyugvással, olykor pedig, mint a Nagy Gáspár születésnapjához köszöntőjének szántban, a nemzedékük sorsa fölött érzett tehetetlen reménytel: „*Izzik-e még ama Örök nyár...? / Szabadság? Közel van vagy távol? / Tények: ötven év, Bérbaltavár. / Lapok A fiú naplójából. // Már elzúgtak forradalmaink? / Velünk a halál parolázgat? / Álmodunk, az örök éj ha int, / Éveket, hitelmentes házat. // Hol vannak már a szép hetérák? / Félrelöktek, és a lét megunt? / Marad a kín, a kórház, a rák. / Azért sem adjuk meg magunk!*” (1999. 04. 14.)

Körmendi prózaírói munkásságának megítélése az életművet és a válogatást tekintve sem egyszerű. A költőként induló fiatalember a hetvenes években újságíró lesz a megyei lapnál, a szépírást így a zsurnalisztika felől közelíti, vagy(is) a kettőt párhuzamosan műveli, s mert nála a valóság tükröztetése a művekben – a fent emlegetett szelíd ábránd és eltökélt remény, miszerint a szó ereje jobbíthat a világ dolgain – mindig meghatározó volt, prózájában a kimondás, a szembesülés-szembesítés kényszere – olykor a sor(s)ok között – elsődlegesebbnek tűnik a strukturális vagy narratív megoldásoknál. A válogatott írásokat tartalmazó kötetben is több olyan „szocioriport” található, amelynek hőse egyes szám első személyben, monológyszerűen meséli el életét, ám ebből következően, ahogy Márkus Béla írja, hiányzik belőlük „a több nézőpontból való láttatás, az az időszembesítés, amely viszonylagossá tesz szinte minden értékállítást, életigazságot”. Körmendi prózájában, sokszor a novellaként olvashatókban (*A repedés*, *A mosoly*), illetve a kisregényekben is (*Művész Pista huszonegye*, *Nyers hús*), az elbeszélő, ismét Márkust idézve, „ugyanúgy rábíz mindent a szereplőire, ugyanúgy kivonul a történetek világából, miközben személytelen és meghatározhatatlan marad, ahogy a szocioriportokban a riporter tette”.

Hogy Körmendinél mennyire elválaszthatatlan az újságíró a szépírótól, az is jelzi, hogy *Magánkrónikák* címmel 1996-ban megjelent kötete – melynek teljes anyaga bekerült a válogatásba, s amely kijelöli az életmű prózaí csúcsait – eredetileg napilapban közölt rövid, többnyire másfél-kétflekes írásokat tartalmaz. Tárcákat, tárcanovellákat, amelyeknek történetei a bennük ábrázolt élethelyzeteken, sorsokon keresztül az elmúlt évtizedek, s persze a jelen szinte teljes barbaricum tablóját vetítik elénk: a hadifogságot, a Rákosi-korszakot, a tanyavilág felszámolását, a fusizások, a bürokrácia világát, munkát és szerelmet, szívósságot és árulást, „népharagot” és „sörtörténeteket”, a kulákokat, rizsőröket, cigányokat, nyugdíjasokat, nyomozókat, megcsaltakat, diszkós lányokat, betegeket, várakozókat, férfiakat és nőket, egyszóval minket. Némelyik történet az emberi sors olyan teljességét mutatja fel, amelynek előzménye talán egy mélyinterjú, egy életvallomás lehetett. Így a *Magánkrónikák* darabjai, az örkenyi egyperces novellák után akár egyperces regényeknek is nevezhetők.

Sok tekintetben egyedülálló *A békés barbár földjén* című, először a *Forrásban* napvilágot látott (s föltehetően folytatni kívánt) írás, melynek elbeszélője így kezdi történetét: „Én, aki sokat tanultam, sok idegen országokat, tengereket, várakat, városokat, templomokat, kutakat, folyóvizeket láttam, és bujdosásaimban sok szükségem szenvedtem, újra felkerekedtem és a nagykunok földjére 1946. június havának 6. napján megérkeztem igen törődött állapotban, fennem síró szóval. Az én keserves zokszavam megnyerte egy ember irántam való jóindulatát, megindította egy asszonyi személy szívét, kik is karcagi házukba fogadtak, jól tartottak, hosszú ideig gondomat viselték.” A dátum természetesen Körmendi Lajos születésének napját jelzi, aki mint egy középkori utazó, archaizáló nyelven csodálkozik rá a Cumaniának nevezett „terra incognitára”. Amolyan modern pokoljárás ez, amelyben a szerző álnaiv nézőpontból szemléli (s próbálja megismertetni és megszerettetni az olvasóval) a kunok népét, szokásait, körülményeit. Még kísértője is akad („István, hűségese Vergiliusom” személyében). A szöveg tele van történelmi és kultúrhistoriai utalásokkal, figurákkal, amelyeknek szerepe, hogy egyenjogúsítsák, elfogadtassák a sokak által barbárnak vélt tájat (Barbaricumot-Cumaniát), s annak lakóit.

Kár, hogy utolsó könyvével (*A táltos kincse*) és töredékben maradt regényével (*Zádor és Ágota*) a kunok régebbi történelme, mondái, meséi felé forduló Körmenditől alig válogatott be a könyvbe a szerkesztő. Az *álom fonákja* című gyűjteményből azonban – ha átküzdjük magunkat a silány tördelésből, szöveggondozásból adódó nehézségeken – így is jól kirajzolódik Körmendi Lajos irodalmi életműve, azé a Körmendie, aki nemcsak a Kunság írója volt, de nemzedéke sokoldalú és jelentős alkotója.

(*Barbaricum Könyvműhely, Karcag, 2006*)

Valastyán Tamás

Vitam impendere vero

(Bálint Péter: *Egy kretén vallomásai*)

„Regényt írni annyi, mint a végsőkig hajszozni
a végtelenséget az emberi lét ábrázolásában.”¹

(Walter Benjamin)

A narratív én

A regényteremtés – amióta csak az ember elhatározta, hogy megragadja és újraalkotja a történesek kaotikus menetét, célt, értelmet, vagy épp sorsszerű mozzanatok fedez(tet) fel az események kontingens áradatában – állandóan azzal a nem szűnő problémával szembesít, hogy az író, ez az önje-lölt demiurgosz, miként illesse bele (egyáltalán beleillessze-e) önmagát az ábrázolás folyamatába. Mesékbe szöve elbeszélje az épp-valamiképpen-történeteket, ily módon magát úgy tüntetve fel, mint aki úgyszólván már eleve tudja a lehetőségek méhében fogant történesek irányát és kibontakozásának menetét, ritmikáját. Vagy úgy szólaljon meg, hogy az események mintegy maguktól artikulálódjanak, az írói én oldódjon fel a nyelv áramában, eltűnve az általa teremtett regénylétben. Folyamatosan reflektáljon a történetekre vagy a megtörténhetőre, sőt tisztázza önnön viszonyát az eseményekkel és saját szereplőivel, vagy húzódjon vissza a kulisszák mögé, és pusztán, lineárisan vagy koncentrikusan elbeszélje a történeteket, megjelenítve szereplői külső és belső világát.

E problémát Walter Benjamin oly mértékben élezi ki, hogy a regény emberét szembeállítja az eposzi emberrel. Egyenesen az epikus karakter felszámolódását látja a regényben. Éppen azt a mintegy magától teremtődő, a tengeri hullámverés ritmusának engedelmeskedő mozgást, egy közösség világának áttetszőségét hiányolva benne, amely az eposzt olyannyira egyeníti. A regény a magányos individuum terméke, mondja Benjamin *A regény válságában*, az epikus lét mindenki számára hall(gat)ható tengermorajlása átadja benne helyét a magányos létezés némaságának. Persze az európai regény mindezt a „néma”, válságos fordulatot a világteremtés csodájaként hordozta ki. Benjamin magyar kortársa, a kitűnő kritikus és esszéista, Halász Gábor, szinte ugyanabban az évben, amikor Benjamin papírra veti a regény válságáról szóló gondolatait, az újabb regényekről szólván éppen a regényíró individuum törekvését teszi meg egyik fő vizsgálódási szempontjának *Az újabb regényről* című tanulmányában: „A regényíró alaptörekvése szintetikus; fikciója, a teremtett valóság körül lehetőleg teljes világszemléletet akar kialakítani.”² Míg Benjamin szerint „semmi sem járul hozzá annyira a belső ember veszedelmes elnémulásához, semmi sem pusztítja olyan módszeresen az elbeszélés szellemét, mint a valamennyi létformánkban székelytelenül elterpeszkedő regényolvasás”,³ addig Halász szerint „olvasni annyi, mint akklimatizálódni – csak legyen a könyvnek elég szervezettformáló ereje”.⁴ Halász Gábornak a regényfikciót affirmáló gondolatai még nagy segítségünkre lesznek Bálint Péter legújabb regényének olvasásakor.

Bálint írásművészetének jellemzésekor a fönti dilemmák annál is inkább relevánsnak tűnnek, merthogy az elbeszélés szelleme az ő műveiben rendkívül markánsan jelenik meg. Legfőképp pedig a magányos individuum segítségével reinkarnálódik. Eddigi szépírói munkásságában, három regényében és fiktív naplóiban éppen az írói-teremtői én narratológiai státusát övezte a kritika részéről egy

¹ Walter Benjamin: *A regény válsága* (Köszeg Ferenc fordítása). In: Uő.: *Angelus novus*. Magyar Helikon, Bp., 1980, 597.

² Halász Gábor: *Az újabb regényről*. In: Uő.: *Az értelem keresése*. Franklin-Társulat, Bp., é. n. 63.

³ W. Benjamin: *A regény válsága*. Id. kiad. 598.

⁴ Halász G.: *Az újabb regényről*. Id. kiad. 63.

kis ellenszenv. Vagy a mindentudó elbeszélő, a mesélő én jelent meg túlságosan hangsúlyosan, vagy a *Szembesítések*, az író leuveni és párizsi naplóinak lapjain a fikcionalizálás fokát és mértékét gondolhatta az olvasó kevésbé megjeleníteni és érvényesülni. Új művének tanúsága szerint Bálint prózaművészetében enyhe fordulatot érzékelhetünk: az erős, reprezentatív mesélő én ugyan itt is jelen van, ám a „mindentudói” státust oldja a naplódiskurzus személyesebb, közvetlenebb létmódja, amiképpen a tolakodó szerzői én is a teremtető-fikcionalizáló játék révén narratív énné szelídül.

Fikcionalizálódás

Mindez persze – mármint az oldódás és a szelídülés – az elbeszélő én narratológiai státusát illeti az esztétikai reprezentációban, és nem magának a vallomást tevő naplólósnak mindújra megformálódó identifikációját, amelynek a szelídséghez vajmi kevés köze van. Bár a narratív én és a naplólós közötti különbségtévéssel érdemes óvatosan bánni, minthogy az utóbbi identifikációja az előbbi irodalmi-reprezentációs terében formálódik. Ugyanakkor Bálint Péter prózájában határozottan érzékelhető egy erősödő fikcionalizál(ód)ás az elbeszélés szintjén. Mindez egyfajta absztraktív többleteremtődést eredményez az emlékek, a megtörtént vagy elgondolt életmomentumok feldolgozhatósága, elmesélhetősége vonatkozásában.

A szerzői én kitüntetettsége és onnipotenciája pedig feloldódik az írás és az olvasás sokdimenziós terében. A fikció révén a van és a nincs, a realitás és a még csak el sem képzelt vagy a ténylegesen megtörtént és az elképzelt közötti határ hirtelen elasztikussá válik, a képzelet telítődik a referenciák rengetegével, a valóság végtelen számú megmásíthatatlan történesszegmensei közé bekúszik a képzelet felkavaró lendülete. Analogizáló átvitelek, tropikus átkapcsolások értelmezhető, olvasható lehetőségmezejévé válik történelem, idő és fikció. Abban az értelemben, ahogy pl. Paul Ricoeur fogalmaz, miszerint „nem kevésbé vagyunk olvasói a történelemnek, mint a regénynek”. Történelem és fikció egymásra utaltak, sőt egymást használják fel avégett, hogy az időt újraalkossák.⁵ Jelen esetben mindez diktatórikus közelmúltunk regényes refigurációját jelenti, amely során az írói-teremtői aktivitás egy rendkívül nyomasztó világ újjászületését teszi lehetővé. A narratív én maga is részese, azaz elszennvedője és alakítója lévén a mikrotörténeteknek, egyszersmind a történelemnek, az emlékezés segítségével mintegy újrairja naplójában és naplója révén ezen események rendjét. Összekuszálja, kibogozza, majd összeszövi a történesszalakat egy teljesen egyedi létszövévé. Ily módon válik olvashatóvá saját és mások élete a kádárista közelmúltból, illetve a rendszerváltásnak nevezett, Magyarország jelenkori történelmében fordulópontként aposztrofált, bár még teljes spektrumában, volumenében és hatásában fel nem térképezett esemény időszakából. Ebben a létszövetben csomósodik össze, kereszteződik és szálazódik szét történelem és fikció az emlékezés kiszámíthatatlan ritmusa szerint. A kon- s refiguratív áramlásban a történelem folyamatosan alakítható személyes sorstörténetek kusza hálózataként jelenik meg. Míg a fikció az írás és az olvasás szabadsága, szabad mozgása. Szédület, ha tetszik, megállíthatatlanul terjedő mámora a sors- vagy véletlenszerű, vagy akár a mindennapi történetek keltette létváltozások leképezésének. Mindezen kavargást a világot átitató és az időt emberi léptékűvé szelídítő-ritmizáló emlékezés dramatizálja. Bálint Péter ennek a lendületnek és szédületnek, ennek az örvénylő kavargásnak próbál meg határozott kontúrokat rajzolni új regényében.

Mindazonáltal a narratív én önidentifikálása, a kreténség mint egyfajta lét-, lelki- és tudatállapot hangsúlyos jelenléte megkívánja a kritikus olvasótól az óvatosságot, amikor pl. kissé avittas módon naplólósnak, főhősnak vagy csupán hőst emleget az értelmezés során, hiszen természetesen nem a hősiesség kinyilvánításáról, de nem is ironikus vagy inverz fogalmazásmódról van szó. A kretén meghatározás a narrátor részéről egyfajta beazonosítási eljárás, valamiféle identifikációs gesztus, amely révén a naplójába írt vallomásai során megpróbál a múltja fölé hajolni, s ezáltal önmagára is jobban rálátni. A magunk részéről a hős, naplólós kifejezéssel pusztán erre a folyamatra kívánunk utalni. A mindig megfontoltan és pontosan fogalmazó Benedek Marcell szavaival élve mondhatjuk, hogy a regény hőse „az emberi sors egy darabjának hordozója, természete szerint cselekszik, gondolkodik, tépelődik, szenved, s csak annyiban »hős«, mert az író őt állította elbeszélésének középpontjába, az ő cselekvéseit részletezi, az ő lelkiállapotát mélyíti el legerősebben”.⁶

⁵ Paul Ricoeur: *A történelem és a fikció kereszteződése* (Jeney Éva fordítása). In: Uő.: *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*. Osiris, Bp., 1999, 354.

⁶ Benedek Marcell: *Irodalmi hármaskönyv*. Gondolat, Bp., 1967, 266.

A paradoxon

Az *Egy kretén vallomásait* alapvetően egy paradoxon szervezi: az önmagát jelentéktelennek feltüntető, léteben és lehetőségeiben kiteljesedni képtelen, az eltorzulás alakzatait lelki, társas, sőt társadalmi szinten is újraformáló és reprezentáló narratív én egy nagyon is jelentésszerűtényt tettét hajít végre. Az önkiteljesedés és önmegvalósítás különös formáját választva, mintegy a torzulat elváltozásait enyhítendő – vallomást tesz, naplót ír. Már maga a cím is e paradoxonra utal: ha valaki kretén, nem feltétlen vall olyan hőfokon, mint a regény hőse, és a vallomást tevő énről sem a kreténség jut először az ember eszébe.

De vegyük fontolóra, miért is e meglehetősen szokatlan párosítás a szerző részéről! Az *Egy kretén vallomásai* legalább oly mértékben szól egy totalitarisztikus rezsim, a kádárista Magyarország mindennapjairól, mint amilyen mértékben ábrázolja az egyebek mellett épp e rezsim által megszorított s megnyomorított egyén lelki vergődéseit. Bálint Péter új könyve, hűen eddigi szépprózai alkotásaihoz, én-regény, vagy ahogyan Halász Gábor mondaná, jellemregény, egyszersmind azonban egy korszak lelket, szellemet és testet sorvasztó elképesztő és abszurd történései mintázódnak újra a regény szövetén. Nem pusztá leképeződésekről van persze szó. Éppen a már idézett Halász figyelmet arra a veszélyre, ahogyan a társadalmi berendezkedés pusztán demonstratív reprezentációja eluralhatja a regényt, ha az író túl nagy hatalmat lát a társadalmi törvények léteben. Az *Egy kretén vallomásaiban* a totalitarisztikus rezsim egy szerencsétlen sorsú figura önreflexióiban, folytonos, önmarcangoló introspekciónak tükröződik, a naplővezetés retorikai eszközeinek és narratív-diszkurzív játéktérének segítségével. A főhős, miután végre normális, de legalábbis megnyugtató megélhetést biztosító munkakörben sikerül elhelyezkednie, egy irodalomprofesszor magántitkáráként „révbe ér”, elhatározza, naplót ír, melyben megvallja vélt vagy valós bűneit. Helyesebben, megkísérli tisztázni önmagában addigi lelki-szellemi fejlődésének útját. Ha ugyan fejlődésnek lehet nevezni az ő divergens beilleszkedési kísérleteit egy adott közösség szokásrendjébe. Fejlődésről nem beszélhetünk, bár bizonyos letisztulási folyamatról, a léttapasztalatok egyfajta leülepedéséről, valamint az önmegértésnek e szedimentációs alapról történő újrakonstituálásáról mindenképp. „Amikor e följegyzéseket irkamba rögzítem, éppen sejtéseim fölfukadását és gondolataim világra születését, mondandóm letisztulását, vagyis önmagam jobb megértését igyekszem elősegíteni.” (207.) Ebbéli igyekezetében villantja fel vagy tematizálja azt a társadalmi-politikai kontextust, vonatkozásrendszert a naplőhős, amelyben, úgy mond, szocializálódott. Hogy a lelki sérült magányos individuum és a társadalmi kontextus ugyanazon reprezentációs térben artikulálódhassék – alkalmazza regényében a kretén(ség) és a vallomás(osság) együttesének hipertrófiáját az író.

Ennek a hipertrófiának lenyomata a napló. Az eltűlés Bálintnál nem kizárólag retorikai eszköz, hanem regényszerző erő. A napló vallomásos terében a történeteket nem pusztán lejegyzik a narratív én, hanem folyamatosan kommentálja. Ily módon válik lehetővé, hogy a kádárista rezsim megannyi mikrotörténetéből egyfajta töredékes korszaktábló jelenjen meg a szemünk előtt – egy nagyon személyes perspektívából láttatva az eseményeket. Merthogy mit is tud hozzátenni a napló introspektív vallomásossága a regénydiskurzushoz? Mindenekelőtt a tárgyhöz – ezúttal a vallomást tevő én önnön lelki diszpozíciójához és a társadalmi státusára való reflexióihoz – folytonosan közelítő személyességet képes narrációs játékba vonni, egyszersmind a nyelvi megszólalás és teremtés különböző műfajainak kontaminációját teszi lehetővé: esszéisztikus betétek ugyanúgy helyet kaphatnak a naplóregényben, mint pszichologizáló helyzetleírások és tudatállapot-vizsgálódások, történetmesélések vagy művészet- s politikatörténeti morfondírozások. Megint csak Halászra utalva jellemezhetnénk ezt a fajta regényírási technikát egy újszerű, pszichológiai romaneszknak is, amelyben az európai regényfejlődés két legmeghatározóbb vonulata, a történet-, illetve a jellemregény, mintegy összeér: „lélektani játék szövik lépten-nyomon eseménybe, a gondolat- és érzésprocesszusok lesznek drámaivá, a lelki állapotok oldódnak fel filmszerű, változatos képekben.”⁷

Halmazódás

Egy ilyen éles gesztusként, önreflexív mozzanatként, filmszerű képen tűnik a befogadó elé a naplőhős napilapot olvasó apjának ironikus allegóriája, a betűk milliónyi apró kis szegecskéivel keresztre feszített, „krisztusi tartásba merevedett” ember, aki egyrészt ki van téve a hírek esetlegességeinek és

⁷ Halász G.: *Az újabb regényről*. Id. kiad. 65.

– diktatúráról lévén szó – manipulációinak, másrészt a „sorok közt olvasás” rejtett izgalma stimulálja kíváncsiságát. (209.) A betűk mint a krisztusi szenvedés tartásába merevített test szegecsei – találó allegóriája ez a narratív napló-én monstrozáló monológiájának. Ritkán olvasni ennyire töményen kíméletlen, fájoan őszinte, végtelenül sorjázó, önmarcangoló sorokat amúgy sem terjedelmes konfesszionális prózáinkban. Legutóbb talán Nadas beszélt ilyen kíméletlenül és leplezetlenül párhuzamos történeteiben. Az önreflexív monologicitás és az őszinte konfesszió a regény szerkesztési elvét is meghatározza: bár a tízennegy fejezetre osztott könyvben megfigyelhető némi tematikus tagolás – külön van szó az emlékező diszpozíciójának körülményeiről, egy másik fejezetben olvashatunk arról, hogyan kerül hősünk Leitner professzorhoz, megint másikban a családja mindennapjaival szembesülhetünk, a nőkhöz való viszony jellemzését is elkülönítve adja közre a naplóíró, külön fejezet szól továbbá az „emtető lány” alakjáról, akinek közelében érezte igazán felszabadultan magát hősünk stb. –, összességében mégis egyfajta *halmozódásról* beszélhetünk a regény szerkezeti építkezését illetően, amit az emlékezés sajátosan hektikus ritmusa szabályoz.

Halmozódnak a képek és a történetek, az introspektív momentumok és a gondolat kísérletek, egyre csak rakódnak össze, egymásra csúsznak, tapadnak és szétválnak, rétegeződnek és törmelékeseznek. Halmozódnak a végtelenségig. Koherenciát köztük semmi más nem terem, csupán az emlékező én. A bennük megfigyelhető rendezetlen rendet vagy rendes rendezetlenséget az emlékező naplószerűség a következőképp kommentálja: „Emlékeim sűrűjében úgy lépkedek, mint ló a sakkasztalon. Minden történet áttételes; mindegyikbe belép egy szereplő, akinek révén beléphet egy másik, ő pedig magával vonja egy harmadik vagy sokadik jelenlétét. A ló óvatosan terel, váratlanul sarokba szorít, olykor kíméletlenül üt, máskor riadtan visszatáncol, hogy újabb áttakat készítsen elő, mely a végső csatát eldönti. (...) Az elmesélés jelenébe csúszik a múltbéli esemény, melybe szervesen beleöltődik egy azonos idejű történet, s abból sarjadzik egy vadhajítás: s ez így megy öröktől fogva a végeláthatatlanig.” (119–120.)

A sakkasztalon lépkedő ló mozgása az emlékező én természetének leírására találó kép – voltaképpen a benjámini regényteremtő elvét pillanthatjuk meg benne, „a végsőig hajszolt végtelenséget az emberi lét ábrázolásában”. A sakkasztala játéktérének virtuális végtelensége valójában egy bravúrosan megkomponált „véges” renden alapul, s állíthatjuk, e rendezettség szervezőelve a végtelen mozgáshetőség. Csakúgy, mint az emlékezés esetében. Ugyanakkor Bálint prózájában e benjámini elvhez társul egy másik, az európai irodalomban nem kevésbé hangsúlyosan jelenlévő instancia, amelyet legfőképp Jean-Jacques Rousseau neve fémjelvez: a határozott, erős meggyőződés táplálta íráseszmény, a *Vitam impendere vero*. Az igazságérző markáns jelenléte, melynek folytonosan alárendelődik az élet. Rousseau egyik levelében így összegzi azokat a körülményeket, lelki-szellemi indítástokat, amelyek írásra sarkallták: „Volt-e némi igazi tehetségem az írásra? Nem tudom. Nálam mindig a heves meggyőződés pótolta az ékészölést, és ha nem volt bennem erős meggyőződés, mindig hanyagul és rosszul írtam. Így talán az önszeretet titkos visszatérése tette, hogy azt a bizonyos jelmondatomat választottam [*Vitam impendere vero*], és azt ki is érdemeltem, és hogy olyan szenvedéllyel ragaszkodtam az igazsághoz, vagy mindenhez, amit annak tartottam. Ha csak azért írtam volna, hogy írjak, meg vagyok győződve, senki sem olvasott volna.”⁸ Andrászt, a főhőst is az indítja naplóírásra, hogy végre kiadja magából az évek hosszú során át önmagával, a családjával, barátaival és a tágabb környezetével, azaz a diktatórikus, majd később, a rendszerváltozás után az áldemokratikus politikai közösséggel való viszonya során felgyülemlett feszültséget. Innen ered a változatos narrációs ritmikájú prózanyelv. Helyenként lassan, megfontoltan, sőt józanul árad az emlékezés, néhol zaklatottá válik, bizonyos szereplők és mozzanatok vissza-visszatérnek, mások csupán egyszer fordulnak elő.

Csakhoggy mindez, egyrészt a kétféle prózapoétikai elvből származó regényteremtői szándék, másrészt – és legfőképp – az emlékezés méhében fogadó ellentét, amely az emlékező én magabiztos, rendíthetetlen pozíciója, az életet akár az igazságnak is alárendelni kész magatartása, illetve az emlékképek végtelenül sorjázó halmozódása között húzódik, sajátos narrációs feszültséghez vezet a regényben. Ennek a helyenkénti fel nem oldott feszültségnek köszönhető egyfelől az, hogy bizonyos pontokon felüti a fejét az unalom a vallomásban: véleményem szerint a naplószerű saját kreténségét, élıhetetlenségét ecsetelő gondolatai néha ide futnak ki. Másfelől a naplószerű hiperbolikus jellege is az emlékezés említett narrációs feszültségének köszönhető, amennyiben némely esetben a vallomást tevő én mint ha nem lenne tisztában saját vállalása tétjével. A következő két, egymástól távoli naplóbejegyzés így hangzik: „Nem vagyok a szavak embere, még szerencse, hogy kizárólag saját magam okulására rovom e sorokat

⁸ Jean-Jacques Rousseau: *Négy levél Malesherbes elnök úrnak jellemem igazképéről és egész magatartásom igaz indítékairól* (Szávai Nándor fordítása). In: Gyergyai Albert (szerk.): *Ima az Akropoliszon*. Európa Könyvkiadó, Bp., 1977, 168.

irkámba, azzal a tudattal, hogy senkinek sem áll módjában belepillantani jegyzeteimbe, így nem is kérhető számon rajtam semmiféle stilisztikai elvárás.” (56.) „Képtelen voltam válni valakivé: fontos, jelentős, sikeres, elismert, nélkülözhetetlen, irigyelt személyiséggé. Talán magasra tettem a mércét, anélkül, hogy valaha is bevallozzam volna magamnak bármilyen átugorható, megszelídíthető magasság létezését.” (187.) Mivel végül egy tudatosan megkomponált napló- és vallomásregényt írt meg hősről, ez az *anti-viktoreremitás* gesztus (tudjuk, Sören Kierkegaard Viktor Eremita néven adta ki *Vagy-vagy* című élettörésként, tehát eleve egy játékos-ironikus teremtmény történetét szöve műve utóéletének történetébe), valamint az egyébként gyönyörűen megfogalmazott életelv, a „megszelídíthető magasság létezése” mércéjének illetően, hogy ne mondjam, őszintétlen eltakarása, nos mindez természetlen, zavaró feszültségként marad meg az olvasóban. Ezek a pontokon éppen az nem sikerül a regényben, amely egyébként összességében sikerre viszi a naplóíró: a fikcionalizálás és a narratív én játékos, teremtményi aktusa, amelyet az őszinte kitarukozás szándéka, vagyis a vallomás szabályoz.

Szenzuális

Az új regény erényeként emelhetjük ki a szerteágazó korporális metaforika jelenlétét. A test szerepének árnyalt megfogalmazását, finom ábrázolását mindenekelőtt az adja, hogy az író egyszerre ered a démoni érintésörület és az őszinte szerelmi érintés titkainak nyomába. Ezáltal egy rendkívül szenzibilis, egyszersmind szenzuális prózanyelvet sikerül megteremtenie. A próza testiesülésének, vagy ha tetszik, e testies prózában az egyik legszebb megformálódását abban a fejezetben olvashatjuk, ahol „az emtető lány” alakját rajzolja meg az író. E lány révén András egyszerre tapasztalja meg „az érintésörület mögött munkálkodó démon cselvetéseit” (74.) és „az érintés őszinteségére” vágyódó önmagát (233.).

Ugyanakkor a szenzuális metaforika a regényben nem öncélúan szövődik. A főhősnek a nővel, mindenekelőtt az anyjával, a feleségével és a szeretőjével való viszonya képezi azt a vonatkoztatási rendszert, amelyben az érintés, a simogatás és a testbeszéd egyéb megnyilvánulásai megteremtik e szenzitív próza képességét. Andrásnak az anyjával való kapcsolata a legambivalensebb: az asszony a vallomások fénytörésében mint zsarnoki nő, illetve mint gyengéd, a fiának mindenben kedveskedni akaró anya jelenik meg előttünk. A feleség ábrázolása a legvisszafogottabb, a naplóíró emlékeiben a nő úgy él, mint aki jogosan hagyja el őt és kezd új életet külföldön. Külön fejezet szól arról a lányról, akit a főhős anyja azért bérel fel, hogy rendbe hozza a testileg-lelkileg lerobbant fiatalembert. Erről a faluról városra felkerült ápolónőről a visszaemlékező férfi megállapítja, ő volt az egyedüli nő, aki mellett valóban boldognak érezte magát. E kitüntetett státust az is alátámasztja, hogy a lánnyal való viszonyát gazdagon, konfeszionális és szenzuális fordulatokat arányosan előadva ábrázolja a naplóíró. Az ábrázolás az ártatlan érintés, a simogatás és a női illat ihletett leírásától kezdve az ölelkezés nem tolatkodóan részletező jellemzésén át egészen az együttlét természetes meghittségének ecseteléséig terjed, melynek egyik csúcspontja az a jelenet, amikor a lány egyszerre tűnik fel a szerető és az anyai princípium hordozójaként: „A lány, ölelkezéseinket követően, mezítelen hátát nekivetette a hideg falnak, fejemet az ölére vonta, ujjaival összenyomta véreikkel hálózott mellét, hogy arcomat és ajkamat simogathassa, akárha kisdedit emtetne, s anélkül, hogy viszonzást várt volna tőlem, a maga természetes módján gyakorolta felettem az anyai szeretetet.” (87.)

A könyv legerősebb szenzuális metaforája mégsem az emtető lány alakjához kapcsolódik, hanem egy másik nőalakhoz, aki úgy él a naplót író emlékezetében, mint az a nő, akivel valóban le tudta volna élni az életét. Zsuzsa, aki „egy vidéki református lelkész zongoristának készülő lánya”, a kretén legjobb barátjának, Kolossynak a szeretője. A barát azonban méltatlanul bánik a lánnyal, s ez fáj Andrásnak, aki időközben beleszeret a maga „kretén” módján Zsuzsába. Egy alkalommal együtt maradnak kettesben a lány kollégiumi szobájában, és mikor részegen rájuk tör Kolossy, s cinikus megjegyzéseket tesz, hősről elcsalja őt egy kocsmába. Tettét a következő szavakkal kommentálja: „Nem tudtam volna elviselni, hogy barátom aznap éjjel Zsuzsa testét simogatja, birtokolja, és szokásos hímgöggjével mászik ki az ágyból szeretkezés után. Hazafelé, egy fa tövében okádtam ki a képzeletben felfalt kedvesemet.” (221–222.) A felfalás-kiokádás mitológiai és naturalisztikus képe azért titelalát, mert egyrészt mutatja András hiábavaló, reménytelen igyekezetét elnyerni a szeretett nőt, másrészt jelzi azt a tömény, felgyülemlett, iszonyatos feszültséget, amelyet egy emberben a totális reménytelenség tud szítani – ráadásul egy olyan világban, amely mind egyéni kiteljesedésében, mind társadalmi hovatartozásában megnyomorította. S persze az is nagyon jellemző kretén hősről, hogy a felfalás még az emlékezetében is képzeletbeli volt, ám a kiokádás valóságos.

Felsőmagyarország, Miskolc, 2005

Rózsafalvi Zsuzsanna

„...vannak történetek...”

Tóth Krisztina: Vonalkód. Tizenöt történet

„Vannak történetek, s közben van sors, s hogy ennek a bizonyos sorsnak olykor semmi köze sincs magukhoz a történetekhez, s hogy a sorsnak saját történetei vannak és saját ideje, s hogy ez az idő megállt...” – olvashatjuk e sorokat Tóth Krisztina *Vonalkód* című, tizenöt novellát tartalmazó kötetének második darabjában. S mintha a kötet valamennyi írása e gondolatból táplálkozna, ezt variálná: mert bár látszólag a többnyire E/1-ben elbeszélte történetek egy-egy konkrét szereplő életeseményét, egy életbeli határ/törésvonalát ragadják meg, a hangsúly nem annyira az individuálison, az egyedén, sokkal inkább a tipikuson van. Mindannyiunk történetei vagy legalábbis lehetnének ezek, a gyerekkor, felnőttkor és öregkor választóvonalai, esetleg a szerelem–csalódás törésvonalai: súlyosak vagy elviselhetetlenül könnyűek, sors vagy csak történet, legyen bár saját vagy lehetséges. Szövegről szövegre haladván a kötetben a hangsúly a sorsra helyeződik, nem a történetre, hanem a történetésre, arra, ami velünk (csak úgy) megtörténik.

Tóth Krisztina első novelláskötete szerkezetileg nagyon tudatos elrendezés szerint épül fel. Megszokhattuk a szoros szerkesztésmódot a szerzőnő versesköteteiben is, ám e tizenöt novella – melyek nagy részét folyóiratokban, pl. a *Beszélőben* vagy az *Alibiben* már olvashattuk – egymáshoz való viszonya még intenzívebb, mint a korábbi könyveinek kompozíciója. A történetek – merthogy így definiálja saját írásait a szerzőnő – ciklussá rendeződnek az elbeszélések alcímeinek mindegyikében megjelenő „vonall” szó által (*Lakatlan ember* – [*Határvonall*], *Take five* – [*Törésvonall*], *Vaktérkép* – [*Életvonall*] stb.). Így a kétszeres címadás, az első pillanatban gyakran szokatlannak, általánosabb érvényűnek, gondolatibbnak tűnő alcímválasztások miatt, a szöveg másként olvasására, értésére ösztönöz, felülírva az elsődleges cím sugallta, látszólagosan gyakorlatiasabb jelentést. (*A kerítés* – [*Életvonall*]; *Szeretek táncolni* – [*Záróvonall*]). Az is nyilvánvaló, hogy a szerzőnő a kötet címadásával is a többértelműségre játszik rá. A *Vonalkód* cím csak sokadik jelentésben hozható összefüggésbe a kötet egyik elbeszélésének, a *Langyostejnek* az alcímével. A szöösszetétel más konnotációja jelenik meg a befogadóra koncentráva: hisz a cím által az elbeszéléseket, a kötetet struktúrává szövő vonalak – az életvonalak, határvonalak, törésvonalak – értelmének dekódolására szólíttatik fel az olvasó. Ugyanakkor egy harmadik jelentésben a vonalkód mindig valami egyedinek, például egy könyvnek az azonosítására szolgáló jelzés, utalván a „termék” környezetére, keletkezésének helyére, magára a termékcsoportra is, melynek tagja, egyszerre megjelölve kontextusát, de kijelölve egyediségét is.

S hogy miben jelöli meg e vonalkód szó Tóth Krisztina könyvének egyediségét? S mennyiben utal környezetére, valós vagy művészi, irodalmi értelemben vett kontextusára? E kérdésekre a kötetről szólván Jánossy Lajos – akinek elbeszélései tematikailag és narrációjukat tekintve is rokoníthatóak Tóth Krisztina szövegeivel – adta meg a legfrappánsabb választ: „Hogy mi volt a nyolcvanas évek, mi több (kevesebb), mi a hetvenes évek, arra sokféle nézőpontból érkeztek már válaszok, ám a hatvanas évek végén születettek még csak most kezdenek magukhoz térni, most kezdik megtalálni a perspektívát, ahonnan ezek az évek láthatóak; az évek, amelyek az utolsó olyan – semmiképpen sem felülstilizált értelemben vett – generáció életének történeti foglalatjai voltak, amely anyakönyvi felnőtté válását még a Kádár-korszakban élhette meg. Ez irányú helykeresése nem véletlenül húzódtott el... Át kellett lépnie egy pontot, meg kellett teremtsen egy távolságot, amelyből önértékelése és -ismerete egyáltalán lehetséges... Tóth Krisztina könyvének több rétege és csapása mögött mintha ennek a határátlépésnek a megalapozó mozzanata húzódná. Az a tájolói munka, amely »a hely

szellemében« méri fel a terepet, a hetvenes-nyolcvanas évek világát: a lakótelepek, a zöldövezetek, a kisdobos- és úttörő táborok, az iskolák és egyetemek világát, majd a szerelmek, a cserbenhagyások és megcsalások kusza erővonalait.” (Litera, Ünnepi könyvhét, 2006, 06. 03.)

S miben is ragadhatók meg a *Vonalkód* egyedi és általános jegyei, stílusselemei? A kötet valamennyi szövege – egy kivételével – én-elbeszélés, melyben a retrospektív narráció dominál; s a narrátor valamennyi szöveg esetében anonim. A novelláskönyvet letéve az az érzése az olvasónak, hogy a *Vonalkód* élet és halál könyve, melynek keretét a haláltematika ad. Mindjárt a kötet nyitó novellájában egy meghalt barát kapcsán idéződik fel az elbeszélő számára – aki saját magáról vallja, hogy „*Harmincöt éves vagyok, valamit tudok a születésről, a halálról még mindig ijesztően keveset*” – az egykori emlék: egy idős férfi halál előtti utolsó kívánsága, egy csók tőle, a fiatalságtól, a végleges búcsú az itt-től. De ugyanabbe a történetbe már bevonódik az élet, az elmúlást ellenpontosító születés, anyaság elbeszélésével, amely egy megmosolyogtató, a gyermek által kreált szójátékkal (a hajléktalan emberekről, akiket lakatlakoknak nevez, mert nincsen lakatjuk) kerül a történetbe. A zárónovella ismét egy barát halálát idézi meg, hogy megszülessék a végkövetkeztetés: „*hogy mindez csak pillanatok, órák, évek, hogy mindez csak életek kérdése.*” A keretté kiemelt szövegek közötti írások a véges vagy végtelen hiányállapotot, vagy a létezés szomorúságát ellenpontosító életet ábrázolják annak sokféle választóvonalával. A történetek ideje nincs konkretizálva: az elbeszélésekben fellelhető emblémák, utalások alapján kikövetkeztethető, hogy a nyolcvanas évektől napjainkig terjedő időszak történései ezek, s nagyjából az író saját életidejével esnek egybe. Többnyire hazai környezetben játszódnak az események: Terenytől a Balatonig, hétvégi házaktól az úttörőtáboron, az egyetemi szemináriumi szobákon át a panelrengetegig, de a kötet egyik legizgalmasabb szövege, a nagy szerelmet egyszerre melankolikus, egyszerre eszelős gyázmunkával temető gesztust tematizáló *Hideg padló* – (Szinvonallal) helyszíne Japán. A kötet valamennyi darabja konkrét életesemény elbeszélésével kezdődik, legtöbbször a nyitó szituáció (látogatás a halálos ágynál, utazás Japán felé, egyetemi vizsga) az emlékezet és emlékezés áradásának asszociatív természetéből adódóan újabb történetet vonz be az elbeszélésbe: így kerülnek egymás mellé a gyerek-, az ifjú- és felnőttkori életeseményei, s így kapcsolódnak össze a különböző idősíkok egy-egy szimbólum mentén, vagy motivikus érintkezés alapján. Az *Ez itt minnek a helye?* – (Bikini vonallal) narrátora a fürdőruhákhoz való időben változó viszonyán keresztül vall gyermekkorról, felnőtté válásáról, majd anyaságáról, ám valódi téje e novellának épp annyira a dolgok állandóságának ütköztetése az élet változásával, mint amennyire önazonosságunk problémájának felvetése: „*Az első fürdőruhám nem fürdőruha. Kisnadrág.... Egy fateknő mellett guggolok, hunyorogva nézek a gépbe. Jó lehetett ott a meleg homokban. Mutatom a fiamnak. Anya, mondja, ez nem te vagy, ez egy kisgyerek. Tényleg, vajon én vagyok-e én?*” A *Vonalkód* több írása tekint vissza a gyerek- és kamaszkor világába: az indigókék egyenköpenyes korszakra, a Nyugatról importált, vonalkóddal ellátott tárgyakkal, azaz egy másféle világgal szembesülő gyerekek életébe (*A tolltartó*–[Irányvonal]); a panelekben élő kamaszok hétköznapijaiba (*Hideg padló*, [Langyostej]). Az ifjúkor évei kevesebb hangsúllyal esnek ugyan latba, ha mégis, leginkább a kamaszszerelmek első csalódásainak megidézésével, mintegy felvezetésképpen a fajsúlyosabb érzelmi határvonalak megrajzolásáig. A recensens számára a kötet legizgalmasabb történései az anonim narrátor(ok) által elbeszélte, a felnőttkori női törésvonalait tematizáló szövegek: a már említett *Hideg padló* – (Szinvonallal), az *Egy boszorka van* – (A vonal foglalt), *Szeretek táncolni* – (Záróvonal), melyek a társban, életben, sorsban való csalódás történései, a amelyek ugyanakkor szembesítenek a „jó és a rossz is éppúgy elmúlik (Európa Kiadó)” életérzésével.

Szövegről szövegre, novelláról novellára haladván az elbeszélte egyedi történések, a mindennapi életet valóságselemből építkező elbeszélések szimbólumokká állnak össze, a létezés, az élet általánosabb érvényű definiálására tesznek kísérletet, vagy legalábbis annak szimbólumaként lépnek fel. S ezzel vissza is érkezünk a recenzio nyitó gondolatához, miszerint végtelen számú történet vesz bennünket körül, s közben van a sors, de „a sorsnak saját történései vannak és saját ideje...”

(Magvető, 2006)

Bíró-Balogh Tamás

A Szerző kísértetének szelleme

Márfai Molnár László: Ahol a szerző megtörténik

Márfai Molnár László második tanulmánykötetének (*Ahol a szerző megtörténik*) bevezetése megkönnyíti a tartalmi összefoglalást, hiszen maga szüzsézi az őt követő *szövegeket*: „Az első tanulmány [...] a fiatal Fülep Lajos 1905 és 1917 között írt művészeti kritikáit és publicisztikáit vizsgálja, abban az összefüggésben, hogy milyen narratív eljárások nyomán szerveződnek meg ezek a szövegek.” A következő két tanulmány „párdarabként is fölfogható”, „hiszen az elsőben [...] Kosztolányinak író kortársairól készített portréit, míg a másodikban [...] kortárs írók Kosztolányiról kialakított felfogását” és a kortársak „változó és különböző artikulációs bázison képződő Kosztolányi-képének alakulását” elemzi Márfai, „*ahol Kosztolányi, mint a neki tulajdonított szövegekből szóló szerző megtörténik*” (kiemelés a szerzőtől); ez a két dolgozat „alapját képezi annak a folyamatnak a felvázolásához [!], melynek során a szövegmodalitás változik, illetve a szövegben testet öltő temporális identitás képződik.” „A következő három írás Márai kisebb prózai munkáit elemzi. Az első Márai 30-as években megjelent elbeszéléseit vizsgálja, a második [...] az 1934–35 közötti köteteket, [...] a harmadik dolgozat Márai írókról készített portréit tartalmazó gyűjteményét” értelmezi. „*Az elbeszélt József Attila* [című dolgozat] annak a három visszaemlékezésnek [Vágó Márta, Szántó Judit és Kozmutza Flóra] az összehasonlító elemzéséből született, amelyeknek szerzői fontos szerepet játszottak a költő életében”, és a visszaemlékezések „státusára való rákérdezés, a szövegelméleti megközelítésmódok, a fikció és a dokumentum-jelleg kérdéseinek sorra vétele után” külön kitér „annak a kérdésnek a vizsgálatára, van-e ezekben a szövegekben valamiféle olyan sajátosság, amely a női beszédmód vonásaként fogható fel.” „A kötet következő tanulmánya Hamvas Béla *Regényelméleti fragmentum* című esszéjét kíséri meg értelmezni, olyan módon, hogy összeveti két másik huszadik századi szerző, José Ortega y Gasset és Mihail Bahtyin egy-egy rokon tematikájú művével”, az utolsó írás pedig „a kortárs magyar irodalom [...] internális és externális olvasatát próbálja nyújtani”. Lehet tehát olvasni benne Kosztolányiról és Márairól, van benne szó József Attiláról és Fülep Lajosról (utóbbiról publikálta Márfai korábbi kötetét: *Jelentés a dialógus nyomán. Tanulmányok a fiatal Fülep Lajos művészeti írásairól*, 2001), és az is nagy erénye a kis kötetnek, hogy kvázi „ismeretlenebb” témákat dolgoz fel, mert pl. nem „agyonelemzett” regényekről ír újabb dicséretet, emellett olvashatunk a kötetben a regény műfajáról és irodalmunk mai helyzetéről.

A „két borítólapon közé préselt ívekre nyomott betűhalmaz”, ahogy a szerző a kötetét definiálja, saját rendszerén belül szinte hibátlan. Ezért az elsődlegesen a szövegszerűség figyelembevételével megírt dolgozatokban nem lehet hibának tekinteni a tekintélyi hivatkozásokat, hiszen azok szinte kötelezőek „az értelmezés labirintusában a hermeneutika Ariadné-fonalát” gombolyító szövegekben, s nem lehet hibának tekinteni a források téves címleírásait sem, mert az a tény, hogy Kosztolányinak sohasem volt pl. *Ady Endre* (I.) vagy *Ady Endre* (V.), miképpen *Gárdonyi Géza* (I.) vagy *Juhász Gyula* (VI.) című írása (*Vér és arany* és *A huszonhét éves költő*; valamint *Isten rabjai* és *Juhász Gyula jubileumára* című annál inkább, miképpen ezeket a Márfai által használt kötet jegyzeteiben Réz Pál közli is), a szerző értelmezését nem befolyásolják, és az is biztos, hogy a József Attila kapcsán említett Reményik Sándort pusztán a kontamináció miatti elgépelés szülte, ilyen nevű író ugyanis nem élt, Reményik Sándor annál inkább, de Szántó Judit Reményik Zsigmonddal vitázott. Egy jó szerkesztő pedig talán pl. az alábbi mondat nyelvi megformáltságát is kijavította volna: „Kosztolányi három évtizedes alkotói pályáján számos író kortársáról készített hosszabb-rövidebb terjedelmű portrét, majd ugyanezt megismételte a

magyar irodalomtörténeti múltban is Balassi Bálinttól a 19. század végének alkotói köréig.” Mert a mondat így azt sugallja, hogy Kosztolányi abszolút tudatosan, megtervezetten írta íróportré-sorozatát, előbb a kortársairól, majd azután – amikor ezzel elkészült – a magyar irodalomtörténet régebbi jeleiről. (De ne feledjük, hogy mindezeket csak azt követően, hogy nekilátott, megírta és befejezte a külföldi írókról szóló sorozatát, melyet az *Ércnél maradóbb* [1975] című kötetében adott közre). Kétlem, hogy Márfai Molnár László autentikus Kosztolányi-műként olvasta volna a két általa használt kötetet (miképpen előfordult ez másokkal, pl. ugyanennek az életműsorozatnak *Esti Kornél* [1981] című gyűjteménye esetében), hiszen hivatkozik is arra, hogy a Réz Pál szerkesztette köteteket forgatja, és a megfogalmazásba még csak ezek megjelenési sorrendje sem zavarhatott bele, hiszen előbb jelent meg a régiekről írt gyűjtemény (*Látjátok, feleim*, 1976), s csak utána a kortárs íróportrékat adó kötet (*Egy ég alatt*, 1977), ráadásul tovább bonyolítja a helyzetet, hogy időközben napvilágot látott Kosztolányi „új” kötete, a *Tükröfolyosó* (2004), melyben – alcíme szerint – „Magyar íróról” szól, mely nem választja külön a régieket és a kortársakat, hanem egyben adja Kosztolányi temporális modalitásainak sorozatát (ezt a kötetet is Réz Pál szerkesztette), és azt is csupán a szerencsétlen megfogalmazás sugallja, hogy Kosztolányi mindezt „a magyar irodalomtörténeti múltban” tette meg Balassival és a többiekkel. Egy jó szerkesztő továbbá talán azt is kifogásolta volna, hogy Márfai az utolsó dolgozatban Tandori Dezsőt – Petri György mellett – a „félmúlt klasszikusának” nevezi (a kiemelés tőlem: B. B. T.). Márfai Molnár László semmiben sem tévedett, hiszen ahogy saját magáról írja: könyve megjelenése „végleg elválasztja az írásművet empirikus értelemben vett szerzőjétől”, és arról sem tehet, hogy nem volt szerkesztője könyvének.

A hiba ott történik meg, hogy a könyvet – amely megjelenésével maga is az irodalomról való beszéd kontextusának (nevezzük irodalomtörténet-írásnak) része lett – nem lehet saját rendszerén belül vizsgálni, azon egyszerű okból kifolyólag, hogy az ember olvas, és Kosztolányiról meg Máráiról sokat írtak már, hogy József Attiláról ne is beszéljünk. Így tehát az a kérdés, hogy 2007-ben lehetséges-e érvényesen és érdemben szólni, újat és lényegest mondani pl. a József Attila-kultuszról Tverdota György 1998-ban megjelent könyvének (*A komor föltámadás titka*) „ismerete” nélkül, lehet-e Máráiról szólni az utóbbi két évtized kutatási eredményeinek (pl. Fried István vagy Lőrinczy Huba könyveinek) mellőzésével, vagy éppen Kosztolányiról érkezve elégséges-e csupán Frye, Ricoeur, Barthes, de Man, Riffaterre, Iser és Anderegg írásait használni szakirodalmi forrásként.

Márfai Molnár László szerint lehet (s ebben nincs egyedül). De vajon Márfai „felfedezésének” tekinthető-e az az általa „megkockáztatott” összefüggés, mely szerint „az értékeléshez szükséges időbeli távlat létrejötte az egykorú írótarshoz való viszonyban nem a tárgyul választott alkotó, hanem a portrét rajzoló Kosztolányi saját identitására vonatkozatható. Vagyis feltevésünk az, hogy az egykorú alkotókról szólva, a stabilabb értékeléshez a befogadói identitás bizonyos időbeli távolsága szükséges.” Nem egyszerűen arról van itt szó, hogy a kortársakról írt íróportrékat Kosztolányi magáról írta inkább (mint bárki más az alkalmi köszöntőket), és hogy a tárgyilagosabb értékeléshez idő kell? És vajon mennyire érdemes újra rájönni, hogy pl. az Ady-revízióban megfogalmazottak „következményei egy problematikus összefüggésnek, mely – véleményünk szerint – kezdettől végigkíséri Kosztolányinak Adyhoz való viszonyát”? Hiszen elég lett volna átfutni bármelyik korábbi kapcsolat-történeti elemzést, esetleg belelapozni Kosztolányi levelezésébe, és rögtön kiderült volna, hogy ez a gondolati konstrukció nyomán született felfedezés évtizedek óta irodalomtörténeti közhely.

A fentiek után meglepő, amikor a szerző számon kéri, hogy az irodalomelméleti és irodalomtörténeti „álláspontok nem reflektálnak egymásra, nem veszik figyelembe a másikat”, és hozzáteszi: ez „egyértelműen a provincializmus jele”. Látszólag ironiával szemléli „a baseballütő itthoni adaptációjára” emlékeztető, „a nagyvilágból országunkba származott irodalomelméleti felfogásmódok”-at, de már a bevezetésben gúnyosan odavág vele a „hagyományosabb” irodalomtörténet képviselőinek: „az empirikus szerzőt válasszuk külön az életvilág személyiségével sohasem azonos írói entől, és mindkettőt a szövegben artikulálódó fiktív szerzői hangtól. [...] Az első kettő köré lehet keríteni kultuszt, regényes életrajzt vagy pszichológiai (esetleg pszichiátriai) esettanulmányt, de az irodalomtudományon belül maradván csak a harmadikkal érdemes foglalkozni, vele is elsősorban mint temporális modalitások sorozatával.” (A kiemelés tőlem: B. B. T.) A pejoratív szembeállítás enyhe gúnya az irodalomtanításról szólva erősödik, amikor „a szerzők életrajzára összpontosító vagy filológiai adalékokkal szöszmötölő, így a diákok számára mérhetetlenül unalmas eljárásmod”-ról ír, végül pedig egyértelműen a filológiai-referenciális irodalomértelmezés ellen szól: „a tágabbban vett, a társadalmi mezőbe ágyazott irodalom [...] az irodalmi élet, az irodalom egésze ellen hat, hiszen elszigeteli azt a kultúra és az élet mozgásaitól, és ezért hosszú távon igen negatív következményei vannak.”

Ha a szerző ennyire szkeptikus és bizalmatlan az empirikus szerzővel és a rá vonatkozó evilági adatokkal szemben, nehezen lehet értelmezni azt a – Fülep korai művészeti kritikáinak és publicisztikájának vizsgálatakor tett – kijelentését, hogy „ezek keletkezési körülményeihez szükségesnek látszik az életrajz tényeiből néhány mozzanatot kiemelni”, nehéz értelmezni azt a módszert, melyet Kosztolányi íróportréinak elemzésekor alkalmaz: „a szerzői kronológiának célszerű engedelmességedni, hiszen így végigkövethető lesz a belső alakulástörténet”, és szintén nehéz nem az empirikus szerző(k)re vonatkoztatni azt, amit Babits és Kosztolányi kapcsolatáról (!) ír: „Közeli rokonságban állónak tekintett ifjúkori világfelfogásuk és a közösen megélt kezdet ellenére később mégis bekövetkezett [...] eltávolodásuk, de ezt újabb közeledés követte, mindezek során az önazonosság bizonyosságának és az események véletlenszerűségének egymásra hatásából bontakozott ki az, amit sorsnak nevezhetünk, ahol az alkotói én szabadsága helyet kaphat a történetben.” És – sajátos módon – ide tartozik Márfaí egyik kardinális jelzője is, hiszen az általa kizárólagosan használhatónak hirdetett megközelítési séma, az empirikus szerzőt leváltó/felülíró temporális modalitás-sorozat *temporális* összetevője eleve ingatag az életrajziságot tagadó szövegszerűség szempontjából: ugyanis az ideiglenesség – mint az időrendiség pillanatnyi eleme – eleve *életrajzi* jellemző, s róla egyáltalán csakis a szövegek (modalitások) keletkezési idejének ismeretében lehet beszélni. Mintha mindezek éppen azt a Fülep Lajos-gondolatot igazolnák, melyet könyvében Márfaí is idéz: „az elnevezés utóvégre mindegy, az a fő, hogy valamilyen realitás legyen mögötte”.

Kérdés, hogy mindez mennyire irodalomtörténet – mert a kötet alcíme (*Tanulmányok a 20. századi magyar irodalomtörténet köréből*) ekként definiálja önmaga jellegét. Erre a választ maga Márfaí adja meg: a filozófiát oktató szerző tanári honlapján található publikációs listában a kötet címeírása ugyanis már nem tartalmazza az irodalomtörténet szót, ott az eredeti alcím helyett ez áll: *Tanulmányok a huszadik század első felének magyar irodalmáról* (<http://tanarkepzo.fmk.nyme.hu/index.php?id=1291>). Ez így valóban pontosabb. Viszont a könyvből szereplő szövegek idegenkedése az irodalomtörténettől, a világtól való elzártsága még akár érthető is, hiszen még a „jobb híján *kulturológiai* felfogás” szerint is „a világra vonatkozó tudásunk egésze is textuális jellegű, szövegekre van utalva, hiszen amit a valóság igazságának vélünk, sem egyéb, mint korábbi, mások által alkotott szövegekre vonatkozó értelmezés nyomán újabb textusban testet öltött újabb jelentés”. Ebben az esetben azonban a dolgozatok mozgásterét szolgáló intertextuális környezet nagyon szűk.

Így tehát, ha Márfaí Molnár László kötetét – az irodalomtörténeti kontextust mellőzve – mi is csupán temporális modalitások sorozataként olvassuk, akkor is az önmaga farkába harapó kígyó juthat eszünkbe. A könyv, amely a divatos elméletekhez igazodva tagadja azt, amit végső soron megkerülhetetlenül használ, mintha hirdetett szándékaival ellentétben mégis azt mutatná, hogy ha – Márfaí metaforájánál maradva – az „elméleti háttér előtt felépített színpadon” véget ér az előadás, s kiviszik a kellékeket, lebontják a díszleteket, akkor nem marad más ott, csak a világot jelentő deszkák, amelyeken a Szerző kísértetének szelleme kószál, aki ha kizárják az ajtón, bemászik az ablakon, s ha azt is bezsaluzzák, a kulcslyukon bújik be.

Argumentum Kiadó, 2007.

Nagy Márta

A gnózis poétikája

Lengyel Tamás: Tamás evangéliuma

2004-ben újabb dokumentummal bővült az apokrif iratok köre. Nem tudományos szenzációról van azonban szó, sokkal inkább irodalmi eseményről: a szöveg ugyanis nem valamely barlangból vagy elfeledett könyvtárból került elő, hanem Lengyel Tamás tollából született. A Kárpátaljáról származó, több mint tíz éve Budapesten élő költő második verseskötete *Tamás evangéliuma* címmel jelent meg. Jelenkori, kortárs evangéliummal állunk tehát szemben, így felmerül a kérdés: milyen örömhírt mond egy mai evangélista?

Gazdag és jelentős hagyományhoz kapcsolja magát Lengyel Tamás szövege. Tamás evangéliuma ismert apokrif logion gyűjtemény, feltehetőleg a II. században keletkezett. Szerzőjének nem sok köze van Tamás apostolhoz; az ő bőrébe bújít, hogy ilyen módon keltse a hitelesség látszatát. Jézus mondasait ugyanis saját interpretációjában adja elő, és azt állítja, hogy a mester csak őt avatta be a valódi, titkos, mások elől elrejtett tudásba, amit most a közönség elé tár. Az evangélium a gnosztikus apokrif iratok körébe tartozik tehát.

Az effajta szerepjáték általános volt az apokrif szerzők körében: ismert bibliai alakok mögé bújva hitelesként tüntették fel tanításaikat. E magatartás sajátos átmenetiséget ad ezeknek az írásoknak: dokumentum és fikció között ingadoznak. Ez a közties lét azonban a kanonikus evangéliumoktól sem idegen, hiszen bebizonyosodott, hogy távolról sem tekinthetők hiteles életrajzoknak: dokumentum és fikció kettőssége itt is erőteljesen jelen van, és az arányokat illetően csak sejtéseink lehetnek. Ilyen értelemben az evangélista nem más, mint író. Író, aki írásba foglalja az addig csak szóban létező és terjedő Igét. Krónikás és (szöveg)világ teremő egyszerre. A gnosztikus evangélista ennél is tovább megy: ő a titkos tanok, az ismeretlen világ krónikása. Vagy legalábbis ebben a szerepben tetszeleg. Megteremti tehát az elrejtett világ szövegét.

A mai evangélista magatartásában és önértelmezésében is fellelhetők az elődök alapvető vonásai, ám a hangsúlyok némiképp eltolódnak. A szerepszerűség felerősödik, az önsokszorozás a világ teljességének intenzív megélését, bejárását segíti elő, ilyen módon az autentikus (lírai) én a vándor lesz. Mindez már a kötet nyitó versében, a *Tamás evangéliumában* megfogalmazódik:

*„padlóra fekszem víz alá
meztelenül lépek a falba
követ emelek fát szelek át
beköltözöm kutyába halba
embereket öltök magamra
páros számú végtagokat lopok
[...]
végül – se vágyai se otthona – vándor
ki mindent bejár mégsem szabadul
és léptei csak megöregednek”*

Az Ige a(z ars) poétika, a költői/művészi lét tematizálása felé mozdul el. Legteljesebben az *ige* című ciklusban van ez jelen. A költő bűvészként, mágusként aposztrofálódik (*a bűvész*), aki ismeretlen tartományokban mozog otthonosan, az elzárt, titkos tudás birtokosa és közvetítője. Ez a közvetítés leküzdhetetlen kényszer és feladat számára:

*„lábad lehúz – megmentenek
hoznak sebedre írt.
a papnők azt kérik csupán
hogy mindezt meg ne írd.”
(mese)*

A költő továbbá (szöveg)világ teremtő hatalommal bír: ami létezik, az betűvé írható, újratерemthető. Legpregnansabban a *betű Tanger* című versben fogalmazódik ez meg, ahol összemosódik valóság és leképezés, látvány és írásjel:

*„a hajóoldálnak mondatok csapódnak
olyan szóképek mintha hullám
betűcsepp szemerkél az arcon
nem hullám még nem víz – betűk.”*

Végül maga a látvány, a világ jelenik meg írásjelek olvasható és esetleg megérthető rendszereként:

*„a dombtetőn kőbetűk – kivárom
feltehetőleg várrom.”*

A szóferdítések és nyelvi játékok tovább erősítik látvány és írásjel összemosódását. Az ismert szóalak kifacsarása által két jelentés sűrűdik ugyanis egyetlen alakba, ami intenzív és látványos nyelvteremtő gesztusként értelmezhető.

Nem mimetikus igényről van azonban szó, hanem újratерemtésről. Igen határozottan artikulálódik ez a probléma a *tágra zárt szemek* című versben, ahol a közvetlen leképezés, a referencialitás igénye és a fikció elkerülhetetlensége áll a középpontban. A lehunyt szem és a nyitott szem kettőségére épül a szöveg, mely ismétléseivel már-már gondolatrítmust idéz. Ez a motívum az azonos című filmmel vonható közvetlen párhuzamot a művészi kifejezőmód és a befogadás szintjére emeli, így a probléma megszűnik pusztán irodalmi lenni, inkább a művészetfilozófia közegében fogalmazódik meg. A referencialitás lehetetlenségével zárul a vers, a közvetlen leképezés művészi zsákutcaként jelenik meg:

*„ezek után rendeltem egy számítógépet
amit nyitott szemmel is tudok írásra használni.
megkaptam.
most látom csak hogy
nincs mit megírnom”*

A referencialitás csődje egy másik világ létét feltételezi, ami a jelenségek mögött létezik és a költő sajátja. Mindez igen látványosan tematizálódik a *bennszülött* című versben, de hasonló szemléletet képvisel a *sok boldog...* világnyivá tágitott íróasztala is, melyet szintén az autentikus művészi lét színtereként és jelképeként lehet értelmezni:

*„ő volt az, akinek megadatott olyan vidéken járni
amerre korábban csak a madár vagy az sem.
utat nyitott az asztali lámpa tompa fénycsikjai közt
a dolgozószoba padlóján kilazított deszkát felemelte
és ásni kezdett egyre lejjebb
így indult minden éjjel hosszú szafarira
oda ahol nem kell belépőkártya”
(a bennszülött)*

Mindebben könnyen felismerhetők a romantikus esztétika elemei, a kötet azonban nem jelent egyértelmű állásfoglalást. A számos ironikus gesztus megkérdőjelezi, állandó lebegésben tartja ezt az álláspontot. Izgalmas találkozása ez a két jelentős ironikus irányzatnak: romantikának és posztmodernnek.

A gyermeki szemlélet gyakori felbukkanása válik az ironia leghatékonyabb, és a jelek szerint a szerző leginkább kedvelt eszközévé. Ez a sajátos perspektíva ugyanis valószerűtlen, groteszk létezőkként

tünteti fel a (felnőtt) világ fontos és jelentőségteljes alakjait, történéseit. Fontosságát jelzi, hogy két ciklusban is uralkodó ez a szemlélet (*gyerek, feneketlen játszótér*).

A természetes gyermeki szadizmus, mely nem kegyetlenségből fakad, sokkal inkább jó szándék-ból, a világról szerzett ismeretek hiányosságából és a megismerés vágyából, a *gyerek* című versben az isteni mindenhatóság groteszk párhuzamává válik. Hasonló a helyzet a *lakó* titokzatos lényével, mely a gyermeki képzelet jellemző alakja, ugyanakkor felidézi a felnőtt világ Isten-képzeteit is.

A *feneketlen játszótér* sajátos családtörténetének talán legsikerültebb darabja az *A-tól lopott holmi*. A süteményes dobozba zárt, és ezáltal megfékezett halál groteszk képe a gyermeki logika bravúros leképezése, ugyanakkor arra is figyelmeztet, hogy némely dolog felett nincs hatalmunk:

„és miközben búcsúzunk én
ellopom mellőle a halált.
otthon a könyvespolcokon régen lezárt süteményesdobozokat tartok
jól jönnek most
hogy halált hozok haza
egy közülük most is üresen áll
abba kerül ez a lopott holmi – vásárfia
többé nem adom oda senkinek. anya”

Más módon, de szintén az ironikus világlátás kifejeződése a *varjú öt könyve* ciklus, mely az evangélista szerephez hasonlóan közvetlenül kapcsolható a biblikus hagyományhoz; Mózes öt könyvének csúfondáros kifacsarásaként értelmezhető ugyanis. Kiemelendő az *inter(var)jú*, ami a Sínai-hegyet idézi, és az isteni kinyilatkoztatás szatirikus kifigurázásaként is olvasható:

„ma ki kell mennem terepre.
újabb interjút készítek Istennel.
gyakran műsorra tűzzük őt
magas tetszési indexe miatt.”

Nyelvi szinten is működik ez a tendencia. A szófacsarások a relativizálás, a lebegtetés eszközei. Ahogy a *betű Tanger* kapcsán már említettem, egyfelől intenzív nyelverteremtő gesztusként értelmezhetők, másfelől azonban az irodalmi szóalak kifacsart, groteszk formája az ironikus beszédmód jellegzetes nyelvi eszközöként fogható fel.

A graffitik, dalszövegrészletek a populáris kultúrához közelítik a verseket, vagyis kimozdítják a szépirodalom közegeiből. Látványos példa erre a – már érintett – *ige* ciklus egyik darabja, a *vox*, mely a vers létét és szerepét tematizálja, és jellemző módon egy Edda-sort alkalmaz intertextként:

„elkezdődik egy vers a sötétben.
a többiekéről akar szólni
azokról is akik azt hiszik
magukért beszélnek
(érzi hálátlan lesz sorsa).”

Ez a lebegtetés olvasható ki a szövegek sajátos központosításából is: hiányzik a nagy kezdőbetű, a központosítás egyéb elemei azonban – különös tekintettel a mondatokat záró írásjelekre – jelen vannak. Ez a vizuális elrendezés folyton a kezdet kérdésére irányítja a figyelmet, hiszen azt az illúziót kelti, hogy a szöveg nem itt kezdődik, ami le van írva, az nem minden. Ezzel a mondhatóságot tematizálja. A kimondás állandó igénye és szándéka érthető ki ebből a szövegépítési módból, a kisbetű azonban a mondás kudarcára figyelmeztet. Hiába célja és vágya, hogy teljes világot teremtsen, a művész csak struktúrát, csak részvilágot hozhat létre. Nem tud mindent elmondani – ahogy az evangélisták sem tudták maradéktalanul lejegyezni az Igét –, ezért a romantikus esztétika csak feltételes mód maradhat. A realitás a mondhatatlanság, a világ roppant írásjelei közötti botorkálás: „nem értjük egymást én meg ez a város” (*betű Tanger*).

Urbanik Tímea

Növénytar nyílás és virágzás

Magyar irodalmi herbárium

*„a növényi lét nyílt, olyan, mint a híd vagy a kapu,
nyitva kifelé és befelé, felfelé és lefelé.”*

Hamvas Béla

Gyűjtemények és táruk sokadvirágzásában üdítő a *Magyar irodalmi herbárium* termését olvasgatni. Gyűjtemény helyett inkább válogatás e könyv a magyar irodalom legkorábbi írásaitól egészen máig. Miért magyar? Talán épp a szűkítés végett, mely így is elég tágnak bizonyul, de ha anyaga eléri, hogy a hiányok egy része is olvashatóvá válik általa, akkor nagyon sokat tett. Az irodalom valóban a maga többneműségében értendő, hisz nem csupán egy lírai herbáriumról van szó, hanem prózai, drámai, sőt esszé-részletek is helyet kapnak benne. Igen, részletek. Próza, dráma és esszé esetében ezek a kimetszések természetesebbek, viszont e herbárium a lírai darabokat is megmetszi helyenként. Célja lehet ezzel elolvasztatni a teljes művet (majd a szerző összes művét, szerencsére működik még így olvasó), vagy ha jól ismert költeményekről van szó, elindíthat az olvasóban egy lavinát, melyben hol kántálva, hol zakatolva elindul a versgépezet, a hajdani memoriter, vagy az így-úgy belénk ivódott sorok. S hogy miért a növényeké a főszerep ebben az antológiában, arra autentikus válasz lehet egy Mészöly-töredék: „A növényi lét a maga állapotbeli determinizmusa révén az életszerűnek szimbólumértékű határzónájában van: szüntelenül a *helyén* van, *helyt*-áll. Kiszolgáltatottsága a legkövetkezetesebb: csak *elvisel* és *kiteszi magát*. Miután nélkülözi a létezési indeterminizmus »közegét«, a mozgást: elpusztítható, de nem legyőzhető. Az átültetés sem őket, a lényegüket érinti. Nem a területet, mert az mozdíthatatlanul ott van bennük: *Raum an sich*. Pontos megszólításuk ez.”

A kötet másodtermése az irodalmi herbárium ötletének, hiszen tavaly, 2005 tavaszán a Petőfi Irodalmi Múzeum kertjében, a Károlyi-kertben május elsejétől június 30-ig a különböző növények mellett irodalmi műveket olvashatott és fényképeket láthatott a látogató kert- és irodalombarát. A grófi gesztenyefák adtak hűvöst és keretet a kiállításnak, mely időszaki lévén múltó és szinte nyomtalan maradt volna, ha Szilágyi Judit és Vajda Ágnes, a kiállítás szervezői nem keresnek lehetőséget az irodalom előbb kertet, majd újra könyvvé formálására. Így lehetett, hogy a 2006. évi, 77. könyvhét egyik legszebb zöld könyveként a General Press Kiadó gondozásában megjelenhetett egy kertnyi irodalom. A kiállítás kísérője volt még egy képeslapsorozat (talán még kapható a múzeumban), mely 13 képeslapon kedves költőink, íróink kéziratok műveit tartalmazza. Csokonai Vitéz Mihály, Arany János, Petőfi Sándor, Jókai Mór, Ady Endre, Tóth Árpád, Füst Milán, Szabó Lőrinc, József Attila, Lénárd Sándor, Nemes Nagy Ágnes, Nagy László és Tandori Dezső kéz- és gépiratai, sőt rajzai repülhettek szerteszéjjel a képeslapok által. Képvers is van köztük, Nemes Nagy Ágnes *Nyíló gesztenye* című verse, mely fát formáz, s a Károlyi-kert gesztenyéihez is kötődhet, sőt Szilágyi Juditnak, a kert ötletgazdájának, a Nemes Nagy-hagyaték rendezőjének és feldolgozójának sugallhatta e verskeretet. A kiállítás mottója volt: „a kertből vers lett s míg a vers él e kert erősebb lesz a kertenél” (Csorba Győző: *Vers lett*). A fák, virágok, cserjék, gyógynövények illata mellett a kiállítás látogatója elmerenghetett a növények melletti sorokon és írói fényképeken. A padokon megpihenőket bővebb válogatás várta az olvasnivalóból, mely még mindig csupán töredéke volt az összegyűjtött anyagnak. A padok hajdani olvasmányanyagának kibővített és fejezetekbe rendezett anyagával találkozhatunk a kötetben.

A kötetnyi kert illusztrációi azok a szebbnél szebb botanikai metszetek, melyeket a Természettudományi Múzeum Növénytári Könyvtárában válogatott Papp Gábor.

A kertantológia jól illeszkedik és markánsan el is különül az újra divatjukat élő gyűjteményes kötetektől. Előzményének vagy felmenőjének tekinthető talán a Surányi Dezső tollából 1985-ben a Mezőgazdasági Kiadónál megjelentetett *Kerti növények regénye* című részben tudományos, részben népszerűsítő, a növények története mellett irodalmi idézeteket is tartalmazó majdnem regény.

A kötet szerkesztői előszava „irodalmi virágszedés”-ként jellemzi a kertet, majd kötetet létrehozó módszert. Szemléleti háttérének találó megfogalmazásai Lénárd Sándor szavai, melyet a szerkesztők a kötet mottójául is választottak:

„Van kertcentrikus világnézet? Azt hiszem, van. Ha a világ vadon, mindegy, melyik pontját nevezzük ki közepének. Az emberi valóságok közepe éppúgy lehet a könyvtár, mint a kert.”

A kötet előszavát Gécz János írta, költő, biológus, rózsahagyomány-szakértő, aki természet- és irodalombarátként sorra jár több magyar irodalmi tájat, legyen az a Szerb Antal által megírt umbriai vagy toszkán táj. Irodalmi növénymetafora és intimitásgyűjteménye bensőséges bevezetésül szolgál az antológia anyagához. Ott ugyan az irodalmi intimítások tekintetében csupán a szövegre szorul az olvasó, bár az is épp elég beszédes, a kiállításban a fényképek szolgáltatják ezt a közelséget.

A kötetnyi verskert a szerkesztők szavaival élve: másfél száz magyar szerző közel háromszáz természetről szóló szövegéből áll. A verskertet járó recenzens nem említheti meg az összes alkotót, kiemelései személyesek és alkalomszerűek. A növénytár tizenegy fejezetet foglal magába, melyek a hagyományos herbáriumtematikától a metaforikusabb zöld-témáig terjednek. A fejezetcímek egy-egy jellemző sor vagy annak részletei, a teljes szöveg szerepel az adott fejezetben.

Az első fejezet a „Nyílnak a virágok, veszélyek” címet viseli, Nagy László *Virágok, veszélyek* című verséből való. Csukás István humoros, könnyed, kötet- és tavaszindító verse vagy gombja (*Isten megnyomja a tavasz gombot*) számos virágníllást idéz elő az első oldalakon, de előtte még egymásba nyílnak a tavasz különféle értelmezései. A klasszikusnak mondható újjászületést és örömet hangoztató versek mellett helyet kapnak a „zöld pazarlás”-ként (Rakovszky Zsuzsa: *Proféta május havában*), a hiányként és unalomforrásként megjelenő tavaszok, egészen Pilinszky hazatérő virágjaiig. Ez egyben az egész kötetet jellemző szemléletet is mutatja, mely nem csupán a kanonikus minták és viszonyulásoknak ad helyet, hanem a másképp értelmezés beszélgetésbe lépését is lehetővé teszi, persze virágszereplővel. A virágok enumerációja a tavasziaktól az ősziéig évszakkövetően alakul. Így jutunk el a hóvirágtól a mécsviráig. Előfordul, hogy egy-egy virághoz több mű is kapcsolódik, így rendkívül érdekes párbeszéd alakulhat ki. Például a pipacs kapcsán Hajnóczy Péter novellája és Radnóti Miklós verse kerül egymás mellé. Másfajta kapcsolatok is megjelennek, Heltai Jenő szövegrészlete előkészíti a költő Kazinczy Ferencet. A szoba- és balkonnövények is szót és teret kapnak a maguk nosztalgikus módján Szív Ernő, Szilágyi Domokos és Parti Nagy Lajos részletei révén. A József Attila-i *Kertész leszek*-féle azonosulás mentalitása, mely a fejezet elején második versként szerepelt, újra felbukkan a „virág vagyok” két különböző változatában Kosztolányi Dezső és Orbán János Dénes értelmezéseiben, majd a *Termelési-regény* részlete bekeretezi és egyben előkészíti a kertész tematikát: „A tér egy részletét személlyel kombináljuk: nini a kertész.”

A második fejezetben a gyümölcsöké a főszerep: „Érni kezd a fán az alma”. Indul a fejezet Arany János kertész párbeszédével (*Semmi természet*), majd ízék, gyümölcsök és fák sora következik kedves diófás versekkel, több változat a virágzó mandulafára Janus Pannonius, Keresztury Dezső és Csukás István tollából. Aztán következnek a bogyósgyümölcsök, természetesen Háy Jánossal, sőt narancsból az elmaradhatatlan kulturális kód értékű magyar narancs is szerepel *A tanú* részletével, melyet közvetlenül a kisebb, nagyobb bódulatot keltő növények követnek, a más s a kávé. Nem csupán a növények ihlette művek szerepelnek itt, hanem képzőművészeti alkotás ihlette versek is, mint Rónay György *Szántó Piroska mákjai* című költeménye, vagy már a következő, zöldséges fejezetben *Martyn Ferenc paprikái* Csorba Győző értelmezésében.

A „zöldséges” harmadik fejezet az enigmatikus „Mi van a héjakon belül?” címet viseli Tóth Krisztina *Hagyma* című verséből. Igazi hagymás, Peer Gynt-féle kérdés, mely Petri György versében, *A hagyma szől* címűben profanizálódik egy hagymás rántottában, ahol a hagyma monológia gasztronómiát és filozófiát is összefűz igazi gasztrofilozófus módjára. További magvas gondolatok következnek a paprika, a paradicsom, a tök kapcsán. Régi ismerősként felbukkan Kukoricza Jancsi is, amint épp átkeresztelik, majd *Hullámvérésben búzátelefon* Szócs Gézával, végül magányos napraforgók zárják a sort.

A negyedik fejezetben gyógynövénykertbe látogathat az olvasó „Ánizs, kamilla, jószagú / gyökér” (Kosztolányi Dezső: *Szemem gyakorta visszanéz*). A profántól a szakrálisig sokféle regiszter és illat

megszólal. Egy régi jezsuita herbáriumból beszél Szabó T. Anna, Nemes Nagy Ágnes a „kakukfűvet” tanítja, megszólal Szenci Molnár Albert *LL. zsoltára*, Zrínyi Miklós átkokat szór, Orbán Ottónál elmegy mentáért a boltba a *Mentafű*, Rimay János *Bűnbocsánatért* esd, Lázár Ervin *Rozmaringot* keres, végül a gyógyító *Kamilla* zárja a sort Falu Tamás versében.

A kötet eddig tematikus csoportjaival valóban követte a herbáriumok struktúráját, túlnyomórészt irodalmi botanika kapott helyet benne, ám az ötödik fejezettől kezdve inkább botanikai irodalomról beszélhetünk. Nagyon erős kezdése e metaforikus vonalnak a fák fejezete, minden „Ami egy fa kívül-belül”, Pilinszky János *Zöld* című verséből kölcsönözve a témamegjelölést. A Pilinszky-féle elmerülésből Mészöly Miklós naplójegyzetében merülhetünk alá a falétről, az őshelyzetről, őssorsról, majd az utat folytatva *A fogak tornácán* Weöres Sándor segítségével: „És nézd a fát: hogy szétfeszül rajt a mélység / és magasság és minden égtáj! / Út ő maga, mindenfelé!” Ottlik Géza tovább értelmezi a falétet, muszáj idézni: „Mozdulatlanság van. Fák vannak.”, Nemes Nagy Ágnes tanítja a *Fákat*, Nádas Péter mesél a fáról. A sor folytatódik és folytatható különböző árnyalatokkal, haikuval, himnusszal, novellával (Örkény István: *Meddig él egy fa?*), mely mélyvízi dialógusba ér Nemes Nagy Ágnes *Széndioxid* című versével, „a tölgyek néma megváltastaná”-val. Igen, mintha mind *A egyetlen metafora felé* zuhanának, repülnek Szentkuthyt is idézve. S jön még *Körúti hajnal*, *A gesztenyefák rendje* Tandorítól, *Látkép gesztenyefával* Nemes Nagy Ágnestől, *Hangolásképe* Reményik Sándortól, *Gesztenyeméz* Parti Nagy Lajostól... Sorolhatatlan szebbnél szebb faszongások, Juhász Gyula fái, régi ismerősök: a *Téli berek* Fekete Istvántól, Ábel Tamási Árontól. Baka István tavaszi erdeje zárja a sort és a fejezetet.

A hatodik fejezet egy másik, talán lentebbi régiót szólintat meg, bár Jókai Mór Mészöly Miklós által is szerzett és kölcsönzött töredéke újragondolható a lentiséget: „Paripák, tudjátok meg, hogy az ég a fűszálaknál kezdődik, s ti mindig benne jártok.” Tehát a fák után a füvek dalai következnek, a fejezet címét „Például fürödjünk fűben” Lászlóffy Aladár verséből kölcsönzi. Itt található a két, talán legemlékezetesebb részlet, József Attila és Babits Mihály fűszálai, melyekkel követték a szerkesztők a herbáriumkészítés egyik alapelvét, mely szerint a fajra jellegzetes növényt kell keresni. Mindkét részlet a maga nemében a költők életművének egy-egy jellegzetes részlete. Baka István József Attila emlékének írt *Isten fűszála* című verse is emlékezetes fűszál marad. Podmaniczky Szilárd *Egyszemélyes monológjának* óriásdimenziója és Tandori Dezső „*Barátaim a fűben*” részlete, mely a füves versek sorát zárja, újra Jókait sugallja. A Tandori-versrészlet zárósorai: „Lennénk a fű maga, / Két fűmag távola, / Elszállva kétfelé: / És szívünk értené.”

A perspektíva-játékot folytatva a kert lesz a következő kiemelt téma, mely eddig is jelen volt. A fejezet „A kert háza veszi körül” sort kölcsönzi újra Lászlóffy Aladártól. Különleges utazásokra hív ez a fejezet, Schein Gábor az iniciáléfestőt idézi meg mint kertépítőt, részletet olvashatunk a Tihanyi apátság alapítóleveléből, Lesznai Anna regényének címe már válaszol a lehetséges kérdésre: *Kezdetben volt a kert*. A regényrészlet megjelenése egyben egy újabb kezdülő, sőt már látogatható múzeumi kiállítás nyoma is („morzsái az eltörött világkalácsnak” Lesznai Anna-kiállítás. Petőfi Irodalmi Múzeum, megtekinthető 2006. november 30-ig, rendezői: Szilágyi Judit, Török Petra). Az egyik legszebb szövegtöredék-találkozás ebben a fejezetben szerepel. A sokak számára meghatározó *Az aranyember*-beli paradicsom leírásának részletét Nádas Péter erre való emlékezése követi. Majd szerepel még itt a paradicsom-kertnek egy másfajta, de legalább olyan fontos értelmezése Csáth Géza novellája, *A varázsló kertje*, s végül *A Pál utcai fiúk* üvegházjelenete zárja a kerti színt.

A kertből egy másfajta kertbe folytatódik immár egyre inkább irodalmi, mint botanikai utunk, a városba. A nyolcadik fejezet a „Beszorítva az aszfáltba” címet kapta Gyulai Pál *Utcai hárs* című verséből. A fejezet az *Üllői-úti fákkal* indul, majd Németh László lelkes öreg botanikusával folytatódik. Mándy Iván természetesen kihagyhatatlan a városi természetközeg kapcsán (*Miért írok?*). Van, akinél a natúra megbukott (Garaczi László: *Barbárok az édenben*), van, akinek a szemét bántja a terpeszkező palma (Várad Szabolcs: *Ez a növény itt*). Van, akinek „Az egyik ős olyan, akár a másik.” (Faludy György: *Ne ültess fát*). Itt már nem csupán városba, hanem őszbe is értünk az évszakok hol felbukkanó, hol háttérben maradó körforgásában.

A kilencedik fejezet címe a jó ismert kezdősor Adytól „Elvadult tájon gázolok”. Ám itt mégsem a magyarság, sokkal inkább az ősz és a szerves pusztulás tematizálódik kezdve Berzsenyi Dánieltől *A közelítő télel*, majd az erre válaszoló Beney Zsuzsa-versrészlettel (*Elrongyolt részletek*). A gyom, a gaz, a dudva, a muhar nem csupán elmarasztaló metaforaként, hanem a természet dicsőségeként is megjelenik e fejezet verseiben. A fejezetet záró tövisek már a következő résznek szolgálnak ellentétül.

A tizedik fejezet a növények királyi rendjét sorolja elő. „A kis káosz nagy geometria. Babér” címet viseli Tolnai Ottó *Babér* című verséből. Halálhoz, dicsőséghez, a mindennapokhoz elengedhetetlen kellékek az itt szereplő növények, a ciprus, cédrus, palma, borostyán és a babér.

Hol szent, hol profán értelmezéseik jól megférnek egymás mellett. *Pálma a Hortobágyon* gondolatát járja körbe Reviczky Gyula, Komjáthy Jenő *Diadalénekében* a pálma kivívásáról beszél, Mátyás Iván a pálmától mint szobanövénytől való megszabadulás kísérletéről számol be. A babér pedig költő homlokára és babba egyaránt kerül, s a kis káosz nagy geometria végül nagy káosz kis geometriává alakul át Csorba Győző emlékére Tolnai Ottó versében.

A tizenegyedik fejezet a tavalyi kiállítás mottójából választ címet: „A kertből vers lett” idézi fel újra Csorba Győző versét, mely ebben a fejezetben szerepel is egészében. Egyfajta összefoglaló ez a fejezet: kezdődik a tavasz újraidézésével Kisfaludy Károly versével, következnek fűszálak, lombok, erdő, táj, majd a Csorba-vers és a rá válaszoló, titkokat kutató Parti Nagy-válasz: *A Csorba-kert*. Az ellesett alkotás technikája mintha a szerkesztők munkára is fényt vetne: „Leskiccelem magamnak pontosan, / a mintázat hogyan lesz szerkezeté, / a vadmész napsütésben lomb és ág / miként vetül kavicsra, földre, órá, / formája így és terjedelme úgy, / területéhez képest mennyiszor több? / és akkor lesz egy prima rászterem, / a többi zsákmányt belegöngyölöm majd, / hazalopom, s belőlük lesz a mű.” Majd az irodalmi metaforák királyi rendje következik, „az idő vén fája” Arany János *Buda halálából*, *A könyv-virág* Tandori Dezsőtől, „a költészet fája életem” Petőfitől (*Verseim*). Lénárd Sándor, kitől a kötet mottója származik, egy regényrészlettel szerepel e fejezetben. „Minden kertben van valami a mennyországban...” – írja az *Egy nap a láthatatlan házban* című regényében. Szabó Lőrinc *Varázskertjében* is járhatunk: „Örök kertemben, napfényes lugasban, / álmodó kertész, nézek szanaszét: / kint őszt és tél, itt bent mégis tavasz van!” Háty János versében úgy szeretünk, ahogy a növények szeretnek. Reményik Sándor *A szent vegetáció* című versében írja: „Mert vegetálva százszor szent az élet, / S ahogy mi élünk: százszoros halál.” Kukorelly Endre a K. E. R. T. teremtésén gondolkodik, Németh Gábor kertnek látja a szöveget. Szilágyi Domokos esőversében a vers eső, Turczi István rózsás kedve rózsás verset terem, Szűcs Géza kertjében angyal jár. Az antológiát lezáró vers Utassy József verse, mely évszaksorolása után a világtól megtermékenyülve ma született gyermekhez hasonlítja versét.

A növényi lét mottóban idézett nyíltsága a kötet szerkesztésében is megvalósul, hiszen nyílt a különböző értelmezésekre. Nyitottságát a részletek is biztosítják, melyek az egészre mutatnak, s nyitott az antológia olyan szempontból is, hogy bár szerkezete egy jól formált kert képzetét nyújtja, mégis minden pontján bővíthető, tovább tágítható. A válogatás vállaltan személyes és véletlenszerű virágszedés. A személyes elfogultságokra álljon itt csupán két példa: a Nemes Nagy Ágnes-idézetek jótékony és indokolt túlsúlya a recenzióból is kiderülhetett, s szintén Szilágyi Judit termékeny elfogultságát mutathatja a két Füst Milán-idézetnek a kötetbe kerülése, mely a szerkesztő által Füst Milán életműve, naplója és levelezése kapcsán elvégzett filológiai munkákat ismerve érthető. A nyitottság másfajta dimenzióját valósítják meg az egymásba nyíló szövegek, a létrejövő dialógusok.

Egy lehetséges irodalmi kertépítkezés tanúja lehet az olvasó a *Magyar irodalmi herbárium* lapjain, miközben olvas, a saját kertje is formálódik, alakul. Egy olyan kertnyi kötet, zöld olvasmány született, melynek középpontja – attól függően, honnan nézzük – hol egy-egy növény, hol maga a könyvtár, hol maga a kert, mind önmaga és valami nagyon emberi metaforájaként.

(General Press Kiadó, 2006)

Konczer Kinga

A történetíró

Patrik Ouredník: *Europeana*; A megfelelő pillanat, 1855

Patrik Ouredník lexikon- és kötet szerkesztő, sakkozó, mese-, esszé-, szótár- és regényíró – rendkívül sokoldalú ember. Rendhagyó regényeinek száma immáron három – rendhagyó műveinek száma pedig úgynevezett zsargonszótárával együtt négy. (A szótár, mely ugyan „botrányos” kifejezéseket is tartalmaz, a szovjet rezsim idején száműzött irodalom életben és emlékezetben tartásának eszköze is egyben.) 1995-ben jelent meg *A huszonnégyes év* című, az emlékezés retorikájával játszó írása, melyet 2001-ben követett az *Europeana* – az esszé és a szépprózát ötvöző műve, mely Csehországban az év könyve lett. Levél- és naplóregénye *A megfelelő pillanat, 1855* címmel pedig idén látott napvilágot.

Mindhárom regényében (a regény műfajmegnevezést alkalmazom) felvetődik a nyelv mint (az egyéni emlékezetet, s így) az egyént, illetve közösséget, társadalmat (kollektív emlékezetet) teremtő erő; s szorosan ehhez kapcsolódik az úgynevezett tények problematikája és a lényeges-lényegtelen dolgok közötti határok szubjektivitásának kérdése.

Az *Évben* az egyén emlékezik vissza a szovjet rezsim csehszlovákiai éveire, szenvtelen hangon, mégis nosztalgikus hangulatot teremtve – jól strukturált emlékképek sorozatával találkozunk: az első sorszám alatt huszonnégy emlék sorakozik, s ezek száma a huszonnégyes számig fokozatosan csökken, s így az utolsó szám alatt csupán egyetlen emlék áll. „Emlékszem...” kezdi a fel-felvillanó képek leírását az elbeszélő, s ezek a képek gyakran szövegek, szövegfoszlányok képei: a hatalom deszantizálódott nyelvének használatával mutatja be, hogy az egyén emlékezete nem függetleníthető a csoporttól, a nyelvtől, melyet a csoport használ. Üzenetek, feliratok, sőt kifejezések beidézésével a társadalmat is megidézi: a felülről irányított nyelv által a közösség, az egyén, s az emlékek is meghatározódnak; s megmutatja azt is, hogy a hatalom mindig képes saját nyelvét önmaga igazolására, a tények és a kegyetlenségek elkendőzésére használni. Így nem sokkal a ’89-es rendszerellenes prágai tüntetés után mindenki csak „kétes elemek, huliganok és punkok”-ként emlegette azokat, akik a hatalom szerint az eseményen jelen voltak. (Ugyanígy megszokjuk a *hazaáruló, rendszerellenes stb.* kifejezéseket, mindennapjaink részévé válnak. Bármilyen kifejezés megszokottá válik, ha használatba kerül – mutat rá már zsargon-szótárával is Ouredník.)

A totalitárius rendszerekben a művészet plakáttá, jelszavakká válik. Ha egy ilyen rendszert akar a művész bemutatni, vagy eltávolodik attól, vagy belül marad, s annak nyelvén szólal meg. Ouredník ez utóbbit választotta. Mondhatjuk akár, hogy posztmodern. Hiszen a posztmodern irodalomban is gyakran előfordul, hogy az elbeszélő egy tartalommentes nyelvet használ: a fogyasztói társadalom nyelvét. A tömegkultúra nyelvét, melyben egy szónak-kifejezésnek-plakátszövegnek minél kisebb a tartalma, annál realisabb.

Az *Europeana*-ban az elbeszélő látszólag külső nézőpontot vesz fel, eltűnik, valójában csupán bujkál, hiszen néha fel-felbukkan egy-egy vélekedés leírásakor. Hangja szintén szenvtelen, ám közönyössége olyan messzire megy, hogy nem is tudunk hinni ebben a közönyben, monotonitása, „és”-sel és „de”-vel összekapcsolt témái akár egy szabad asszociációs zuhatag. Akár egy örült előadása – egy örülté, aki abba örült bele, hogy lehetetlen elmondani azt, ami történt a XX. században, a XIX. század emberei által oly nagyon várt utópia véres megvalósulásában. Egymás mellé dobál tényeket, adatokat, történeteket – a XX. század történetének, történelmének apró szeletekét.

Az emlékezet, a történelem, a nyelv természetesen ebben a szövegben is szorosan összekapcsolódik. A tudat uralása a nyelv uralása által érhető el, a nyelv által megsemmisíthető a személyes tudat (melynek egyik tartópillére az emlékezet). Ez az a folyamat, amely az *Év* emlékei mögött lappang, ám az *Europeana*-ban explicitté válik. Leírja a szovjet nyelvteremtő mechanizmust, az eszperantó mint (az) egyetemes nyelv (íránti vágyakozás) megtestesülésének kapcsán: a Szovjetunió először lelkesen fogadta, majd elég lelketlenül-kegyetlenül ítélte el annak kutatóit, a „kozropolitákat és szovjethatalom elleni összeesküvőket”. Mondván nincs szükség egyetemes nyelvre, sőt semmilyenre, hiszen a jó munkás nyelv nélkül, egy-egy apró érintéssel, ill. a forradalmi gondolat ereje által is tud kommunikálni majd. No, de amíg ez az aranykor el nem jó, addig egy nyelvet kell beszélni a nyelven belül, mely aztán mindenre alkalmazható: az időjárásról is el lehet csevegni rajta... („S azok az emberek, akik TISZTELET A MUNKÁNAK helyett azt mondták, hogy JÓ NAPOT, SZERVUSZ vagy ADJON ISTEN, gyanúsak voltak, és a szomszédok is azt mondták róluk, hogy rossz hazafiak.”) Ám nemcsak a hatalom nyelvével operál. Leírja, miként lesz a hippik jelszava pár évtizeden belül egy biztosító, egy autó vagy épp egy mosópor reklámszövegévé, a célnak természetesen tökéletesen megfelelő módon; vagy miként válnak egy természet harmóniáját s az új és abszolút művészetet hirdető kommuna világból kivonult emberkéi a harmincas években náciikká pusztán az általuk hirdetett eszmék vélt-valós hasonlatossága miatt.

Lexikonjellegzet adnak a szövegnek a margójegyzetek: a bekezdések mellett egy vagy több alcím olvasható. Ha átfutunk a jegyzeteken, láthatjuk, hogy nem támaszt nyújtanak, nem a tájékozódást segítik, hanem az elbeszélő ironiáját erősítik fel: itt is feliratokkal, közhellyekkel, velős, összefoglaló jellegű megjegyzésekkel találjuk szembe magunkat, s e megjegyzések gyakran ismétlődnek is, tán mondanom sem kellene, hogy más és más (néha egymással látszólag összeegyeztethetetlen, sőt paradox módon párhuzamba állított) témánál. A szöveg sok-sok ki- és bemenettel rendelkezik, de az olvasó elbizonytalanodik: fogalma sincs, melyik út hová vezet.

A műben explicit megjelenik a jelentés, a jelek tartalmasságának-ürességének problémája is, több tucat egyéb (köznapis vagy tudományos) problémás kérdéssel együtt. A kultúra, a művészet, a humanizmus, az emancipáció (mely nem azonos a nők szabadságával), a fogamzagságtlás, a pszichoanalízis, a szexualitás, a fajelméletek, a nemzet fogalmának sajátosságai, a vallás, a hit – és ezek hiányának következményei, Isten és az evolúció összeegyeztethetőségének kérdései, a népiítés, tömegirtás fogalmainak kényessége, a szabadság, a tudományok, elméletek fejlődése, a haladás-fejlődés, a tökéletességre való törekvés, a társadalmi rendszerek, a társadalom, a közösség, az egyén működése, s legfőképpen a kommunizmus és a fasizmus működése, párhuzamba állítása. A rengeteg igazság, eszme és elmélet sokszor hasonlóvá, átjárhatóvá válik, holott néha egymással ellentétes értékeket képviselnek: az átjárást a nyelv biztosítja.

A XX. század (nem csak történelmi) eseményei eltüntették a kollektív emlékezetet, a közösség hagyományos fogalma nem alkalmazható többé, mert volt egyrészlől egy második világháború (egy fasiszta eszme), s volt másrészlől egy kommunista, melyek közösségteremtő ideológiákkal ellehetetlenítették valódi közösség kialakulását – főként összeomlásuk után; ugyanakkor kialakult az információs és fogyasztói társadalom, mely szintén nem kedvez a hagyományos közösségeknek. Ma az események magyarázatra szorulnak – eltűnt a társadalomba való beágyazódottságuk. A kollektív emlékezet egy közösség emlékezete, mely kulturális jellege miatt érzelmi kötődést kíván: a múlt életben tartását. (Ennek hiányában a múlt halottá, történelemmé válik.) Megteremtjük az emlékezet helyeit, hogy pótoljuk az emlékezet hiányát: ennek leginkább a szobrászmesterek örövendek, mondja Ouredník. Az emlékművek számának növekedésével párhuzamosan kopik el az élő emlékezet.

A történelem adatok, tények összessége, összefüggések feltárása, melyekben bővelkedik e könyv is. Az *Europeana* egy leírhatatlan, mégis (azt hisszük) az unalomig ismert időszakot mutat be. A XX. század gyermekeként, az Ouredník által remekül megfogalmazott rezignációban élve (mely érzés az információáramlás egyre nagyobb mértékű gyorsulásával párhuzamosan növekszik, mélyül), nemigen várunk borzongást, sem új információt, főként nem világháborús témában – annyi könyv és film és (politikai – tudományos) beszéd után megteltünk. És mégis: a könyv lenyűgöz és borzongat, az olvasónak folyton aha-élménye van, mégis új információnak hat mindaz, amit olvasunk, mert másként olvassuk: egy hatalmas háló részeiként, ahol minden mindennel összefügg. Az ismétlés eszközével él: egy-egy téma, sőt egy-egy történet, vélekedés vissza-visszatér, hogy új szálakkal összefonódjon – az egész, a teljes kép összerakásának lehetetlenségét tudva, s így törekvésségre törekedve.

Ouredník a múlttal, a XX. századdal *viszonyba lépteti* olvasóit – egyrészt a történelem személytelen múltjával, mely egy végeláthatatlan adathalmaz: a történelem számokra redukálódik, de ezek a számok éppen óriási mivoltuk miatt felfoghatatlanok; másrészt a történelmet megelőző személyes történeteivel („a történelem alulnézetének” segítségével), melyek többet árulnak el az eseményekről, mint az összes adat, történelmi tény. Leírja, hogy a mai társadalom a kis dolgoktól fél – atomoktól, vírusoktól (és tegyük hozzá, narancsbortól, pattanástól), felboncolunk mindent, de minél mélyebbre hatolunk, annál jobban ijedezünk, a nagyról, az egészről közben már fogalmunk sincs. Ilyesmit érzek a könyv olvasásakor: ezek a pici dolgok, történetek szorongást ébresztenek bennem, míg a nagy, egész történelem vagy történelmi esemény(sorozat) számomra érthetetlen, felfoghatatlan.

S a könyv lapjait nagyrészt harmadik személyű vélekedések, értelmezések, tudományos elemzések, elméletek töltik meg – a személytelen beszéd azt a személytelenséget tükrözi, hogyan beszélnek az emberek az emberiségről és a történelemről. Ennyiben történelemkönyv az *Europeana*. (És mindenképpen azt érezzük, hogy valami – a lényeg? –, amit az elbeszélő nagyon jól tud, hisz mindentudó, kimondatlan maradt...)

A hang, mely hozzánk szól, más, mint amit a könyv címe ígér, vagy amit olvasói elvárásunk e témában vár. Nem akar mindent magyarázni, csak egymás mellé helyez dolgokat, melyek önmagukban magyarázattá válnak – egymást magyarázzák. Nem akar megérinteni, sőt eltávolítani akar könnyedségével, szarkazmusával, fekete humorával – hasonlóan ahhoz, ahogyan Vonnegut vagy Bernhard teszi azt írásaiban. Természetesen ez csupán látszat. Ahogyan az ő kívüllálása is. Ott van mindenütt a szövegben, a háttérben. S mi is belépünk: megérintődünk. A fentebb írtak alapján ez az, amit igazán nehéz elérni – főként történelmi tények kapcsán. A mese rengeteg adattal hitelesített igaz mese.

A mesélő elkezdi meséjét, kívüllálóként, személytelenül, monoton módon, és egyszer csak pontot tesz a végére – folytathatná a mesélést (még számlálhatatlan „és”, „de” követhetné egymást), de minek, a hálót az olvasónak kell magában tovább szőni, vagy annak kell onnan kikecmeregni. Az utolsó mondat frappáns: a történelemnek vége – „Sok ember azonban nem is ismerte ezt az elméletet, és tovább csinálta a történelmet, mintha mi sem történt volna.” Se útmutatás, se végső, mindenkit megnyugtató igazság, konklúzió – csupán sok-sok nagy igazság felhalmozása, mely mind meggyőző a maga kontextusában, vagy még inkább: mindnek lehet olyan kontextust teremteni, találni, melyben meggyőzővé válik. Egymás mellé helyezésük által azonban megkérdőjeleződik minden, ami „igazság”.

A XX. század a XIX. század utópikus vágyainak megvalósulása, azaz szükségszerűen az eszme (a tökéletes világ) eltorzulásához vezetett, az 1855-ben pedig a Brazíliába vándorló telepések eszméi torzulnak el szemünk előtt. A nők szabadsága a sorsolás útján bizonyos időre kiválasztott partnerrel való nemi életet jelent; az egyenlőség csak a kiválasztottaké: a rasszizmus kérdései igen súlyosan jelen vannak (a négerek és az indiánok tagjai lehetnek-e e tökéletes társadalomnak? – a négerek kérdését későbbre kell halasztani, majd ha rendeződnek a telep viszonyai, az indiánoktól lehet nőket vásárolni pálinkáért, de az indián nő ne legyen szabad, mert betegségeket terjeszthet, így csak a tulajdonosával szeretkezzen); szocializmus és anarchizmus összeegyeztethetőségének lehetőségességét vitatják, végül demokráciára hivatkozva gyűléseznek...

A levél- és naplóforma segíti, hogy közlőről és távolról is szemléltethesse az emberi szabadság kérdését. Lezáratlan, nyitott mű az 1855 (is): a levél konklúziója az, hogy mindenki eljut a keserű csalódásig, nincs megoldás, örök ismétlődés van csupán; míg a naplóban a telepések sorsának négy forgatókönyvét olvashatjuk, s a befejezések sorát folytatni lehetne.

A kiábrándult Idősebb Fivér levele a legszemélyesebben, a legdühödtebben, mégis az emberi sorsba, a (kollektív) szabadság lehetetlenségébe látszólag beletörődve vagdálja kérdéseit a levél címzettjéhez – s az olvasóhoz. Kiapadhatatlannak tűnő keserű mondatai már a műfaj megnevezésekor megáradnak – a valamikor meg nem érdemelt szerelemmel megajándékozott öreg hölgy kérte tőle „élete regényét” –: az élet maga a regény, az élet maga a mű. A regény sosem a valóság tükrözése, csupán szubjektív visszaemlékezés eredménye (előző két regényével Ouredník már megmutatta, milyen a regény, mely nem akar többnek látszani, mint ami: a kor, a nyelv által meghatározott asszociációk, emlékek felvillanásának sorozata). S nem kíméli a jelenkori (1902-es, de talán érthetjük a mindenkori) irodalomkritikát sem: magántermészetű és szórakoztató irodalmat várnak, hogy aztán apró darabja-ira szaggatva a szöveget, az éppen divatos vagy kedvükre való elméletet belemagyarázhassák annak egyes részleteibe. Attól, hogy maga is olcsó trükkökkel éljen, az elvárásoknak megfelelően díszes és szórakoztató nyelvet használjon, az menti csupán meg, hogy levele bevezetés – bevezetése a történetnek, mely nem az ő tolla alatt született meg, hanem egy telepes naplójában dokumentálódott.

Megmenekültünk tehát attól, hogy szokványos regényt olvassunk... A levélíró úgy tesz, mintha a napló objektív lehetne; vagy csak egyszerűen örül, hogy nem kell íróná válnia. Nincs tehát regény: csak egy bevezető levél és egy dokumentum – négy befejezéssel, ami máris megkérdőjelezi igazság-értékét. Másrészt ez (megint csak) egy ember szemével látott valóság. Akárcsak a levélíró valósága. Az írás lehetetlensége, a szavak, a jelentések megbízhatatlansága már a szöveg első lapjain megfogalmazódnak. S velük együtt az emberiség kritikája is megszületik. Az emberek felületesek, a szavak rabjai – s szó és tett, akár az írás és az élet, nem fér meg egymás mellett. Erre rengeteg példát olvashatunk a levelet követő naplóban – mely mintha igazolni akarná a levélíró összes, az emberiségre tett kijelentését.

Kudarcot vall az Idősebb Testvér (hagyományos) önéletírási kísérlete is – elkezdí születésétől tanulóévein át, de a formát szétszakítja, széttördeli kérdéseivel, elmélkedéseivel, véleményeivel. Elmeséli a telep ötletének megszületését, a kezdeti nehézségeket, s a végeredményt – mindeközben folyamatosan kritikát mond a társadalomról, az általános iskolakötelezettségről, a műveltségről, a nevelésről – a szülő-gyermek kapcsolatáról –, s csak az utolsó sorok között tudjuk meg, hogy fia Brazíliában él, és „ő is egy olyan világ után vágódott, amely nem lenne börtön. Ma már neki is van egy felnőtt fia, van tehát kire hagyhatja a kétségbeesését.” Visszatérnek tehát az *Europeanából* jól ismert témák: az új világ megteremtésének, a (női) szabadságnak, a tökéletes ember megteremtésének örök vágya; a történelem örök ismétlődése: más a jelszó, másként nevezik a bálványt, de az eredmény lényegében ugyanaz, az utópiák szükségszerűen eltorzulnak; a nemzet, a hazafiság fogalmának, a pacifizmusnak kérdésessége; a tartalommentessé vált, pusztán formai kötelezettségeknek eleget tevő nyelv, az emberi beszéd-beszélgetés üressége („minden beszélgetés [...] ostoba és megszokott reflexek sora”) – s a naplóban hány ilyen beszélgetést olvasunk végig! Az anarchista éppúgy nyelvi panelekkel dobálózik, mint a kommunista; arról vitatkoznak, mikor mit vitassanak meg – s már a kezdet kezdetén vezetőket választanak, mert a szabadság súlya elviselhetetlen az ember számára.

„A szabad ember veszélyes” – mindenki számára. Nem tartozik senkihez, mindenki szemben áll – hiszen a csoport identitása mindig abból ered, hogy annak tagjai milyennek nem. Így aztán minden oldalról támadják a levél íróját: lázító, államellenes, vagy épp reakciós és konzervatív, anarchista vagy kommunista... A telepesek is szigorúan büntetik azt, aki távol marad a gyűlésektől. A rend nevében. A rend nevében bármit meg lehet tenni – egy újabb bálvány, vagy inkább a Bálvány, új névvel („űfajta gyűlölet született, az emberiség iránti szeretetből fakadó gyűlölet”).

A levél és a napló rokon műfajok: mindkettő vallomás, az elbeszélő egyes szám első személyben szólal meg. Mindkét műfaj szerzője egy címzetthez (a hölgy, az utókor), ám némileg önmagához beszél – elbeszél, kibeszél valamit, megszabadulni vágyik valomitől. Hiába háborog a levél írója, miszerint vezekelni, megbánni nem fog semmit, ő már csak a halált várja, beletörődve az emberi sorsba – valójában vezekel. A naplóíró sem marad kívülálló, nem maradhat, hiszen részese az eseményeknek, bűnrészese: az első részlet ugyan objektívebb, valóban dokumentálni kíván, ám a „második” már kibeszélés, kiírás.

A naplót író telepes krónikás – s hogy a szubjektivitás minimális lehessen, Bruno egy naiv szemlélő, s naivitásából fakadóan egyforma fontosságot tulajdonít lényeges és lényegtelen dolgoknak, tárgyilagossággal szól minden „nagy” és „apró” eseményről – hangja egy kicsit ismerős nekünk: gyanús, hogy naivitása álnaivitás. Amikor arról ír tárgyilagos hangnemben, hogy mivel kevés a nő a telepen, az iskolások legidősebbjét be kellene cserkészní, nehogy más előbb csapjon le rá, az már túlságos közönynek, épp ezért ironikusnak hat; vagy amikor a vitákat írja le ezen a hangon, valahogy nem csupán együgyű szemlélőnek tűnik, hanem olyasvalakinek, aki tisztában van minden szavának súlyával. Ám a stílus, melyben a napló nagy része íródott, az egyszerűség, az oda nem illő témák és szavak beemelése igyekszik gyanúnkat eloszlatni. Leírja az összes fontos adatot – az olasz telepesek névsorát, a hajóúton történő eseményeket, az induló-érkező emberek számát, a telep elrendezését, a könyvtárban található könyvek címét, a szavazásokon elhangzott javaslatokat, és az arra beérkezett elfogadó-elutasító-tartózkodó szavazatok számát, a becsületbeli nyilatkozatot (melyet mindenkinek alá kell írnia)... És leírja saját történetét Elisabettával, a vitákat, értekezéseket a szabadságról, emberi jogokról – ki mit mondott, a néger szakács szavazásának történetét (akinek fogalma sincs, mi folyik, így aztán szavaz a néger telepesek közé való bevétel mellett és ellen is – ám az ő szavazata úgysem számít), az indiánokkal (és indián nőkkel), a környező telepekkel való kapcsolat milyenségét, a gyilkosságokat... És leírja a nyelv, a megértés problémáit is: természetesen megjelennek a jelszavak az iskolák falain, *Szabadság nélkül nincs fegyelem*; hiába az olaszok vannak többségben, az iskolában franciául tanítanak; egy-egy gyűlésen mindenki beszél, és fordít egyszer-

re, néha követhetetlen módon; néha egy-egy pontatlan, vagy annak tűnő fordításból hatalmas viták kerekednek; s maguk a viták is csupán (kiüresedett) szavak, szavak, és szavak – ahogy az Idősebb Testvér írta bevezetőjében.

Krónikája négyféleképpen végződik, vagy még inkább a partra szállás után eltelt fél évnek négyféle története íródik meg. Nagyon sok a hasonlóság köztük, három esetben lényegében azonos a befejezés is, csupán egyetlen forgatókönyvben születik közösség (de ez a közösség távol áll attól az eszménytől, mely Brazíliába telepeseket csalt). Az olvasó becsapva érzi magát: az első esetben a szöveget mint dokumentumot kezelte. A második esetben még hajlandó ugyanígy tenni, hiszen egy-két apróbb eltérés van csupán: a számok vagy a könyvtári könyvek címe nem azonos, egy-két dolog másként történik ugyan, de talán a naplóíró javítgatta magamagát... Ám harmadjára már nem csaphatja be magát. Szembe kell néznie, hogy elvárásával nem egyező szöveggel találkozott – s csupán a bevezetőként szolgáló levélből következtethet a befejezésre: akkor viszont a levél több igazságértékkel rendelkezett, mint az „objektív” krónika.

Örök emberi kérdések megvitatása – másként. Ouredník az emberekről, az emberiségről alkotott véleménye alapján a legkevésbé sem tűnik humanistának, sőt leginkább antihumanistának gondolhatnánk. Valójában ez csupán annyira paradox, mint az ember nyelvbe vetettsége, melyet a nyelv segítségével mutat be műveiben.

Darvasi Ferenc

Fölötte apának-anyának

Urs Widmer könyvei

2000-ben jelent meg a svájci Urs Widmer *Anyám szeretője* (Der Geliebte der Mutter) című regénye, melyet néhány évvel később, 2004-ben követett annak párkötete, az *Apám könyve* (Das Buch des Vaters) a zürichi Diogenes Verlag gondozásában. A magyarul egyszerre, 2005-ben, a M-érték Kiadónál piacra dobott két mű joggal nevezhető ikerregénynek – elsősorban is azért, mert ugyanaz az elbeszélője, méghozzá egy fiú, aki a szülei élettörténetét meséli el. A narrátor egyes históriái – természetesen a fabula különböző mozzanataira helyezve a hangsúlyt, eltérő részletességgel, más és más nézőpontból előadva – ráadásul mind a két kötetben előbukkannak. A könyvek elbeszélésmódja ezeken a szempontokon túl is hasonlatos egymáshoz. A gyakorlatilag az egész 20. századon átívelő történet(ek)et néhány oldalas, esetenként csupán pár soros mikrosztorik láncolatában beszéli el a szerző. Ezek általában egészen egyszerű, hétköznapi, tárgyilagos nyelven szólnak meg, mégis, az elbeszélő – látszólagos – távolságtartása ellenére, magukban hordoznak egy érzelmesebb, személyes, érzékeny tónust is (mindenképpen dicséretet érdemel a fordító, Almássy Ágnes azért, hogy ez a kettős stílus meg tud szólalni magyarul). Egy ponton sem válik azonban patetikussá, ömlengőssé a textus, ha más nem, a halk szavú, finom humor és az ironia bizton megmenti ettől a veszélytől. Mindkét könyvre jellemző a lineáris történetvezetés hiánya, az elbeszélő a mesélés folyamán ide-oda ugrál az időben. A szűzsé egyes elemei nem illeszkednek hézagmentesen egymáshoz, szó sem lehet itt tehát nagy narratíváról. A szerző gyakran él a motívumismétlés eszközével, és egyfajta retrospektív, analitikus nézőpontból tekint hőseire.

A fiúgyermek eseményekre utólagosan ráközelítő perspektívájáról már rögtön az *Anyám szeretője* első mondata („Ma meghalt anyám szeretője.”) árulkodik. Mivel a címszereplő haláláról már itt tudomást szerzünk, legalábbis sejthető, hogy a könyv a múlt történésein fog elidőzni. Widmer címadása, véleményem szerint, nagyon pontos itt. Arra, hogy a kötet tulajdonképpeni főszereplője az anya lesz, csupán az alcím (Ahogyan a fiú látja anyja tragikus életét) utal, a főcím ellenben egészen mást sugall: adekvátan fejezi ki azt a sorok közül kiolvasható gondolatot, hogy Clara, az anya Edwintől való függésében létezett csupán. Életének alakulását mindenestül a Fiatall Zenekar karmesteréhez, Edwin Schimmelhez fűződő viszonya határozta meg, sohasem tudott ettől a férfitől érzelmileg függetlenedni. Így az anya megismeréséhez Edwin, a szerető megismerésén át (is) vezet az út. (A kötetek önéletrajziséga másodlagos, de talán nem érdektelen adalék. Az események központi helyszíne Bazel, Widmer szülővárosa. Bár a svájci–francia–német határ közelében fekvő város neve egyszer sincs leírva a kötetben, nem nehéz ráismerni az utalásokból. Ráadásul az elbeszélő a textus fikciója szerint 1938-ban született, akárcsak a szerző. És egy kis utánanézéssel az is kiderül, hogy az *Apám könyvében* Widmer „valóban” apja életét írta meg: a franciából fordító Walter Widmer Karlként szerepel a könyvben, de Edwin Schimmel alakjában sem nehéz ráismerni a híres karmesterre, Paul Sacherre. Hogy aztán ezeknek a figuráknak a megkomponálásában mennyi a fikatív és mennyi a valóságos elem, azt egyedül a szerző tudhatja – egy kritikában persze nem is feltétlenül olyan fontos ennek a tisztázása. Az pedig egy külön probléma, ennek az elemzésébe most bele sem fognék, hiszen könyvtárnyi szakirodalom foglalkozik vele, mennyiben és milyen módon lehetséges egyáltalán ténylegesen létező személyeket realisan, valóságghűen megjeleníteni egy prózaszövegben. Egy biztos: egy textus önmagában még nem lesz színvonalasabb avagy gyengébb attól, hogy szövegében erősen referenciális elemek is vannak, de mindenesetre meg kell engednünk, ha nem pusztán a belterjes irodalmi olvasatokat preferáljuk, ha ténylegesen nyitottak vagyunk, és nem csupán „papíron”, elméletben papolunk arról,

hogy milyen sok úton indulhat el a befogadó egy mű értelmezése során, hogy az olvasó figyelmét az ilyen [csak] látszólag bagatell vonatkozások is felkelthessék. Mellesleg az interpretátor – elméleti trendek ide vagy oda – úgyis azt olvas ki a könyvből, amit csak nem szégyell.)

Az *Anyám szeretője* több műfaji hagyomány mentén értelmezhető. Olvasható például művészregényként (az *Apám könyve* még inkább), hiszen a sztori jelentős része a bázeli Fiala Zenekar köré szerveződik, miközben egyszerre mutat fel egy siker- és egy hanyatlástörténetet. Az előbbi Edwin Schimmelé, az utóbbi Claráé. A karmester nincstelen fiatalemberből küzdi fel magát az ország egyik leggazdagabb emberévé, Clara pedig egy módos család sarjából lesz társadalmi rangját veszített, széreny körülmények közt élő nő. Fordított utat járnak be életük során: amint Edwin sorsa jóra fordul, Clara lába alól kezd kicsúszni a talaj. Az anya egész élete során szerelmes marad a karmesterbe, pedig a férfi nagyjából semmibe veszi őt, csupán egy-kétszer lefekszik vele, semmi több. Természetesen anyaregényként is vizsgálhatjuk Widmer művét; sőt, éppen Clara árnyalatokban gazdag, sokszínű rétegzett alakja teszi igazán emlékezetessé a könyvet. Láthatjuk őt kemény, precíz, de érzékeny, fellelkesült nőnek is. Szeretetre méltónak és szánalmasnak, letompultnak és örökmozgóknak, butuskának, őrütnak stb. Mi sem jellemezhetné jobban, hogy a valóság bizonyos szegmenseit szinte egyáltalán nem érzékeli, mint hogy a 30-as évek Német- és Olaszországában járva észre sem veszi a két ország fasizálódását, a történelmi-politikai változásokra teljesen érzéketlen. Mindennek az anya magába gubózása és a kifelé figyelés teljes hiánya az oka (a realitásokat más jellegű esetekben sem észleli; egyszer például fel sem tűnik neki, hogy a fia vele van: „egyedül állt a tónál, a gyermeke kezét szorítva”), de azt is látni kell, hogy ezeknél a konkrét eseteknél Clara egy hagyományos, apolitikus női magatartást is képvisel (hagyományos, mert a múltban a nők nagy többségét egyáltalán nem nevelték úgy, hogy történelmi és politikai problémákkal foglalkozzon) –, miközben sok tekintetben egészen férfias vonásokkal rendelkezik. Ahhoz, hogy ezeknek a maskulin jegyeknek az eredetét megértsük, figyelembe kell venni azt is, milyen familiából származik Clara. Widmer, bár elsősorban az anyára és Edwinre koncentrált, több generáció történetét belesűríti munkájába. Ameddig csak tart a családi emlékezet, visszavezeti a múltba az eseményeket: már a legendaszerű kezdeteknél is ott vagyunk, amikor az Afrikából, a vesztes törzsi háborúból Európába menekülő néger dédapa, bár egyetlen éjszakát tölt csupán gyermeke majdani anyjával, megtermékenyíti a(z európai) dédanyát. Olvashatunk a fuvaros nagyapáról és Ultimóról, az apáról, aki gazdaggá tette a családot. Clara nagyapja és apja is nagy küzdők, keményen dolgoztak, sokat tettek a familiáért, és persze nem különösebben érzékenyek. Ultimo hideg, precíz, szenvtelen, kegyetlen – a precizitást, a keménységet mellette tanulja meg Clara, nem is tehet nagyon mást, a nőies viselkedést a maga teljességében, hiszen anyja korán meghalt, nincs kitől elsajátítania. Tágabb értelemben tehát családtregény is az *Anyám szeretője*, amely nem csupán különböző generációk sorsáról számol be, hanem a rokonsági öröklődés rejtelmeibe is bevezet.

Az anya deklarációját, a társadalomban betöltött szerepe egyre jelentéktlenebbé, és mindennek a tetejébe még a magánéletében is számos kudarc éri. Fokozatos térvesztése főleg egy-egy újra és újra előbukkanó szereplő és több visszatérő motívum révén válik egyértelművé. Az ilyen személyek közé tartozik Bartók Béla, aki nem egy alkalommal feltűnik az *Anyám szeretője* hasábjain. Két szempontból is érdekes Clara hozzá fűződő viszonya. Először is: a zenéjét kezdetben nem kedveli, aztán már dűdolja magában, később – Edwin hatására – egészen megszereti. Ez az izlésbeli fordulat, talán nem túlzás ezt állítani, kisebbfajta világszemléleti váltást is mutat: az apai minta, a polgári, sznob, könnyedebb, fogyasztói mentalitás helyett a lány jóval nyitottabban, érzékenyebben közelít a művészet felé. Ez ugyan pozitív színben tünteti fel Clarát, de mintha éppen a csupán befelé megélt, felfokozott szenzibilitása miatt válna egyre védtelenebbé a kapcsolataiban és önmagával szemben. Másodszor a Bartókhoz fűződő személyes viszony átalakulása élete egyik legnagyobb traumája lesz. Először még együtt róják az utcákat a zeneszerzővel, de viszonyuk odáig fajul, hogy végül Bartók egy koncertje után fel sem ismeri a nőt, csupán egy szimpla rajongójának gondolja. A vendégfogadás-motívum ismétlődésének módja legalább ilyen mértékben megmutatja Clara jelentőségvesztését. Mikor először látogatja meg az olaszországi rokonokat, azok ujjongva fogadják őt: a levegőbe dobálják a kalapjukat, s a „legnagyobb” nagybácsi és felesége közé, tehát központi posztra ültetik le az asztalnál. Amikor azonban következőleg elutazik hozzájuk, szinte észre sem veszik őt, sőt elrejtik, mert egy másik vendéget (a Ducét) várnak, akivel éppen olyan figyelmesek, ahogy korábban az anyával voltak – aki politikai informátlansága folytán alig ismeri fel a látogatóban Mussolinét, de még a vendég beazonosítása után is családsként éli meg azt, ahogyan a többiek bántak vele. Edwin „Minden jól! E.”-feliratú csokrot küld neki a születésnapjára, igen ám, de ugyanezzel a szöveggel lát el egy temetési koszorút is. Nem nehéz ebből arra következtetni, hogy Clara a számára már nem jelent többet, mint egy pusztá emléket, a múltat. Az anya életének teljes kudarcát az ő és Edwin temetésének a kontrasztja teljesíti

be. Míg a karmester elbúcsúztatására egy zsúfolásig telt katedrálisban kerül sor, az öngyilkos nő végső nyugalomra helyezését alig néhány tanúja van.

Az *Anyám szeretőjében* Widmer nyitva hagyott néhány fontos kérdést. Például nem állapítható meg bizonyossággal, hogy ki az elbeszélő apja. Clara férjéről is csak egy-két mondat emlékezik meg, szinte semmilyen információnk nincs róla. Arra sem derül fény, hogy a narrátor miként tudhat ilyen sokat az édesanyjáról – főként azokról az időkről, amikor ő, a gyermek még meg sem született. Így – bár utólag könnyű okoskodni – logikus lépésnek tűnik, hogy a szerző egy második kötettel „egészítette ki”, „folytatta” a regényét.

Az *Apám könyve* főszereplője, Karl egy igazi különc. A falusi származású férfi ezer dolgot kipróbál élete folyamán, fordító, író, tanár és a kommunista párt tagja egy személyben. Fő szenvedélye az irodalom, mindent ennek rendel alá. Bár sok tekintetben hasonlatos a feleségéhez (mindketten megszállottak, munkamániások, önmagukon túl szinte semmit nem érzékelnek a valóságból; de még a feladatkörük is hasonlít egy időben: Karl a festőegylet titkára, szervezője, Clara a Fialat Zenekar ügyintézője, mindenese – meglehet, túlzás párhuzamként említeni, de még a keresztnévükben is számos hang megegyezik), a gyakorlati életben mégis szinte semmi kapcsolódási pont kettejük között. Az apa egy isten háta mögötti kis faluban született, melynek leírásába Widmer egy beavatástörténetet csempészett. A település elzártságának köszönhetően él még itt egy ősi tradíció: a gyerekek 12 évesen lesznek a felnőtt közösség teljes jogú tagjai, a Fekete kápolnába kell ekkor menniük hagyományos öltözetben, ahol egy sajátos szertartásban részesítik őket. A valós személyek, színterek, történelmi események gyűrűjében ez a település a földrajzi elhelyezkedését, de az itt lakó emberek szokásait tekintve is mitikus közegnek tekinthető (ezt a mitikus-archaikus regisztert a falu speciális ábrázolásán túl a lebukó nap többször visszatérő motívuma erősíti fel a leglátványosabban). Ez a helyszín jócskán ellenpontoszza a máskülönbön eléggé reális miliőt.

A helybéliek 12 évesen, a templomi beavatáskor kapják meg az üres lapokból álló Fehér Könyvet, amelybe aztán minden egyes nap feljegyzéseket kell készíteniük a saját életükről. Karl szorgalmasan teleírja a fekete borítójú Fehér Könyvet (v. ö.: a Fekete kápolna fala pedig fehér színű kívülről), ám azt, amikor ő meghal, a felesége, Clara kidobja. És ez a mozzanat a két könyv eredője: a fiú vállalkozik arra, hogy – az elveszett textust pótolandó – újra (?) papírra veti apja és anyja történetét. A gyanakvó olvasóban nyomban megfogalmazódik a kérdés: a gyermek vajon az apja és az anyja tényleges életüjáról tudósít bennünknek? Első ránézésre úgy látszik, hogy igennel kell válaszolnunk erre a kérdésre. A narrátor több alkalommal is idéz az apa Fehér Könyvéből – s akad rá példa, hogy Karl sorai később, a fiú narrációjában szinte szó szerint megismétlődnek. Ez azt jelenthetné, hogy a fiú „pusztán” lemásolja az apa kéziratát, legfeljebb nyelviileg stilizál rajta egy keveset. Szép lassan kibogozható aztán, hogy nem erről van szó. Az apa egész életén át vezetett „naplójából”, a könyv eltűnését megelőzően, a fiú csupán néhány sort olvasott, így nyilvánvaló, hogy az ő munkája nem szorítkozhat az apai alkotás reprodukálására. Csupán a végére tisztul le a kép: eszerint a fiú saját emlékeit, az apa szóbeli közléseit és a szintiszta fikciót vegyítve, és nem a Fehér Könyv alapján „vall” szüleiéről. Az utólagos értelmezés során még az apától átvett idézetek is fiktív betéteknek bizonyulnak. A narrátor egy helyen elkotyogja, hogy csupán „egy-egy szót vagy félmondatot” olvasott el Karl könyvéből, így például a 123–129., illetve a 220–224. oldalon lévő részek már a terjedelmük miatt sem lehetnének az apa egykori feljegyzései. Valójában úgy tűnik, nemcsak a hosszabb citátumok, hanem az egész Fehér Könyv létezése csupán egy fikció a fikcióban, az elbeszélő képzeletének szüleménye (egy szépirodalmi munkában természetesen majd’ minden a narrátor kitalációja, de az alkotói képzelet szüleményeinek egy részét a szöveg territóriumán belül valóságként éljük meg, a Fehér Könyv azonban még ezen a szinten, a fikció által megteremtett valóságban is nem létezőnek, kitalációnak bizonyul).

A két könyv persze nem azonos aspektusból van elbeszélve. A különböző nézőpontok alkalmazása nem csupán azért izgalmas, mert egy-egy eseményt, avagy az apa és az anyja figuráját több szemszögből, komplexebben láthatjuk. Ugyanilyen érdekes a narrátori szöveg módosulása. Bár az *Anyám szeretője* a tragikusabb, az *Apám könyve* az ironikusabb hangvételű mű, mégis az elbeszélő az utóbbiban beszél személyesebb módon: míg a Clarának szentelt „rekviemben” egészen a háttérbe húzódik, Karl emlékiratában már előrébb „tolakszik”. A második kötet alapján valamelyest már a fiú személye is felvázolható. Igaz, túl sok effektív információnk nincs róla (csak olyan, önmagában semmitmondó, dolgokat tudhatunk róla, hogy két hete van egy Isabelle nevű barátnője, autóval jár stb.), de Widmer finoman jelzi, milyen tulajdonságokat örökölt az apától („Kiviharzottam az ajtón, és dühtől fortogva rohagáltam fel-alá a kertben”, mondja a fiú; korábban Karl is folyton így tesz, ha ideges) és az anyától („alvás közben ... ütögette ökölbe szorított jobb keze fejével a homlokát” a fiú; anyja mindig ökölbe szorítja a kezét, ha szorong). A gyermeknek a két szélsőséget érintő interp-

retációja szerint az apa élete csodálatos, az anyáé tragikus volt – ezzel azonban nem feltétlenül kell egyetértenie az olvasónak. Szakmai szempontból az apa idősebb korában már tényleg sikeresnek nevezhető, Clara – miközben ugyanolyan izgalmas dolgokkal foglalkozott, mint a férje – pedig valóban nem. De mintha a két jelzőben (csodálatos és tragikus) egyfajta külső szempontú értékítélet fogalmazódna meg. Hiszen magánemberként Karl sem tűnik túl pozitív figurának. Nehéz elképzelni, hogy éppen az a személy, a fia rajongana érte, akivel nem különösebben törődött sohasem. Az anya sorsa viszont tragikus, ez vitathatatlan, s kudarctörténetét éppen az tetőzi be, hogy a fia sem kegyelmez neki, elhibázottnak titulálja Clara életét.

A második kötet végére gyakorlatilag minden, az *Anyám szeretőjében* még nyitva hagyott kérdésre feleletet kapunk. Megismerhetjük a narrátor apját, s az sem titok már, hogy az elbeszélő miként, milyen tudás birtokában beszélhetett a nála idősebb személyekről. Az ikerregény mégsem tűnik lezárt egésznek, tovább lehetne bővíteni trilógiává a fiú saját élettörténetével, hiszen az ő személyisége csupán elnagyolt körvonalaiban mutatkozik meg az *Anyám szeretőjében* és az *Apám könyvében*.

A könyvkritikai rovat megjelenését
a Magyar Szak- és Szépirodalmi Szerzők és
Kiadók Reprográfiai Egyesülete támogatja.

Folyóiratunk megjelentetését a Nemzeti Kulturális Alap

és a

József Attila Kulturális és Szociális Alapítvány
támogatja.